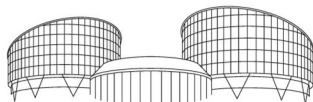

KONVENSIYANIN 6-CI MADDƏSİ ÜZRƏ TƏLİMAT

ƏDALƏTLİ MƏHKƏMƏ
ARAŞDIRMASI HÜQUQU
(mülki-hüquqi aspekt)

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

**Programmatic Cooperation Framework for
Armenia, Azerbaijan, Georgia, Republic of Moldova, Ukraine and Belarus**

Funded
by the European Union
and the Council of Europe

EUROPEAN UNION

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Implemented
by the Council of Europe

Bu hesabatı (və ya onun tərcüməsini) çap şəklində və ya internetdə yenidən dərc etmək istəyən nəşirlərdən və ya təşkilatlardan əlavə təlimat üçün publishing@echr.coe.int ünvanı ilə əlaqə saxlamaq xahiş edilir.

© Avropa Şurası / Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 2013

© Avropa Şurası, azərbaycan dilində nəşr, 2016

Bu sənədi www.echr.coe.int ünvanından yükləmək olar (Case-Law – Case-Law Analysis – Case Law Guides). Bu təlimat Tədqiqat Şöbəsi tərəfindən hazırlanıb və Məhkəmə üçün məcburi qüvvəyə malik deyil. Yekun mətn 2013-cü ilin əvvəlində tamamlandı. Presedent hüququna istinadlar 1 may 2013-cü ilədək yenilənmişdir.

Bu nəşr Şərq Tərəfdaşlığı ölkələri üçün Proqram Əməkdaşlığı Çərçivəsində (PCF 2015-2017) Avropa İttifaqının və Avropa Şurasının “Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent hüququnun Azərbaycanda tətbiqi” Birgə Proqramının vəsaiti hesabına dərc olunub. Nəşrdə ifadə edilən fikirlərə və şərhlərə görə Avropa İttifaqı, Avropa Şurası və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi məsuliyyət daşımır.

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ5

I. TƏTBİQ DAİRƏSİ: "MÜLKİ HÜQUQ VƏ VƏZİFƏLƏR"

ANLAYIŞI7

1. *6 § 1 Maddənin tətbiqiliyinə dair ümumi tələblər* 7

(a) "MÜBAHİSƏ" ANLAYIŞI 8

(b) **MILLİ QANUNVERİCİLİKDƏ MÜBAHİSƏ YARADAN HÜQUQUN MÖVCUDLUĞU** 10

(c) HÜQUQUN "MÜLKİ" XARAKTERİ 12

(d) FƏRDI ŞƏXSLƏRİN HÜQUQLARI: MADDİ QIYMƏTLƏNDİRMƏ 13

2. *Digər mübahisə növlərinə tətbiq edilə bilməsi* 14

3. *6-cı Maddənin əsas proseslərdən əlavə digər proseslərə tətbiq edilə bilməsi* 18

4. *İstisna edilən məsələlər* 20

II. MƏHKƏMƏYƏ HÜQUQ.....23

1. *Məhkəməyə hüquq və məhkəməyə çatım hüququ* 23

(a) PRAKTIKİ VƏ EFFEKTİV OLAN HÜQUQ 24

(b) MƏHDUDİYYƏTLƏR 26

2. *Məhkəməyə hüquqdan imtina* 31

(a) PRINSİP 31

(b) ŞƏRTLƏR 31

3. *Hüquqi yardım* 32

(a) HÜQUQİ YARDIMIN TƏMİN EDİLMƏSİ 32

(b) TƏMİN EDİLƏN HÜQUQİ YARDIMIN SƏMƏRƏLİLİYİ 34

III. INSTITUSIONAL TƏLƏBLƏR.....	35
1. "Məhkəmə" anlayışı	35
(a) AVTONOM ANLAYIŞ.....	35
(b) YURISDIKSIYA SƏVIYYƏSİ	37
(c) TAM YURISDIKSIYAYA MALİK OLAN MƏHKƏMƏ TƏRƏFİNDƏN İŞƏ YENİDƏN BAXILMASI	38
(d) QƏRARLARIN İCRASI.....	43
2. <i>Qanun əsasında yaradılma</i>	48
3. <i>Müstəqillik və qərəzsizlik</i>	50
(a) ÜMUMİ MÜDDƏALAR	50
(b) MÜSTƏQİL MƏHKƏMƏ	51
(c) QƏRƏZSİZ MƏHKƏMƏ	55
IV. PROSESSUAL TƏLƏBLƏR	62
1. <i>Ədalətlik</i>	62
(a) ÜMUMİ PRINSİPLƏR.....	62
(b) TƏTBIQ DAİRƏSİ	64
(c) DÖRDÜNCÜ İNSTANSIYA	74
(d) ÇƏKIŞMƏLİ MƏHKƏMƏ PROSESLƏRİ	80
(e) TƏRƏFLƏRİN BƏRABƏRLİYİ	82
(f) SÜBUTLARIN İDARƏ OLUNMASI.....	85
(g) MƏHKƏMƏ QƏRARLARININ ƏSASLANDIRILMASI.....	88
2. <i>Açıq məhkəmə araşdırması</i>	91
(a) İŞİN ARAŞDIRILMASI	91
(b) QƏRARLARIN ELAN EDİLMƏSİ.....	96
3. <i>Məhkəmə proseslərinin müddəti</i>	99
(a) MƏHKƏMƏ PROSESLƏRİNİN MÜDDƏTİNİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ	100
(b) AĞLABATAN MÜDDƏT TƏLƏBİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	101
QƏRAR VƏ QƏRARDADLARIN İNDEKSİ.....	109

GİRİŞ

6-cı Maddənin 1-ci bəndi - Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ:

"Hər kəs, onun mülki hüquq və vəzifələri müəyyən edilərkən ..., qanun əsasında yaradılmış müstəqil və qərəzsiz məhkəmə vasitəsi ilə, ağlabatan müddətdə işinin ədalətli və açıq araşdırılması hüququna malikdir. Məhkəmə qərarı açıq elan edilir, lakin demokratik cəmiyyətdə əxlaq, ictimai qayda və milli təhlükəsizlik mülahizələrinə görə, həmçinin yetkinlik yaşına çatmayanların maraqları və ya tərəflərin şəxsi həyatının müdafiəsi bunu tələb etdikdə, yaxud məhkəmənin fikrincə aşkarlığın ədalət mühakiməsinin maraqlarını poza biləcəyi xüsusi hallar zamanı ciddi zərurət olduqda mətbuat və ictimaiyyət bütün proses boyu və ya onun bir hissəsində məhkəmə iclasına buraxılmaya bilər."

1. Hazırki təlimat təsis edildiyi vaxtdan bu günə qədər mövzu ilə bağlı Strasburq Məhkəməsinin çıxardığı ən vacib qərarlar barədə praktik hüquqşünaslara məlumatın təqdim edilməsi üçün nəzərdə tutulub¹. Beləliklə, sənəddə Məhkəmənin presedent hüququnun formalaşdırdığı əsas prinsiplər, müvafiq presedentlərlə birlikdə şərh olunur. İstinad edilən presedent hüququ seçilib: bunlar aparıcı, mühüm və ən son qərarlar və qəraradlardır².

2. Əslində Məhkəmənin qərarları yalnız Məhkəmənin qarşısına çıxarılan konkret işlərin həllinə xidmət etmir, eyni zamanda ümumi mənada Konvensiya ilə müəyyən olunan qaydaların izah olunmasına,

¹. Presedent hüququna istinadlar 1 may 2013-ci il tarixədək yenilənib.

². İstinad edilən qərar və qəraradların hiperlinkləri İngilis və ya Fransız dilində (Məhkəmənin iki rəsmi dili) yazılan orijinal mətnlərə keçidi təmin edir. Oxucular İngilis və/və ya Fransız dilində qərar və qəraradlara, eləcə də onların təxminən iyirmi digər dilə olunan tərcümələrə çatımı təmin edən Məhkəmənin presedent hüququnun HUDOC verilənlər bazasına müraciət edə bilərlər.

qorunmasına və inkişaf etdirilməsinə kömək edir, beləliklə Dövlətlərin Razılığa gələn Tərəf kimi üzərlərinə götürdükleri öhdəliklərini yerinə yetirməsinə töhfə verir. (*İrlandiya Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 154). Konvensiya sisteminin missiyası məsələləri ictimai maraq çərçivəsində ictimai-siyasi əsaslarla həll etmək, bu yolla insan hüquqlarının qorunması ilə bağlı ümumi standartları yüksəltmək və Konvensiyanın iştirakçısı olan Dövlətlərdə insan hüquqları sahəsindəki məhkəmə təcrübəsini yaymaqdır (*Konstantin Markin Rusiyaya qarşı* [BP], § 89).

I. TƏTBİQ DAIRƏSİ: "MÜLKI HÜQUQ VƏ VƏZİFƏLƏR" ANLAYIŞI³

Maddə 6 § 1

"Hər kəs, onun mülki hüquq və vəzifələri müəyyən edilərkən ..., ... [a] məhkəmə vasitəsi ilə, ... işinin ... araşdırılması hüququna malikdir."

1. 6 § 1 Maddənin tətbiqiliyinə dair ümumi tələblər

3. "Mülki hüquq və vəzifələr" anlayışı təkcə cavabdeh Dövlətin milli qanunvericiliyinə istinadən şərh edilə bilməz; sözügedən ifadə Konvensiyadan irəli gələn "avtonom" anlayışdır. 6 § 1 Maddə tərəflərin statusundan, "mübahisə"nin necə həll olunmalı olduğunu tənzimləyən qanunvericiliyin mahiyyətindən və bu məsələnin həllində yurisdiksiyaya malik orqanın xarakterindən asılı olmayaraq tətbiq olunur (*Georgiadis Yunanıstana qarşı*, § 34).

4. Bununla belə, Konvensiyada ehtiva olunan avtonom anlayışların bugünkü şərtlərin işığında şərh olunması prinsipi Məhkəməyə 6 § 1 Maddəni sanki onun mətnində "mülki" sifətinin (bu Maddənin tətbiq edildiyi "hüquq və vəzifələr" kateqoriyası üzrə mütləq şəkildə işlədilməsinə dair məhdudiyətlər ilə) yer almadığı kimi şərh etmək səlahiyyəti vermir (*Ferrazzini İtaliyaya qarşı* [BP], § 30).

5. 6 § 1 Maddənin mülki məsələlərdə tətbiqiliyi ilk növbədə "mübahisə"nin mövcudluğundan asılıdır. İkincisi isə mübahisə ən azı milli qanunvericiliklə tanındığı iddia olunan "hüquq və vəzifələr" ilə əlaqədar olmalıdır. Son olaraq, bu "hüquq və vəzifələr" Konvensiyanın mənası baxımından "mülki" xarakterə malik olmalıdır, baxmayaraq ki, 6-cı Maddə özlüyündə "hüquq və vəzifələr"ə Razılığa gələn Dövlətlərin hüquq sistemində hər hansı konkret məzmun vermir (*James və digərləri Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 81).

³. Bu, Qəbuledilənlik üzrə Təlimatın müvafiq bölməsinin yenilənmiş versiyasıdır.

(a) "MÜBAHİSƏ" ANLAYIŞI

6. "Mübahisə" sözü (Fransız dilində "contestation") formal mənada deyil, daha çox maddi mənada başa düşülməlidir (*Le Compte, Van Leuven və De Meyere Belçikaya qarşı*, § 45). İstifadə edilən xarici formanın və dilin çərçivəsindən kənara çıxmaq və hər bir məhkəmə işinin hallarına uyğun olaraq, diqqəti faktiki vəziyyətə yönəltmək lazımdır (*Gorou Yunanıstanına qarşı (№. 2) [BP]*, § 29; və *Boulois Luksemburqa qarşı [BP]*, § 92). 6-cı Maddə qarşı tərəflərin olmadığı və hüquqlarla bağlı hər hansı bir mübahisəli vəziyyətin mövcud olmadığı hallarda, çəkişmə prinsipinə əsaslanmayan və birtərəfli qaydada aparılan prosedura tətbiq olunmur (*Alaverdyan Ermənistanına qarşı*, (qərar), § 35).

7. "Mübahisə" real və ciddi olmalıdır (*Sporrong və Lönnroth İsveçə qarşı*, § 81). Bu qayda, məsələn, sadəcə həbsxanada İV-infeksiyasına yoluxmuş məhbusların aşkarlanmasına əsasən həbsxana səlahiyyətliyə qarşı mülki icraatı istisna edir. (*Skorobogatykh Rusiyaya qarşı* (qərar)). Məsələn, hüquqi məsələlər üzrə apellyasiya şikayəti vermək üçün dövlət ittihamçısına müraciət ilə bağlı məhkəmə işində, Məhkəmə sözügedən müraciətin ərizəçinin təminat almaq məqsədilə mülki iddiaçı kimi çıxış etdiyi məhkəmə prosesinin ayrılmaz tərkib hissəsini təşkil etdiyi üçün "mübahisənin" real olduğuna qərar vermişdir. (*Gorou Yunanıstanına qarşı (№. 2) [BP]*, § 35).

8. Mübahisə təkcə hüququn faktiki mövcudluğu ilə deyil, onun tətbiq sahəsi və ya həyata keçirilmə qaydası ilə də əlaqəli ola bilər (*Bentham Hollandiyaya qarşı*, § 32). O, həmçinin fakt məsələləri ilə bağlı ola bilər.

9. Məhkəmə prosesinin nəticəsi sözügedən hüquq üçün bilavasitə həlledici olmalıdır (məsələn, *Ulyanov Ukraynaya qarşı* (qərar)). Nəticə etibarilə, zəif əlaqə və ya uzaq nəticələrin olması 6 § 1 Maddənin tətbiq olunması üçün kifayət deyil (*Boulois Luksemburqa qarşı [BP]*, § 90). Məsələn, Məhkəmə bir nüvə elektrik stansiyasının istismarı üçün lisenziyasının müddətinin uzadılmasının qanuniliyini mübahisələndirən iddianın 6 § 1 Maddənin tətbiq

dairəsinə düşmədiyi barədə qərar qəbul etmişdir, çünki müddətin uzadılması barədə qərarla həyatın, fiziki toxunulmazlığın və əmlakın qorunması hüquqları arasındakı əlaqə "çox zəif və uzaq" idi və ərizəçilər yalnız konkret deyil, hər şeydən əvvəl qaçınılmaz olan bir təhlükəyə bilavasitə məruz qaldıqlarını sübut edə bilməmişdilər (*Balmer-Schafroth və Digərləri İsveçrəyə qarşı*, § 40; *Athanassoglou və Digərləri İsveçrəyə qarşı* [BP], §§ 46-55); bax, son qərarlardan, *Sdruzeni Jihoceske Matky Çex Respublikasına qarşı* (qərardad); fabrikdə səs-küylü çirklənmənin məhdudlaşdırılması ilə bağlı məhkəmə işi üzrə bax *Zapletal Çex Respublikasına qarşı* (qərardad); dağ-mədən tullantılarının emalı üzrə fabrikin fəaliyyətinin ətraf mühitə ehtimal olunan təsirlə bağlı bax *Ivan Atanasov Bolqarıstana qarşı*, §§ 90-95. Oxşar olaraq, iki dövlət qulluqçusunun həmkarlarından birinin vəzifəyə təyin edilməsinə qarşı qaldırdıqları iddia ilə bağlı icraatın onların mülki hüquqlarına yalnız uzaq təsiri olmuşdur (xüsusən, onların şəxsi təyin olunmaq hüquqlarına: bax *Revel və Mora Fransaya qədər* (qərardad)).

10. Əksinə, Məhkəmə ərizəçilərin kəndində su daşqınına səbəb ola biləcək səddin inşası ilə bağlı işdə (*Gorraiz Lizarraga və digərləri İspaniyaya qarşı*, § 46) və ərizəçilərin kəndləri yaxınlığında siyonid turşusu ilə qələvələşdirmə üsulundan istifadə edən qızıl mədəninin fəaliyyətinə icazə verilməsi ilə bağlı işdə 6 § 1 Maddənin tətbiq olunduğunu müəyyən etmişdir (*Taşkın və digərləri Türkiyəyə qarşı*, § 133; həmçinin bax *Zander İsveçə qarşı*, §§ 24-25). Yaxın keçmişdə, ətraf mühiti mühafizə dərnəyinin planlaşdırma icazəsinin ləğv edilməsi üçün verdiyi apellyasiya şikayəti ilə bağlı işdə Məhkəmə müəyyən etdi ki, dərnəyin və onun təsisçilərinin statusunu, eləcə də dərnəyin yaradılma məqsədinin müəyyən məkan və mahiyyəti etibarilə məhdudlaşdırıldığını nəzərə alsaq, mübahisə ilə hüquqi şəxs tərəfindən iddia edilən hüquq arasında yetərli əlaqə mövcud olmuşdur (*L'Erablière A.S.B.L. Belçikaya qarşı*, §§ 28-30). Bundan əlavə, şəxsin hüquqi qabiliyyətinin bərpası ilə bağlı məhkəmə prosesi onun mülki hüquq və vəzifələrinin müəyyən

edilməsi üçün bilavasitə həlledici hesab edilir (*Stanev Bolqarıstana qarşı* [BP], § 233).

(B) MILLI QANUNVERİCİLİKDƏ MÜBAHİSƏ YARADAN HÜQUQUN MÖVCUDLUĞU

11. Ərizəçi milli qanunvericilikdə tanınan hüququn həyata keçirilməsini ağılabatan əsaslarla tələb edə bilməlidir (*Masson və Van Zon Hollandiyaya qarşı*, § 48; *Gutfreund Fransaya qarşı*, § 41; və *Boulois Lüksemburqa qarşı* [BP], §§ 90-94). 6-cı Maddə üzv ölkələrin milli qanunvericilikdəki "hüquq" anlayışına hər hansı bir xüsusi məzmun vermir və prinsipcə, Məhkəmə bu hüququn mövcud olub-olmadığını müəyyən etmək üçün milli qanunvericiliyə müraciət etməlidir. Səlahiyyətli orqanlarının müəyyən ərizəçi tərəfindən tələb edilən imtiyazın qəbul edilib-edilməməsinə qərar verərkən diskresion səlahiyyətlərindən istifadə edib-etmədiyi nəzərə alın bilər və hətta həlledici ola bilər. Bununla belə, sadəcə hüquqi normanın mətninin müəyyən qiymətləndirmə sərbəstliyinə imkan verməsi faktı, özlüyündə hüququn mövcudluğunu istisna etmir. Məhkəmə tərəfindən diqqətə alınacaq digər meyarlara oxşar hallarda iddia edilən hüququn yerli məhkəmələr tərəfindən tanınması və ya yerli məhkəmələr tərəfindən ərizəçinin tələbini əsaslandırmaq arqumentlərin araşdırılması faktı daxildir (*Boulois Lüksemburqa qarşı* [BP], §§ 91-101).

12. Məhkəmə yaşamaq, sağlamlıq, sağlam ətraf mühitdə yaşamaq və mülkiyyət toxunulmazlığına hörmət hüquqları kimi hüquqların milli qanunvericilikdə tanındığını müəyyən edə bilər (*Athanassoglou və digərləri İsveçrəyə qarşı* [BP], § 44).

13. Sözügedən hüququn mili qanunvericilikdə hüquqi əsası olmalıdır (*Szücs Avstriyaya qarşı*, § 33).

14. Bununla belə, qeyd etmək vacibdir ki, şəxsin milli səviyyədə iddia qaldırılma biləcəkdir tələbinin olub-olmaması faktiki olaraq, təkə müvafiq mülki hüququn milli qanunvericilikdə müəyyən edilən məzmunundan deyil, eyni zamanda potensial iddiaların məhkəmədə qaldırılmasının qarşısını alan və ya məhdudlaşdıran prosessual

manelərin mövcudluğundan asılıdır. İkinci kateqoriyaya daxil olan işlərdə Konvensiyanın 6 § 1 Maddəsi tətbiq oluna bilər (*Al-Adsani Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], §§ 47; *McElhinney İrlandiyaya qarşı* [BP], § 25). Lakin, 6 § 1 Maddə milli qanunvericiliyə əsasən mövcud olan hüquqa tətbiq edilən substantiv (maddi-hüquqi) məhdudiyyətlərə tətbiq edilə bilməz (*Roche Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], § 119). Konvensiya qurumları 6 § 1 Maddəni şərh etməklə sözügedən Dövlətin qanunvericiliyində heç bir hüquqi əsası olmayan maddi mülki hüquq yarada bilməz (*eyni yerdə*, § 117).

15. Mülki "hüquq" un mövcud olub-olmadığını və məhdudiyyətin maddi və ya prosessual kimi təsnifləndirildiyini müəyyən edərkən, ilk növbədə milli qanunvericiliyin müvafiq müddəalarına və yerli məhkəmələr tərəfindən bu müddələrin necə şərh edildiyinə baxılmalıdır (*Masson və Van Zon Hollandiyaya qarşı*, § 49). Zəhəri formadan kənara çıxmaq, milli qanunvericiliyin müəyyən məhdudiyyəti necə təsnifləndirdiyini araşdırmaq və faktiki hallar üzərində dayanmaq lazımdır (*Van Droogenbroeck Belçikaya qarşı*, § 38). Nəticə etibarilə, yekun məhkəmə qərarı ərizəçilərin şikayətlərinin mübahisələndirilməsi imkanından mütləq olaraq retrospektiv qaydada məhrum etmir. (*Le Calvez Fransaya qarşı*, § 56). Məsələn, xarici siyasət fəaliyyəti ilə bağlı aparılan məhkəmə araşdırmasının dairəsinin məhdud olması (NATO-nun Serbiya üzərində reallaşdırdığı hava hücumları), ərizəçilərin dövlətə qarşı qaldırdıqları iddiaları baxılması imkanından retrospektiv qaydada məhrum edə bilməzdi, çünki yerli məhkəmələr bu məsələ haqqında ilk dəfə qərar verməyə dəvət edilmişdi (*Markovic və digərləri İtaliyaya qarşı* [BP], §§ 100-02).

16. Bu meyarlar işığında maddi və prosessual məhdudiyyətlər arasında fərqi müəyyən edərək, Məhkəmə məsələn, yol verilən səhlənkarlığa görə polisə (*Osman Birləşmiş Krallığa qarşı*) və ya yerli hakimiyyət orqanlarına (*Z və digərləri Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP]) qarşı qaldırılan mülki iddiaların 6 § 1 Maddənin əhatə dairəsinə düşdüyünü qəbul etmiş və müəyyən bir məhdudiyyətin (cinayət təqibindən və ya məsuliyyətdən azad olma) 6 § 1 Maddə

baxımından proporsional olub-olmadığını dəyərləndirmişdir. Digər tərəfdən Məhkəmə müəyyən etdi ki, Krallığın silahlı qüvvələrin üzvləri *qarşısında* daşdığı hüquqi məsuliyyətdən azad olunması maddi məhdudiyətdən irəli gəlir və nəticə etibarilə, yerli qanunvericilik Konvensiyanın 6 § 1 Maddəsinin mənası baxımından "hüquq"u tanımır (*Roche Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], § 124; həmçinin bax: *Hotter Avstriyaya qarşı* (qərardad), və *Andronikashvili Gürcüstana qarşı* (qərardad)).

17. Məhkəmə qəbul etmişdir ki, assosiyasiyaların üzvlərinin konkret hüquq və maraqlarının (*Gorraiz Lizarraga və digərləri İspananiyaya qarşı*, § 45) və hətta hüquqi şəxs qismində tələb etdikləri konkret hüquqların ("ictimai" məlumat almaq və ətraf mühitlə bağlı qərarların verilməsi prosesində iştirak etmək hüququ kimi) (*Collectif national d'information et d'opposition à l'usine Melox – Collectif Stop Melox et Mox Fransaya qarşı* (qərardad)) tanınmasını istədiyi halda və ya assosiyasiyalar tərəfindən qaldırılan iddia *actio popularis* qəbul edilmədiyi halda, assosiyasiyaların da 6 § 1 Maddəyə əsasən təmin edilən müdafiədən yararlı bilərlər (*L'Erablière A.S.B.L. Belçikaya qarşı*).

18. Qanunvericilik müəyyən iş və ya peşə ilə bağlı qəbul şərtlərini müəyyən halda, bu şərtlərə cavab verən namizədlər sözügedən işə və ya peşəyə qəbul olunmaq hüququna malikdir (*De Moor Belçikaya qarşı*, § 43). Məsələn, ərizəçinin həkim ola bilmək üçün zəruri qanuni şərtlərə cavab verdiyinə dair mübahisələndirilə bilən iddiası varsa, 6-cı Maddə tətbiq edilir (*Chevrol Fransaya qarşı*, § 55; əksinə bax: *Bouilloc Fransaya qarşı* (qərardad)). İstənilən halda, mülki hüquqla bağlı icraatın qanuniliyi ərizəçinin istifadə etdiyi hüquqi-müdafiə vasitəsi ilə mübahisələndirilə bildikdə, yekun qərar ərizəçinin qanuni şərtlərə cavab vermədiyinə dair olsa belə (ərizəçinin xaricdə əldə etdiyi tibb ixtisası icra etməyə davam etmək hüququ: bax *Kök Türkiyəyə qarşı*, § 37) "mülki hüquqla" bağlı "mübahisə" olduğu qənaətinə gəlinməlidir.

(c) HÜQUQUN "MÜLKI" XARAKTERİ

19. Hüququn Konvensiyanın mənası çərçivəsində mülki olaraq qəbul edilib-edilməyəcəyi, bu hüququn sözügedən Dövlətin yerli qanunvericiliyində müəyyən edilən hüquqi təsnifləndirməsinə deyil, onun maddi məzmununa və təsirlərinə istinadən müəyyən edilməlidir. Məhkəmə nəzarət funksiyalarını həyata keçirərkən, Konvensiyanın predmetini və məqsədini, o cümlədən digər Razılığa gələn Dövlətlərin milli hüquq sistemlərini də nəzərə almalıdır (*König Almaniyaya qarşı*, § 89).

20. Prinsip etibarilə, 6 § 1 Maddənin özəl şəxslər arasında baş verən və yerli qanunvericilikdə mülki olaraq təsnifləndirilən mübahisələrə tətbiqi Məhkəmə qarşısında mübahisə mövzusu deyil (ər-arvadın məhkəmə qərarına əsasən ayrı yaşamalarına dair işlə bağlı, bax: *Airey İrlandiyaya qarşı*, § 21).

(d) FƏRDI ŞƏXSLƏRİN HÜQUQLARI: MADDİ QIYMƏTLƏNDİRMƏ

21. Məhkəmə yerli qanunvericiliyə əsasən "ictimai hüquq" sahəsinə daxil olan və nəticəsi fərdi hüquq və vəzifələr baxımından həlledici olan məhkəmə proseslərinin, 6 § 1 Maddənin əhatə dairəsinə düşdüyünü hesab edir. Bu cür məhkəmə prosesləri, digərləri arasında, torpaq sahəsinin satışına icazə verilməsi (*Ringeisen Avstriyaya qarşı*, § 94), özəl klinikanın işlədilməsi (*König Almaniyaya qarşı*, §§ 94-95), tikinti icazəsi (bax: *digərləri arasında*, *Sporrong və Lönnroth İsveçə qarşı*, § 79) dini binaya sahiblik və ondan istifadə (*Sâmbata Bihor Greco-Catholic Parish Rumuniyaya qarşı*, § 65), peşə fəaliyyətinin həyata keçirilmə şərtlərilə bağlı inzibati icazə (*Benthem Hollvəiyaya qarşı*, § 36), spirtli içkilər satmaq üçün lisenziya verilməsi (*Tre Traktörer Aktiebolag İsveçə qarşı*, § 43), və ya peşə xəstəliyi və ya qəzasına görə təzminat ödənilməsilə bağlı (*Chaudet Fransaya qarşı*, § 30) mübahisələrlə əlaqəli ola bilər.

22. Eyni əsasla 6-cı Maddə müəyyən peşə fəaliyyətini həyata keçirmək hüququ təhlükə altında olan peşə qurumları qarşısında irəli sürülən intizam icraatına (*Le Compte, Van Leuven və De Meyere Belçikaya qarşı; Philis Yunanıstana qarşı (№. 2)*, § 45),

səhlənkərliyə görə Dövlətə qarşı irəli sürülən iddialara (*X. Fransaya qarşı*), ərizəçinin hüquqlarını pozan inzibati qərarın ləğv edilməsi ilə bağlı iddialara (*De Geouffre de la Pradelle Fransaya qarşı*) ərizəçilərə məxsus sularda balıqçılığın qadağan olunması üzrə inzibati icraata (*Alatulkkila və digərləri Finlandiyaya qarşı*, § 49) və dini inancına və siyasi mənsubiyyətinə görə ayrı-seçkiliyə məruz qalmamaq kimi mülki hüququn təhlükə altında olduğu, ictimai işlərin yerinə yetirilməsi ilə bağlı müqavilələrin bağlanması zamanı tender təkliflərinin qiymətləndirilməsi üzrə icraata tətbiq olunur (*Tinnelly & Sons Ltd və digərləri və McElduff və digərləri Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 61; əksi *I.T.C.Ltd Maltaya qarşı* (qərarad)).

23. 6 § 1 Maddə cinayət prosesində mülki iddialara tətbiq oluna bilər (*Perez Fransaya qarşı* [BP], §§ 70-71), ancaq tam şəxsi intiqam almaq və ya cəzalandırmaq məqsədi ilə açılan mülki iddialar istisna təşkil edir (*Sigalas Yunanıstana qarşı*, § 29; *Mihova İtaliyaya qarşı* (qərarad)). Bu səbəbdən Konvensiya cinayət əməlinə görə üçüncü tərəflərin təqibi və ya cəzalandırılması ilə bağlı hər hansı hüquq nəzərdə tutmur. Konvensiyanın əhatə dairəsinə düşməsi üçün belə hüquq hətta simvolik təzminat əldə etmək və ya "yaxşı nüfuz"a malik olmaq hüququ kimi mülki hüquqlarının qorunması məqsədilə olsa belə, zərərçəkmişin yerli qanunvericilikdə nəzərdə tutulan mülki iddia qaldırmaq hüququnu həyata keçirməsi ilə ayrılmaz olmalıdır (*Perez Fransaya qarşı* [BP], § 70; *Gorou Yunanıstana qarşı (№. 2)* [BP], § 24). Bu səbəbdən, ərizəçi mülki iddiaçı qismində icraata qoşulduğu andan etibarən 6-cı Maddə mülki iddialarla bağlı məhkəmə prosesinə tətbiq olunur, bir şərtlə ki, ərizəçi təzminat hüququndan birmənalı şəkildə imtina etməsin.

24. 6 § 1 Maddə həmçinin, dövlət rəsmiləri tərəfindən yol verildiyi iddia edilən pis rəftara görə təzminatın tələb edilməsi üzrə mülki iddiaya da tətbiq olunur (*Aksoy Türkiyəyə qarşı*, § 92).

2. Digər mübahisə növlərinə tətbiq edilə bilməsi

25. Məhkəmə müəyyən etdi ki, 6 § 1 Maddənin sosial məsələlərlə bağlı mübahisələrə, o cümlədən işçinin özəl şirkət

tərəfindən işdən çıxarılması ilə bağlı məhkəmə proseslərinə (*Buchholz Almaniyaya qarşı*), sosial-sığorta müavinətləri ilə bağlı məhkəmə proseslərinə (*Feldbrugge Hollandiyaya qarşı*), hətta ilkin ödənişlərə əsaslanmayan belə müavinətlərlə bağlı məhkəmə proseslərinə (*Salesi İtaliyaya qarşı*) və həmçinin məcburi sosial-sığorta ödəmələri ilə bağlı məhkəmə proseslərinə (*Schouten və Meldrum Hollandiyaya qarşı*) tətbiq edilir. (İşgötürən tərəfindən işçinin peşə xəstəliyinə tutulmasının mübahisələndirməsi ilə əlaqədar, bax *Eternit Fransaya qarşı* (qərardad), § 32). Bu cür işlərdə Məhkəmə qət etdi ki, xüsusi hüquq aspektləri ictimai hüquq aspektləri üzərində üstünlük təşkil edir. Bundan əlavə, Məhkəmə hesab etdi ki, özəl fondan sosial müavinət almaq hüququ ilə Nasist təqibinə görə təzminat almaq hüququ arasında oxşarlıqlar mövcuddur (*Woś Polşaya qarşı*, § 76).

26. Dövlət qulluqçuları ilə bağlı mübahisələr prinsipə 6 § 1 Maddənin tətbiq dairəsinə düşür. *Pellegrin Fransaya qarşı* [BP], §§ 64-71, işdə Məhkəmə "funksional" meyar qəbul etmişdir. *Vilho Eskelinen və digərləri Finlandiyaya qarşı* [BP], §§ 50-62, işdə Məhkəmə yeni yanaşma qəbul etməyə qərar vermişdir. Hazırda prinsip odur ki, 6-cı Maddənin tətbiqinə dair prezumpsiya qüvvədir və cavabdeh dövlət ilk növbədə yerli qanunvericiliyə əsasən dövlət məmuru olan ərizəçinin məhkəməyə çatım hüququnun olmadığını və ikincisi isə sözügedən dövlət məmurunun 6-cı maddə ilə təminat verilən hüquqlardan məhrum edilməsinin əsaslı olduğunu sübut etməlidir (xüsusilə, § 62-yə baxın). Ərizəçinin yerli qanunvericiliyə əsasən məhkəməyə çatım imkanı olduğu halda, 6-cı maddə tətbiq edilir (hətta xidmətdə olan zabitlər və onların hərbi məhkəmələr qarşısında qaldırdıqları iddiaları üçün: bax *Pridatchenko və digərləri Rusiyaya qarşı*, § 47). Yerli qanunvericiliyə əsasən qeyri-məhkəmə orqanı, açıq şəkildə məhkəmə funksiyalarını icra edərsə, bu terminin maddi mənasında "məhkəmə" kimi qəbul oluna bilər (*Oleksandr Volkov Ukraynaya qarşı*, §§ 88-91). İkinci meyarla gəlinə, dövlət qulluqçusunun 6-cı Maddə ilə təminat verilən hüquqlardan məhrum edilməsi "Dövlətin mənafeyinə xidmət edən

obyektiv səbəblərə" əsaslanmalıdır; bu, dövlətdən sözügedən mübahisə predmetinin Dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olduğunu və ya dövlət ilə dövlət qulluqçusu arasındakı xüsusi əlaqənin sual altına alındığını sübut etməyi tələb edir. Bu səbəbdən, müvafiq dövlət qulluqçusu ilə sözügedən Dövlət arasındakı əlaqənin xüsusi xarakterinə əsaslanaraq, məsələn əmək haqları, müavinətlər və ya oxşar hüquqlarla bağlı adi əmək mübahisələrində 6-cı Maddədə nəzərdə tutulan təminatlardan məhrum etmə prinsipinə heç cür əsaslandırılı bilməz (məsələn, *Vilho Eskelinen və digərləri Finlandiyaya qarşı* [BP] işdə polis işçisinin xüsusi müavinət almaq hüquqi ilə bağlı mübahisəyə bax). *Vilho Eskelinenin* işi üzrə çıxardığı qərarda göstərilən meyarların işığında, Məhkəmə bəyan etdi ki, səfirlik işçisinin (Polşa Səfirliyində katib və stansiya operatoru: *Cudak Litvaya qarşı* [BP], §§ 44-47; və eynilə baş mühasibin: *Sabeh El Leil Fransaya qarşı* [BP], § 39), baş polis məmurunun (*Šikić Xorvatiyaya qarşı*, §§ 18-20) və ya hərbi məhkəmələrdə hərbi zabitin (*Vasilchenko Rusiyaya qarşı*, §§ 34-36) haqsız yerə işdən çıxarılması ilə bağlı proseslərə, deputat köməkçisi vəzifəsini tutmaq hüququ ilə bağlı prosesə (*Savino və digərləri İtaliyaya qarşı*), hakimə qarşı başladılan intizam proseslərinə (*Olujić Xorvatiyaya qarşı*), prokurorun onun köçürülməsinə əmr verən prezident fərmanından şikayətinə (*Zalli Albaniyaya qarşı* (qərardad) və burada göstərilən digər istinadlarla birlikdə) və gömrük işçisinin peşəkar karyerası ilə bağlı proseslərə (vəzifənin qaldırılması ilə bağlı daxili müsabiqədə iştirak etmək hüququ: bax *Fiume İtaliyaya qarşı*, §§ 33-36) 6 § 1 Maddə tətbiq edilir.

27. Əgər konstitusion icraat ("mülki" hüquq barədə) mübahisənin ümumi yurisdiksiyalı məhkəmələrdə nəticəsinə həlledici təsirə göstərsə, konstitusion mübahisələr 6-cı Maddənin əhatə dairəsinə düşür (*Ruiz-Mateos İspaniyaya qarşı*). Bu hal müstəsna olaraq fiziki şəxsə vətəndaşlıq verən prezident fərmanı və ya Prezidentin konstitusiya andını pozub-pozmadığının müəyyən edilməsi ilə bağlı mübahisələrə tətbiq edilmir, çünki bu cür məhkəmə prosesləri mülki hüquq və vəzifələrlə əlaqədar deyil. (*Paksas Litvaya qarşı* [BP], §§

65-66). 6-cı Maddənin 1-ci bəndinin müvəqqəti tədbirə tətbiqini tənzimləyən meyarlar Konstitusiya Məhkəməsini də əhatə edir (*Kübler Almaniyaya qarşı*, §§ 47-48).

28. Nəticədə, 6-cı Maddə həmçinin yaşamaq, sağlamlıq və ya sağlam ətraf mühitlə əlaqədar mübahisələr yarandıqda ətraf mühit məsələləri (*Taşkın və digərləri Türkiyəyə qarşı*); uşaqların tərbiyəsi (*McMichael Birləşmiş Krallığa qarşı*); uşaqlar üçün məktəb təhsilinin təşkili (*Ellès və digərləri İsveçrəyə qarşı*, §§ 21-23); atalığın müəyyən edilməsini tələb etmək hüququ (*Alaverdyan Ermənistanına qarşı* (qərardad), § 33); azadlıq hüququ (*Laidin Fransaya qarşı* (№. 2)); məhbusların həbsdə saxlanılmasına dair tənzimləmələr (məsələn, məhbusların yüksək təhlükəsiz bölmədə və ya yüksək təhlükəsiz kamerada yerləşdirilmələri nəticəsində məruz qaldıqları məhdudiyətlərlə bağlı mübahisələr (*Enea İtaliyaya qarşı* [BP], §§ 97-107) (*Stegarescu və Bahrin Portuqaliyaya qarşı*)) və ya həbsxanada ailə ziyarətinin məhdudlaşdırılması ilə nəticələnən intizam prosesləri (*Gülmez Türkiyəyə qarşı*, § 30) və ya digər oxşar məhdudiyətlər (*Ganci İtaliyaya qarşı*, § 25); yaxşı nüfuz hüququ (*Helmerts İsveçə qarşı*); inzibati sənədlərə çatım hüququ (*Loiseau Fransaya qarşı* (qərardad)) və ya nüfuz hüququna, mülkiyyətin qorunması hüququna və iş tapmaq və beləliklə yaşayışın təmin edilməsi imkanına təsir edən adının polis məlumatlar bazasına daxil edilməsindən şikayət etmək hüququ (*Pocius Litvaya qarşı*, §§ 38-46, və *Užkauskas Litvaya qarşı*, §§ 32-40); dərnəyə üzv olmaq hüququ (*Sakellaropoulos Yunanistanına qarşı* (qərardad) – oxşar şəkildə, hətta yığıncaqlar azadlığı yerli qanunvericiliyə əsasən ictimai hüquq sahəsinin dairəsinə düşməsinə baxmayaraq, assosiasiyanın qeydiyyatının mübahisələndirilməsi ilə bağlı proseslər assosiasiyanın mülki hüquqları ilə bağlı olduğundan: bax *APEH Üldözötteinek Szövetsége və digərləri Macarıstanına qarşı*, §§ 34-35); və son olaraq ibtidai təhsil kontekstində *a fortiori* tətbiq edilən mövqe) (*Oršuş və digərləri Xorvatiyaya qarşı* [BP], § 104) - ali təhsili davam etdirmək hüququ (*Emine Araç Türkiyəyə qarşı*, §§ 18-25) kimi digər ciddi şəkildə maddi olmayan məsələlərə də tətbiq

oluna bilər. Beləliklə, 6-cı Maddə fərdlərin həyatı üzərində şübhəsiz olaraq, birbaşa və əhəmiyyətli təsiri ola bilən proseslərə tətbiq olunur (*Alexandre Portuqaliyaya qarşı*, §§ 51 və 54).

3. 6-cı Maddənin əsas proseslərdən əlavə digər proseslərə tətbiq edilə bilməsi

29. İddianın təmini tədbiri kimi müvəqqəti tədbirin tətbiqi ilə bağlı proseslərə bənzər *ilkin proseslər* adətən mülki hüquqları və vəzifələri "*müəyyən edən*" proseslər olaraq qəbul edilmir və müvafiq olaraq 6-cı Maddənin tətbiqi dairəsinə düşmür (bax, *digərləri arasında, Verlagsgruppe News GmbH Avstriyaya qarşı* (qərardad), və *Libert Belçikaya qarşı* (qərardad)). Buna baxmayaraq, Məhkəmə bu yaxınlarda əvvəlki presedent hüququndan uzaqlaşmış və *yeni yanaşma qəbul etmişdir*.

30. *Micallef Maltaya qarşı* [BP], §§ 83-86, işdə Məhkəmə müəyyən etdi ki, müvəqqəti tədbirlərə 6-cı Maddənin tətbiq oluna bilməsi müəyyən şərtlərin icra edilib-edilməməsindən asılı olacaqdır. İlk növbədə, istər əsas icraatda (işə mahiyyəti üzrə baxışda), istərsə də iddianın təmini tədbirlərinin tətbiqi ilə bağlı prosesdə sözügedən hüquq Konvensiyanın mənası baxımından "*mülki*" xarakterli olmalıdır. İkinci olaraq, müvəqqəti tədbirin xarakteri, mövzusu, məqsədi və eləcə də sözügedən hüquq üzərindəki təsiri yaxından araşdırılmalıdır. Müvəqqəti tədbirin sözügedən mülki və vəzifələrin müəyyən edilməsində effektiv olduğu hesab edildikdə, bu tədbir nə qədər müddətdə qüvvədə olmasından asılı olmayaraq, 6-cı Maddə tətbiq olunacaq.

31. Aralıq qərar müvəqqəti və ya şərti tədbirlərə və proseslərə bərabər tutula bilər və bu səbəbdən də, 6-cı Maddənin mülki hüquqi aspektinin tətbiq olunub-olunmaması müvafiq olaraq eyni meyarlarla müəyyən edilir (*Merciecal və digərləri Maltaya qarşı*, § 35).

32. Yenə də *Micallef Maltaya qarşı* [BP], işdə müəyyən edilmiş prinsiplərə istinadən, 6-cı Maddə yuxarıda qeyd olunan meyarlara uyğun olaraq, icra üzrə icraata tətbiq oluna bilər (*Central*

Mediterranean Development Corporation Limited Maltaya qarşı (№ 2), §§ 21-23).

33. Sözügedən müvəqqəti məhkəmə əmri dərhal icra edilə bildikdə və eyni hüquq üzrə qərarın çıxarılması ilə nəticələndiyi hallarda, 6-cı Maddə davam etməkdə olan əsas proseslərlə eyni məqsədi daşıyan müvəqqəti proseslərə tətbiq oluna bilər (*RTBF Belçikaya qarşı*, §§ 64-65).

34. *Cinayət və mülki proseslərin sonrakı mərhələlərinə* gəldikdə isə, əgər Dövlətin daxili qanunvericiliyi birincisi, təzminat hüququnun olub-olmadığına qərar vermək və ikincisi isə, təzminat məbləğini təyin etmək üzrə iki mərhələli məhkəmə prosesi nəzərdə tutursa, konkret təzminat məbləği təyin olunduqdan sonra sözügedən mülki hüququn "*müəyyən edildiyini*" hesab etmək 6 § 1 Maddənin məqsədləri baxımından ağılabatdır; çünki hüququn müəyyən edilməsi yalnız sözügedən hüququn mövcudluğu haqqında deyil, eyni zamanda sözügedən hüququn tətbiq dairəsi və üsulu haqqında da qərar verilməsini tələb edir; bu, da şübhəsiz ki, təzminat məbləğinin təyin olunmasını əhatə edir (*Torri İtaliyaya qarşı*, § 19).

35. *Məhkəmə qərarlarının icrasına gəldikdə isə*, Maddə 6 § 1 işin mahiyyəti üzrə qərarın çıxarılmasından sonrakı mərhələ də daxil olmaqla, "*... mülki hüquq və vəzifələrin müəyyən edilməsi*" üzrə məhkəmə araşdırmasının bütün mərhələlərinə tətbiq olunur. Hər hansı məhkəmə tərəfindən verilən qərarın icra edilməsi 6-cı Maddənin məqsədləri çərçivəsində "*məhkəmə araşdırmasının*" ayrılmaz hissəsini təşkil etməlidir (*Hornsby Yunanıstana qarşı*, § 40; *Romańczyk Fransaya qarşı*, § 53, aliment üzrə borcların bərpası üzrə məhkəmə qərarının icrası ilə bağlı). 6-cı Maddənin ilkin proseslərə tətbiq olunub-olunmamasından asılı olmayaraq, mülki hüquqları müəyyən edən icra sənədi mütləq surətdə 6-cı Maddənin tətbiq dairəsinə düşən məhkəmə proseslərinin nəticəsində qəbul edilməli deyil (*Buj Xorvatiyaya qarşı*, § 19). Xarici məhkəmənin müsadirə əmrinin icrası yalnız mülki hüquqları aspekti baxımından 6-cı Maddənin əhatə dairəsinə düşür (*Saccoccia Avstriyaya qarşı* (qərardad))

36. İş üzrə icraatın yenidən açılması ilə bağlı müraciətlər: 6-cı Maddə barəsində yekun qərar çıxarılan mülki işlərin yenidən açılması üçün verilən müraciətlərlə bağlı proseslərə tətbiq olunmur (*Sablon Belçikaya qarşı*, § 86). Bu, həmçinin Məhkəmə Konvensiyanın pozulması halını aşkar etdikdən sonra məhkəmə işinin yenidən açılması üçün verilən müraciətə də şamil olunur (*Verein gegen Tierfabriken Schweiz (VgT) İsveçrəyə qarşı (№. 2)* § 24). Bununla belə, olduqca müstəsna bir məhkəmə işi olmuşdur ki, bu məhkəmə işində daxili hüquq sistemində məhkəmə işinin yenidən açılması mülki maraqların pozulması ilə əlaqədar təzminatın tələb edilməsi üçün yeganə hüquqi mexanizm idi və bu səbəbdən, onun nəticəsinin ərizəçinin "mülki hüquqları və vəzifələri" baxımından həlledici olduğuna qərar verilmişdir (*Melis Yunanıstana qarşı*, §§ 19-20).

37. 6-cı Maddənin həmçinin ərizəçinin mülki hüquqları və vəzifələri üzərində birbaşa təsiri olan üçüncü tərəfin şikayətinə tətbiq olunduğu qeyd olunmuşdu (*Kakamoukas və digərləri Yunanıstana qarşı* [BP], § 32).

4. İstisna edilən məsələlər

38. Mübahisənin sadəcə "maddi" xarakterə malik olduğunu göstərmək 6-cı Maddənin 1-ci bəndinin mülki-hüquqi aspekti baxımından tətbiq edilməsi üçün yetərli deyil (*Ferrazzini İtaliyaya qarşı* [BP], § 25).

39. Vergi ilə bağlı icraatlar 6-cı Maddənin əhatə dairəsi xaricində qalan məsələlər arasında yer alır: vergi ödəyicisi ilə cəmiyyət arasındakı əlaqənin ictimai mahiyyətinin üstünlük təşkil etməsilə vergi məsələləri hələ də ictimai-hakimiyyət imtiyazlarının əsas hissəsini təşkil edir (eyni yerdə, § 29). Həmçinin istisnalara gömrük öhdəlikləri və ya rüsumları ilə bağlı müvəqqətin tədbirin tətbiqi ilə əlaqədar sadələşdirilmiş icraatlar daxildir (*Emesa Sugar N.V. Hollandiyaya qarşı* (qərardad)).

40. Eyni hal, şəxsi həyat və ailə həyatı və ya məşğulluq imkanları baxımından mümkün ciddi nəticələrə baxmayaraq, immigrasiya

sahəsində siyasi sığınacağı verilməsi və ya deportasiya ilə bağlı proseslərlə əlaqədar əcnəbilərin girişi, yerləşməsi və ölkədən çıxarılmasına tətbiq olunur (deportasiya əmrinin ləğv edilməsinə dair ərizə: bax *Maaouia Fransaya qarşı* [BP] § 38; ekstradisiya: bax *Peñañiel Salgado İspaniyaya qarşı* (qərar) və *Mamatkulov and Askarov Türkiyəyə qarşı* [BP], §§ 81-83; və sığınacağı verilməsindən imtina ilə əlaqədar sığınacaq axtaran şəxslər tərəfindən açılan təzminat iddiası: bax *Panjeheighalehei Danimarkaya qarşı* (qərar)). İstisnalar əcnəbinin Şengen Məlumat Sistemində daxil edilməsinə də tətbiq edilir (*Dalea Fransaya qarşı* (qərar)). 6-cı Maddənin məqsədləri üçün pasport və vətəndaşlıq almaq hüququ mülki hüquqlar deyil (*Smirnov Rusiyaya qarşı* (qərar)). Bununla belə, əcnəbinin iş icazəsi üçün müraciət hüququ (həm işəgötürən, həm də işçi adından) daxili qanunvericiliyə əsasən işçinin *məhkəməyə müraciət etmək hüququ olmasa* belə 6-cı maddənin əhatə dairəsinə düşə bilər; bir şərtlə ki, bu məhdudiyət sırf prosessual xarakter daşıyır və hüququn mahiyyətinə təsir etmir (*Jurisc və Collegium Mehrerau Avstriyaya qarşı*, §§ 54-62).

41. *Vilho Eskelinen və digərləri Finlandiyaya qarşı* [BP] məhkəmə işinə əsasən, *dövlət qulluqçuları ilə əlaqədar mübahisələr* iki meyara cavab verdiyi halda 6-cı Maddənin əhatə dairəsinə düşür: Dövlətin milli qanunvericiliyində sözügedən vəzifəni tutan şəxslər və ya personal üçün məhkəməyə çatım açıq şəkildə qadağan olmalı və bu qadağa Dövlətin maraqları baxımından obyektiv əsaslarla əsaslandırılmalıdır (§ 62). Bir işdə intizam pozuntularına görə ordudan tərxis olunan əsgərin vəziyyəti bununla bağlı idi; ərizəçinin tərxis olunma barədə qərarı məhkəmələrdə mübahisələndirmək hüququ yox idi və onun dövlətlə "xüsusi etibar və sədaqət əlaqəsi" şübhə altına alınmışdı (*Suküt Türkiyəyə qarşı* (qərar)). İstisnayı əsaslandırmaq üçün Dövlətin sözügedən dövlət qulluqçusunun dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsində iştirak etdiyini və ya Məhkəmənin *Pellegrin* işində istifadə etdiyi terminologiyayı ifadə etsək, dövlət qulluqçusu ilə işəgötürən olaraq dövlət arasındakı "xüsusi etibar və sədaqət əlaqəsinin" olduğunu

ortaya qoyması yetərli deyil. Mübahisə predmetinin dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsi olduğunu və ya sözügedən xüsusi əlaqənin müzakirə mövzusu olduğunu göstərmək də dövlətin vəzifəsidir. Prinsipcə, əmək haqların, müavinətlərin və ya oxşar təzminatların ödənilməsi ilə bağlı adi əmək mübahisələrinə münasibətdə, müəyyən dövlət məmuru ilə sözügedən dövlət arasındakı əlaqənin xüsusi xarakterinə əsaslanaraq, 6-cı maddənin təmin etdiyi təminatlardan məhrum etməyin heç bir haqlı əsası ola bilməz (*Vilho Eskelinen və digərləri Finlandiyaya qarşı* [BP], § 62).

42. Son olaraq, seçilmək və seçildiyi yeri saxlamaq hüququ (seçki mübahisəsi: bax *Pierre-Bloch Fransaya qarşı*, § 50), sabiq parlament üzvü olaraq pensiya almaq hüququ (*Papon Fransaya qarşı* (qərarad)), siyasi partiyanın siyasi fəaliyyəti yerinə yetirmək hüququ (partiyanın ləğv edilməsi ilə bağlı məhkəmə prosesi üçün, bax: *Refah Partisi (The Welfare Party) və digərləri Türkiyəyə qarşı* (qərarad)) kimi siyasi hüquqlar 6 § 1 Maddənin mənası baxımından mülki hüquqlar olaraq qəbul edilə bilməz. Eyni şəkildə, parlament seçkilərində müşahidəçilik aparan qeyri-hökumət təşkilatının onunla bağlı olmayan sənədlərə çıxış tələbinin rədd edilməsi ilə bağlı məhkəmə prosesləri 6 § Maddənin əhatə dairəsi xaricində qalmışdır (*Geragayn Khorhurd Patgamavorakan Akumb Ermənistanına qarşı* (qərarad)).

43. Bundan əlavə, Məhkəmə bu yaxınlarda yenidən təsdiq etmişdir ki, açıq məhkəmə iclasında müəyyən edilmiş hallar barədə məlumat vermək hüququ da mülki hüquq deyil (*Mackay and BBC Scotland Birləşmiş Krallığa qarşı*, §§ 20-22).

44. Nəticə: Yuxarıda göstərilən meyarlara əsasən görə müəyyən olunan "mülki hüquq və vəzifələr" ilə bağlı "mübahisə" mövcud olduğu hallarda, 6 § 1 Maddə sözügedən şəxsin mülki hüquqları və vəzifələri ilə bağlı istənilən iddianı məhkəmə qarşısına çıxarmaq hüququnu təmin edir. Beləliklə, sözügedən Maddə məhkəməyə çatım hüququnu, yəni mülki işlər üzrə məhkəmə qarşısında iddia qaldırmaq hüququnu təşkil edən aspektlərdən birini "məhkəməyə müraciət hüququnu" ehtiva edir. Bura məhkəmənin təşkili və tərkibi, eləcə də

məhkəmə baxışının aparılması ilə bağlı 6-cı Maddənin 1-ci bəndinin müəyyən etdiyi təminatlar da əlavə olunur. Xülasə, bunların hamısı birlikdə "*ədalətli məhkəmə araşdırması*" hüququnu təşkil edir (*Golder Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 36).

II. MƏHKƏMƏYƏ HÜQUQ

Maddə 6 § 1

"Hər kəs onun mülki hüquq və vəzifələri müəyyən edilərkən ..., qanun əsasında yaradılmış müstəqil və qərəzsiz məhkəmə vasitəsilə, ağılabatan müddətdə işinin ədalətli və açıq araşdırılması hüququna malikdir."

1. Məhkəməyə hüquq və məhkəməyə çatım hüququ

45. Konvensiyanın 6 § 1 Maddəsi ilə təmin edilən ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ qanunun aliliyi baxımından şərh olunmalıdır, bu da tərəflərin öz mülki hüquqlarını müdafiə etməyə imkan verən səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsinə malik olmalarını tələb edir (*Beles və digərləri Çexiya Respublikasına qarşı*, § 49).

Hər kəs "*mülki hüquq və vəzifələri*"inə aid hər hansı tələbini məhkəmə və ya tribunal qarşısına çıxarmaq hüququna malikdir. Bu mənada, 6 § 1 Maddə "*məhkəməyə hüququ*" ehtiva edir ki, məhkəməyə çatım hüququ, yəni mülki məsələlərdə icraatı başlamaq hüququ onun bir aspektidir. (*Golder Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 36). "*Məhkəməyə hüquq*" və çatım hüququ mütləq deyil. Onlar müəyyən məhdudlıya tələblərə məruz qala bilərlər, lakin bu cür məhdudlıya tələblər fərdin məhkəməyə çatım imkanını sözügedən hüququn mahiyyətinə xələl gətirə biləcək dərəcədə azaltmamalı və məhdudlaşdırmamalıdır. (*Philis Yunanıstanına qarşı*, § 59; *De Geouffre de la Pradelle Fransaya qarşı* § 28, və *Stanev Bolqarıstanına qarşı* [BP], § 229).⁴

⁴. Həmçinin *Ədalətlik* bölməsinə baxın.

(a) PRAKTİKİ VƏ EFFEKTİV OLAN HÜQUQ

46. Məhkəməyə çatım hüququ "*praktiki və effektiv*" olmalıdır (*Bellet Fransaya qarşı*, § 38). Çatım hüququnun effektiv olması üçün fərd "*hüquqlarına müdaxilə təşkil edən bir hərəkətə etiraz etmək üçün aydın və praktiki imkana*" malik olmalıdır (*Bellet Fransaya qarşı*, § 36; *Nunes Dias Portuqaliyaya qarşı*). Apellyasiya şikayəti və ya məhkəmə qərarına yenidən baxılması üçün edilən müraciətlərdə atılmalı rəsmi addımları və riayət edilməli vaxt məhdudiyətlərini tənzimləyən qaydalar müvafiq ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə və xüsusilə hüquqi müəyyənlik prinsipinin təmin edilməsinə yönəlib (*Cañete de Goñi İspaniyaya qarşı*, § 36). Başqa sözlə, sözügedən qaydalar və bu qaydaların tətbiq olunması, mübahisə tərəflərinin mövcud hüquqi müdafiə vasitəsindən istifadəsinə mane olmamalıdır (*Miragall Escolano İspaniyaya qarşı*; *Zvolsky və Zvolska Çexiya Respublikasına qarşı*, § 51).

47. İşin konkret hallarında bu hüququn praktiki və effektiv xarakteri pozula bilər, **məsələn**:

- fərdin maliyyə imkanları baxımından həddən artıq yüksək məhkəmə xərclərinin olması ilə:
- cinayət mühakimə icraatında mülki iddiaçı qismində iştirak etmək üçün zəruri məhkəmə məsrəflərinin təminat məbləğinin həddən artıq yüksək olması (*Ait-Mouhoub Fransaya qarşı*, §§ 57-58; həmçinin baxın *Garcia Manibardo İspaniyaya qarşı*, §§ 38-45;
- məhkəmə rüsumlarının həddən artıq çox olması (*Kreuz Polşaya qarşı (№. 1)*, §§ 60-67); *Podbielski və PPU Polşaya qarşı*, §§ 65-66; *Weissman və digərləri Rumuniyaya qarşı*, § 42; həmçinin baxın, *Reuther Almaniyaya qarşı* (qərardad));
- vaxt məhdudiyətləri ilə bağlı məsələlərlə:
- apellyasiya şikayətinin baxılmasına sərf olunan müddətin şikayətin qəbul edilməz elan olunması ilə nəticələnməsi (*Melnyk Ukraynaya qarşı*, § 26);

- “*ərizəçilərin vicdanla və fəal şəkildə iştirak etdikləri məhkəmə prosesinin gec mərhələsində iddia müddətinin keçməsinin bildirilməsi onları hüquqlarını müdafiə etmək imkanından qəti olaraq məhrum etmişdir*” (*Yagtzilar və digərləri Yunanıstana qarşı*, § 27);
 - məhkəməyə müraciət imkanının qarşısını alan və onu məhdudlaşdıran prosessual manelərin mövcudluğu səbəbi ilə:
 - prosessual qaydanın daxili məhkəmələr tərəfindən xüsusilə ciddi şəkildə şərh edilməsi (həddən artıq formalizm), ərizəçiləri məhkəməyə çatım hüququndan məhrum edə bilər (*Perez de Rada Cavanilles İspaniyaya qarşı*, § 49; *Miragall Escolano İspaniyaya qarşı*, § 38; *Société anonyme Sotiris və Nikos Koutras ATTEE Yunanıstana qarşı*, § 20; *Beles və digərləri Çexiya Respublikasına qarşı*, § 50; *RTBF Bekçikaya qarşı* §§ 71, 72, 74);
 - öncəki məhkəmə qərarının icrasıyla bağlı tələblər, məhkəməyə çatım hüququna xələl gətirə bilər; məsələn, ərizəçinin kifayət qədər maliyyə vəsaitlərinin olmaması, onun hətta daha əvvəlki qərarı icra etməyə başlamasını qeyri-mümkün etdiyi hal (*Annoni di Gussola və digərləri Fransaya qarşı*, § 56; *Arvanitakis Fransaya qarşı* (qərardad)) ilə müqayisə edin).
 - müəyyən hüquq subyektlərinin məhkəmə icraatını başlamasına maneə təşkil edən prosessual qaydalar (*The Holy Monasteries Yunanıstana qarşı* § 83; *Philis Yunanıstana qarşı*, § 65; həmçinin baxın *Lupas və başqaları Rumıniyaya qarşı* (№ 1), §§ 64-67; hüquq qabiliyyəti olmayan yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı bax: *Stanev Bolqarıstana qarşı* [BP], §§ 241-245)⁵.
- Lakin, yenə formalizm ilə əlaqədar olaraq, hüquq məsələləri üzrə şikayətin qəbuledilənlik şərtləri qanuna uyğun şəkildə adi şikayətdən daha ciddi ola bilər. Kassasiya Məhkəməsinin rolunun xüsusi xarakterini nəzərə alsaq, xüsusilə də işə tam

⁵. Həmçinin *Hüquqi yardımın təmin edilməsi* bölməsinə baxın.

yurisdiksiyaya malik olan əvvəl birinci instansiya məhkəməsində, daha sonra apellyasiya məhkəməsində baxıldıqda, Kassasiya Məhkəməsindəki icraat daha formal ola bilər (*Levages Prestations Services Fransaya qarşı*, §§ 44-48; *Brualla Gomez de la Torre İspaniyaya qarşı*, §§ 34-39).

48. Bundan əlavə, məhkəməyə hüquq təkə məhkəmə icraatı başlatmaq hüququnu deyil, həmçinin mübahisənin məhkəmə tərəfindən həllini əldə etmək hüququnu da ehtiva edir (*Kutic Xorvatiyaya qarşı*, § 25 və § 32 məhkəmə icratının təxirə salınması ilə bağlı; *Acimovic Xorvatiyaya qarşı*, § 41; *Beneficio Cappella Paolini San Marinoya qarşı*, § 29 ədalət mühakiməsindən imtina ilə bağlı). Məhkəməyə hüquq həmçinin o halda pozulur ki, yerli məhkəmə müddət məhdudluğu olan silsilə məhkəmə qərarından verilən şikayətlərə qanunla nəzərdə tutulmuş müddətdə baxmır (*Musumeci İtaliyaya qarşı*, §§ 41-43) və ya qərar çıxarmır (*Ganci İtaliyaya qarşı*, § 31). "Məhkəməyə hüquq" həmçinin qərarların icrası hüququnu da əhatə edir⁶.

(b) MƏHDUDIYYƏTLƏR

49. Məhkəməyə çatım hüququ mütləq deyil və dolaylı şəkildə yol verilən məhdudluqlara məruz qala bilər (*Golder Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 38; *Stanev Bolqarıstana qarşı* [BP], §§ 230). Bu, xüsusilə də şikayətin qəbul edilənlilik şərtlərinə aiddir, çünki bu məsələ təbiəti etibarilə, bu sahədə müəyyən mülahizə sərbəstliyinə malik olan Dövlət tərəfindən tənzimlənmə tələb edir (*Luordo İtaliyaya qarşı*, § 85).

50. Bununla belə, tətbiq olunan məhdudluqlar fərdin məhkəməyə çatım imkanını sözügedən hüququn mahiyyətinə xələl gətirə biləcək dərəcədə azaltmamalı və məhdudlaşdırmamalıdır. Bundan əlavə, məhdudluq "legitim məqsəd" daşımır və "tətbiq

⁶. Həmçinin *Qərarların icrası* bölməsinə baxın.

edilən vasitələrlə qarşıya qoyulan qanuni məqsəd arasında ağlabatan mütənasiblik əlaqəsi yoxdursa, 6-cı Maddənin 1-ci bəndi ilə uyğunluq təşkil etmir" (Ashingdane Birləşmiş Krallığa qarşı, § 57; Fayed Birləşmiş Krallığa qarşı, § 65; Markovic və digərləri İtaliyaya qarşı [BP], § 99).

51. Məhkəməyə çatım hüququ həmçinin müəyyən hallarda qanunla nəzərdə tutulmuş iddia müddəti (*Stubbings və digərləri Birləşmiş Krallığa qarşı*, §§ 51-52), məhkəmə xərclərinin təminatı (*Tolstoy Miloslavsky Birləşmiş Krallığa qarşı*, §§ 62-67) və ya məhkəmədə təmsilçilik tələbi (*R.P. və digərləri Birləşmiş Krallığa qarşı*, §§ 63-67) kimi *qanuni məhdudiyətlərə* məruz qala bilər.

52. Məhkəməyə çatım qanunvericilikdə və ya təcrübədə məhdudlaşdırıldığı halda, Məhkəmə məhdudiyətin hüququn məzmununa təsir edib-etmədiyini və xüsusilə onun legitim məqsəd daşıyıb-daşmadığını və ya tətbiq edilən vasitələrlə qarşıya qoyulan məqsəd arasında ağlabatan mütənasiblik əlaqəsinin olub-olmadığını araşdırır: (*Ashingdane Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 57). Məhdudiyət Məhkəmə tərəfindən müəyyən edilmiş prinsiplərə uyğun olarsa, 6-cı Maddənin 1-ci bəndi pozulmuş olmur.

53. *Beynəlxalq təşkilatların milli yurisdiksiyadan immuniteti*: legitim məqsəd daşıyan (*Waite və Kennedy Almaniyaya qarşı [BP]*, § 63) bu müqavilə əsaslı qaydaya yalnız 6-cı Maddənin 1-ci bəndi baxımından bir şərtlə icazə verilir ki, ondan irəli gələn məhdudiyət qeyri-mütənasib olmasın. Müvafiq olaraq, sözügedən şəxslər Konvensiya çərçivəsində malik olduqları hüquqlarını effektiv şəkildə müdafiə etmələri üçün münasib alternativ vasitələrlə təmin edilərlərsə, bu qayda 6 § 1 Maddə ilə uyğundur (*Waite və Kennedy Almaniyaya qarşı [BP]*, §§ 68-74; *Prince Hans-Adam II of Liechtenstein Almaniyaya qarşı [BP]* § 48; *Chapman Belçikaya qarşı* (qərardad), §§ 51-56).

54. *Dövlət immuniteti*: Dövlət immuniteti doktrinası beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən ümumi qayda olaraq qəbul edilir. Üzv Dövlət tərəfindən alınan və beynəlxalq ümumi hüququn dövlət immuniteti barədə ümumilikdə qəbul edilən qaydalarını əks etdirən tədbirlər,

avtomatik olaraq məhkəməyə çatım hüququnun qeyri-mütənasib məhdudluğunu təşkil etmir (*Fogarty Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], § 36; *McElhinney İrlandiyaya qarşı* [BP], § 37; *Sabeh El Leil Fransaya qarşı* [BP], § 49).

- Yurisdiksiyadan Dövlət immuniteti: Dövlətin yurisdiksiyadan immuniteti prinsipinin tətbiqi məhkəməyə çatım hüququnu məhdudlaşdırdığı hallarda, işin hallarının bu cür məhdudluğa haqq qazandıraraq-qazandırmadığı müəyyən edilməlidir. Məhdudluq legitim məqsəd daşmalı və bu məqsədə mütənasib olmalıdır (*Cudak Litvaya qarşı* [BP], § 59; *Sabeh El Leil Fransaya qarşı* [BP], §§ 51-54). Mülki məhkəmə icraatı çərçivəsində Dövlətə suveren immunitetin verilməsi, dövlətlərarası nəzakətin və yaxşı əlaqələrin inkişaf etdirilməsi məqsədilə, beynəlxalq hüquqa riayət etmək "legitim məqsədini" daşıyır (*Fogarty Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], § 34 və *Al-Adsani Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], § 54; *Treska Albaniya və İtaliyaya qarşı*, (qərardad)). Alınan tədbirin mütənasib olub-olmamasına gəldikdə isə, sözügedən tədbir bəzi hallarda fərdin məhkəməyə çatım hüququnun mahiyyətinə xələl gətirə (*Cudak Litvaya qarşı* [BP], § 74; *Sabeh El Leil Fransaya qarşı* [BP], § 49), bəzi hallarda isə gətirməyə bilər (*Al-Adsani Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], § 67; *Fogarty Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], § 39; *McElhinney İrlandiyaya qarşı* [BP], § 38).

Dövlətin yurisdiksiya immuniteti beynəlxalq adət hüququndakı dəyişikliklərlə məhdudlaşdırılmışdır: məsələn, immunitet qaydası, ciddi şəkildə nizamlanan hallar istisna olmaqla, dövlətin ölkə xaricindəki diplomatik missiyalarının əməkdaşları ilə bağladığı əmək müqavilələrinə tətbiq olunmur (*Sabeh El Leil Fransaya qarşı* [BP], §§ 53-54 and §§ 57-58). İmmunitətə məhdudlaşdırıcı yanaşma həmçinin Dövlət və xarici fiziki şəxslər arasındakı ticarət əməliyyatları ilə əlaqədar qəbul edilə bilər (*Oleynikov Rusiyaya qarşı*, §§ 61 and 66). Digər tərəfdən Məhkəmə 2001-ci ildə, iddianın

baxıldığı Dövlətin ərazisində hərəkət və ya hərəkətsizlik nəticəsində vurulmuş şəxsi zərərlə bağlı beynəlxalq hüquqda və müqayisəli hüquqda Dövlət immunitetini məhdudlaşdırmağa yönəlik tendensiyanın mövcud olmasına baxmayaraq, bu praktikanın heç bir şəkildə universal olmadığını qeyd etmişdir (*McElhinney İrlandiyaya qarşı* [BP], § 38).

- Məcburi icradan Dövlət immuniteti özlüyündə 6-cı Maddənin 1-ci bəndinə zidd deyil. Məhkəmə 2005-ci ildə bildirmişdir ki, Dövlət immuniteti məsələlərini tənzimləyən bütün beynəlxalq hüquqi mexanizmlər ümumi prinsip yaradırlar: konkret, ciddi şəkildə məhdudlaşdırılan istisnaların predmeti olmaqla, xarici Dövlətlər məhkəmə proseslərinin aparıldığı Dövlətin ərazisində icraya qarşı immunitətdən istifadə edirlər (*Manoilescu və Dobrescu Rumuniyaya qarşı*(qərar), § 73). Məsələn, Məhkəmə 2002-ci ildə qərara aldı ki, “*Yunan məhkəmələri Almaniyaya tərəfindən ərizəçilərə təzminat ödənilməsi barədə qərar çıxarmalarına baxmayaraq, bu, Yunanistanın üzərinə ərizəçilərin borclarını mütləq surətdə Yunanistanda aparılan icra icraatı çərçivəsində almalarını təmin etmək öhdəliyi*” qoymur (*Kalogeropoulou və digərləri Yunanistan və Almaniya qarşı* (qərar)). Bu qərarlar sözügedən müddətdə beynəlxalq hüququn cari vəziyyətinə münasibətdə qüvvədədir və gələcəkdə həmin hüquqda dəyişikliklərin olacağını istisna etmir.

55. Deputat toxunulmazlığı: dövlətlərin ümumilikdə xalqın nümayəndələrinin söz azadlığını təmin etmək və qərəzli şikayətlərin parlamentin funksiyalarını yerinə yetirməsinə mane olmasının qarşısını almaq məqsədilə millət vəkillərinə müxtəlif səviyyələrdə toxunulmazlıq verməsi uzun müddətdir ki, davam edən bir təcrübədir (*C.G.I.L. Və Cofferati (№. 2) İtaliyaya qarşı*, § 44). Nəticə etibarilə, deputat toxunulmazlığı aşağıdakı şərtlərlə 6-cı Maddəyə uyğun ola bilər:

- legitim məqsədlər daşıyarsa: parlamentdə söz azadlığının müdafiəsi və qanunvericilik və məhkəmə hakimiyyətləri arasında səlahiyyət bölgüsünün qorunması (*A. Birləşmiş Krallığa qarşı*, §§ 75-77 və § 79);
- qarşıya qoyulan məqsədlərə mütənasibdirsə (müvafiq şəxs öz hüquqlarını effektiv şəkildə müdafiə etmək üçün əqlabatan alternativ vasitələrə malikdirsə (*A. Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 86) və immunitet yalnız deputatlıq funksiyalarının həyata keçirilməsi ilə məhdudlaşsarsa (*A. Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 84; *Zollmann Birləşmiş Krallığa qarşı* (qərardad)). Deputatlıq fəaliyyəti ilə hər hansı aydın əlaqənin olmaması, qarşıya qoyulan məqsəd və tətbiq olunan vasitələr arasında mütənasiblik anlayışının dar çərçivədə şərhini tələb edir (*Cordova İtaliyaya qarşı (№. 2)*, § 64; *Syngelidis Yunanıstana qarşı*, § 44). Mübahisəli bəyanat Parlament üzvü tərəfindən verilibsə, fiziki şəxslərin məhkəməyə çatım hüququ 6 § 1 Maddəyə uyğun olmayan şəkildə məhdudlaşdırıla bilməz (*Cordova İtaliyaya qarşı (№ 1)*, § 63; *C.G.I.L. və Cofferati (№ 2) İtaliyaya qarşı*, §§ 46-50, bundan əlavə, qurbanlar öz hüquqlarını müdafiə etmək üçün hər hansı əqlabatan alternativ vasitəyə malik olmadığı halda).

56. Hakimlərin toxunulmazlığı legitim məqsəd daşıyarsa, yəni ədalət mühakiməsinin düzgün şəkildə aparılması məqsədini güdürsə (Ernst və digərləri Belçikaya qarşı, § 50) və ərizəçilərin Konvensiya çərçivəsində malik olduqları hüquqlarını effektiv şəkildə qorumaları üçün əqlabatan alternativ vasitələrə malik olmaları baxımından mütənasiblik prinsipinə uyğundursa, eynilə 6 § 1 Maddəyə zidd deyil (*Ernst və digərləri Belçikaya qarşı*, § 53-55).

57. Dövlət qulluqçularının immuniteti: Fərdlərin, dövlət məmurlarının fərdlərin nüfuzuna xələl gətirən ifadələrinə və hərəkətlərinə etiraz etmək üçün məhkəmədə iddia qaldırmaq hüquqlarına qoyulan məhdudiyətlər ictimai maraqlar çərçivəsində legitim məqsəd daşıya bilər (*Fayed Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 70);

bununla belə, sözügedən legitim məqsədlə tətbiq olunan vasitələr arasında mütənasiblik əlaqəsi olmalıdır (*Fayed Birləşmiş Krallığa qarşı*, §§ 75-82).

58. *İmmunitetin hədləri*: əgər dövlət, hər hansı məhdudiyət və Konvensiyanın tətbiqinə məsul qurumların nəzarəti olmadan, mülki iddiaların bütöv spektrini məhkəmələrin yurisdiksiyasından çıxara bilsəydi və ya şəxslərin geniş qruplarına, yaxud kateqoriyalarına mülki məsuliyyətdən immunitet verə bilsəydi, bu, demokratik cəmiyyətdə qanunun aliliyi və 6 § 1 Maddədə əksini tapan əsas prinsip, yəni mülki iddiaların hakim tərəfindən baxılması üçün məhkəməyə təqdim edilə bilməsi prinsipi ilə uzlaşmazdı (*Fayed Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 65; *McElhinney İrlandiyaya qarşı* [BP], §§ 23-26; *Sabeh El Leil Fransaya qarşı* [BP], § 50).

2. Məhkəməyə hüquqdan imtina

(a) PRINSIP

59. Razılığa Gələn Dövlətlərin milli hüquq sistemlərində, şəxsin işinə məhkəmə və ya tribunal tərəfindən baxılması hüququndan imtina etməsinə tez-tez mülki məsələlərdə, xüsusilə də müqavilələrdə arbitraj şərtləri formasında rast gəlinir. Sözügedən şəxs üçün, eləcə də ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi üçün inkaredilməz üstünlükləri olan imtina prinsip etibarilə Konvensiya ilə ziddiyyət təşkil etmir (*Deweer Belçikaya qarşı*, § 49).

(b) ŞƏRTLƏR

60. Bu cür bir imtinanın sərbəst, qanuni və birmənalı şəkildə müəyyən edilməsi şərti ilə fərdlər arbitrajın xeyrinə məhkəməyə müraciət etmək hüquqlarından imtina edə bilərlər (*Suda Çex Respublikasına qarşı*, §§ 48-49). Demokratik cəmiyyətdə məhkəməyə hüquq o qədər böyük əhəmiyyət daşıyır ki, bu hüquq sadəcə şəxsin mübahisəni işin məhkəmə araşdırılmasına münasibətdə

yardımcı xarakter daşıyan prosedurun gedişatında həll etməsi səbəbilə itirilə bilməz (*eyni yerdə.*)⁷.

3. Hüquqi yardım

(a) HÜQUQI YARDIMIN TƏMIN EDİLMƏSİ

61. 6 § 1 Maddə dövlətin üzərinə "*mülki hüquq*"la bağlı bütün mübahisələr üçün pulsuz hüquqi yardım təmin etmək öhdəliyi qoymur (*Airey İrlandiyaya qarşı*, § 26). Cinayət prosesində müəyyən şərtlər daxilində pulsuz hüquqi yardım almaq hüququna təminat verən 6 § 3 Maddənin (c) yarımbəndi və hüquqi yardıma heç bir istinad etməyən 6 § 1 Maddə arasında aydın fərq var (*Essaadi Fransaya qarşı*, § 30).

62. Bununla belə, Konvensiya praktiki və effektiv olan hüquqları, xüsusilə də məhkəməyə çatım hüququnun qorunması üçün nəzərdə tutulur. Bu səbəbdən, 6-cı Maddənin 1-ci bəndi məhkəməyə effektiv çatım imkanının təmin edilməsi baxımından vəkil yardımının zəruri olduğu hallarda, bəzən Dövlətdən bu cür yardımı təmin etməsini tələb edə bilər (*Airey İrlandiyaya qarşı*, § 26).

63. 6-cı Maddənin mülki iddiaçı üçün hüququ təmsilçiliyin təmin edilməsini tələb edib-etməməsi məsələsi üçün konkret hallarından asılı olacaqdır (*Airey İrlandiyaya qarşı*, § 26; *McVicar Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 48; *Steel and Morris Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 61). İşin bütün halları nəzərə alınmaqla, hüququ yardımın təmin edilməməsinin ərizəçini ədalətli məhkəmə araşdırmasından məhrum edib-etmədiyi müəyyən edilməlidir (*McVicar Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 51).

64. 6-cı Maddənin pulsuz hüquqi yardımın təmin edilməsini tələb edib-etmədiyi məsələsi digər məsələlərlə yanaşı, aşağıdakı amillərdən asılı olacaqdır:

- işin mahiyyətində duran məsələnin ərizəçi üçün əhəmiyyəti (*Steel və Morris Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 61);

⁷. Həmçinin *Açıq məhkəmə araşdırması* bölməsinə baxın.

- müvafiq qanunvericiliyin və prosedurun mürəkkəbliyi (*Airey İrlandiyaya qarşı*, § 24);
- ərizəçinin maraqlarını səmərəli şəkildə təmsil etmək bacarığı (*McVicar Birləşmiş Krallığa qarşı*, §§ 48-62; *Steel və Morris Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 61; *P., C. və S. Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 100);
- qanunvericiliyə əsasən hüquqi təmsilçiliyin olması tələbi (*Airey İrlandiyaya qarşı*, § 26; *Gnahoré Fransaya qarşı*, § 41 *sonda*).

65. Buna baxmayaraq, sözügedən hüquq mütləq deyil və əvvəlki bənddə qeyd olunanlara əlavə olaraq, xüsusilə aşağıdakı mülahizələrə əsasən, hüquqi yardımın verilməsi bəzi şərtlərin mövcudluğundan asılı ola bilər:

- mülki prosesdə tərəfin maliyyə vəziyyəti (*Steel və Morris Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 62);
- onun məhkəmədə mübahisəni udmaq perspektivi (*Steel və Morris Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 62).

Bu səbəbdən, hüquqi yardım təmin olunan işləri seçən hüquqi yardım sistemi mövcud ola bilər. Lakin qanunverici orqanla müəyyən edilən sistem fiziki şəxslərə onları özbaşınalıqdan qoruyacaq maddi təminatlar təqdim etməlidir (*Gnahoré Fransaya qarşı*, § 41; *Essaadi Fransaya qarşı*, § 36; *Del Sol Fransaya qarşı*, § 26; *Bakan Türkiyəyə qarşı*, §§ 76 və 75 bu qərara istinadla: *Aerts Belçikaya qarşı* məhkəməyə hüququnun mahiyyətinə xələl gətirilməsi ilə bağlı). Buna görə də, dövlət daxilində hüquqi yardım sisteminin keyfiyyətinə lazımi diqqət göstərilməsi (*Essaadi Fransaya qarşı*, § 35) və səlahiyyətli orqanlar tərəfindən seçilən üsulun Konvensiyaya uyğun olub-olmadığının yoxlanılması vacibdir (*Santambrogio İtaliyaya qarşı*, § 52; *Bakan Türkiyəyə qarşı*, §§ 74-78; *Pedro Ramos İsveçrəyə qarşı*, §§ 41-45).

66. Məhkəmələrin hüquqi yardımın təmin edilməsindən imtinanın əsaslarını göstərməsi və hüquqi yardımla bağlı tələbləri dəqiqliklə incələməsi vacibdir (*Tabor Polşaya qarşı*, §§ 45-46; *Saoud Fransaya qarşı*, §§ 133-136).

67. Bundan əlavə, xarici hüquqi şəxslərə hüquqi yardımın göstərilməməsi 6-cı Maddəyə zidd deyil (*Granos Organicos Nacionales S.A. Almaniyaya qarşı*, §§ 48-53).

(b) TƏMIN EDİLƏN HÜQUQI YARDIMIN SƏMƏRƏLİLİYİ

68. Dövlət rəsmi olaraq təyin olunmuş vəkilin hərəkətlərindən məsul deyil. Vəkiliyin dövlətdən ayrı, müstəqil peşə olması baxımından, müdafiəçinin ödənişsiz hüquqi yardım sistemi çərçivəsində və ya fiziki şəxsin öz hesabına təyin edilməsindən asılı olmayaraq, (*Staroszczyk Polşaya qarşı*, § 133), müdafiənin təşkili müdafiə olunan şəxs və onun müdafiəçisi arasında razılaşdırma əsasında müəyyən edilir. Başqa sözlə, xüsusi hallar istisna olmaqla, müdafiəçinin davranışı Dövlətin Konvensiya üzrə məsuliyyətini yarada bilməz (*Tuziński Polşaya qarşı* (qərar)).

69. Bununla belə, prosesdə tərəfin maraqlarını təmsil etmək üçün müdafiəçinin təyin edilməsi özlüyündə səmərəli yardıma təminat vermir (*Siatkowska Polşaya qarşı*, §§ 110 və 116). Hüquqi yardım məqsədləri üçün təyin edilmiş vəkil uzun müddət prosesdə iştirakdan uzaqlaşdırıla və ya vəzifələrini yerinə yetirməkdən yayına bilər. Səlahiyyətli milli orqanlar bu vəziyyətdən xəbərdar olduqda, onu digər vəkillə əvəz etməlidirlər; əvəz etmədikləri halda, prosesdə iştirak edən tərəf pulsuz hüququ yardım ilə təmin edilməsinə baxmayaraq, praktikada effektiv yardımdan məhrum olacaq (*Bertuzzi Fransaya qarşı*, § 30).

70. Bir tərəfdən ədalət mühakiməsinə çatım hüququndan səmərəli istifadə, digər tərəfdən isə vəkillik peşəsinin müstəqilliyi arasında düzgün balansın təmin edilməsi hər şeydən əvvəl Dövlətin məsuliyyətidir. Məhkəmə aydın şəkildə vurğulamışdır ki, ödənişsiz hüquqi yardım göstərmək üçün təyin edilən vəkilin fəaliyyət göstərməkdən imtina etməsi müəyyən keyfiyyət tələblərinə cavab

verməlidir. Pulsuz hüquqi yardım sistemindəki çatışmazlıqlar fərdləri malik olduqları məhkəməyə "praktiki və effektiv" çatım hüququndan məhrum edirsə, bu tələblər yerinə yetirilməmiş hesab olunur (*Staroszczyk Polşaya qarşı*, § 135; *Siatkowska Polşaya qarşı*, § 114 - pozuntu).

III. INSTITUSIONAL TƏLƏBLƏR

Maddə 6 § 1

"Hər kəs onun mülki hüquq və vəzifələri müəyyən edilərkən ..., qanun əsasında yaradılmış müstəqil və qərəzsiz məhkəmə vasitəsilə, ... işinin ... araşdırılması hüququna malikdir. ..."

1. "Məhkəmə" anlayışı

(a) AVTONOM ANLAYIŞ

71. Dövlətin məhkəmələrindən biri kimi təsnif edilməyən orqan 6 § 1 Maddənin məqsədləri baxımından terminin əsas mənasında "məhkəmə" anlayışına daxil ola bilər (*Sramek Avstriyaya qarşı*, § 36).

72. Məhkəmə və ya tribunal terminin əsas mənasına görə məhkəmə funksiyası nəzərə alınaraq, yəni səlahiyyətlərinə aid olan məsələlər üzrə hüquq normaları əsasında və müəyyən edilmiş qaydada aparılan araşdırmadan sonra qərar çıxarmaq səlahiyyəti baxımından xarakterizə olunur (*Sramek Avstriyaya qarşı*, § 36; *Kipr Türkiyəyə qarşı* [BP], § 233).

73. Qərar çıxarmaq səlahiyyəti "məhkəmə" anlayışının təbiətinə xasdır". Məhkəmə araşdırması 6 § 1 Maddənin tələb etdiyi kimi "mübahisəli məsələlər üzrə məhkəmə tərəfindən qərar çıxarılmasını" təmin etməlidir (*Bentham Hollandiyaya qarşı*, § 40).

74. Məcburi qüvvəsi olmayan, sadəcə məsləhət xarakterli rəylər vermək səlahiyyəti, bu rəylərin məhkəmə işlərinin əksəriyyətində tətbiq olunmasına baxmayaraq kafi deyil (*eyni yerdə*).

75. 6 § 1 Maddənin məqsədləri üçün "məhkəmə"nin sözügedən ölkənin standart məhkəmə sistemində inteqrasiya edilmiş məhkəmə olması məcburi deyil. O, adi məhkəmə sistemi xaricində müvafiq şəkildə tənzimləmə bilən müəyyən məsələlərə mahiyyəti üzrə baxmaq üçün yaradıla bilər. 6 § 1 Maddənin tələblərinə əməl edilməsi üçün həm maddi, həm də prosesual təminatlar təqdim edilməlidir (*Rolf Gustafson İsveçə qarşı*, § 45).

76. Bu səbəbdən, "məhkəmə", daima müvafiq təminatları təqdim etməsi şərti ilə, məhdud sayda konkret məsələlərə baxmaq üçün təsis edilmiş orqandan ibarət ola bilər (*Lithgow və digərləri Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 201 – arbitraj məhkəməsi kontekstində).

77. Bir çox funksiya (inzibati, normativ, mühakimə, məsləhət və intizam) yerinə yetirməsi bir təsisatın özliyiündə "məhkəmə" hesab edilməsini istisna etmir (*H. Belçikaya qarşı*, § 50).

78. "Məhkəmə" anlayışına qeyri-məhkəmə orqanı tərəfindən bir tərəfin əleyhinə dəyişdirilməsi mümkün olmayan məcburi qüvvəyə malik qərar çıxarmaq səlahiyyəti xasdır (*Van de Hurk Hollandiyaya qarşı*, § 45). Qanunun aliliyi prinsipinin əsas aspektlərindən biri, hüquqi müəyyənlik prinsipidir, bu prinsip, *digərlərlə yanaşı*, tələb edir ki, məhkəmələr iş üzrə yekun qərar çıxardıqda, bu qərarlar şübhə doğurmamalıdır (Oxşar olaraq, apellyasiya şikayəti üçün icazə alındığı hallarda (*Brumarescu Ruminiyaya qarşı* [BP], § 61)).⁸

79. "Məhkəmə" həmçinin bir sıra əlavə tələblərə cavab verməlidir – müstəqillik (xüsusilə icra hakimiyyətindən); qərəzsizlik; üzvlərinin səlahiyyət müddəti; məhkəmə proseduru ilə verilən təminatlar – bunların bəziləri 6 § 1 Maddənin məzmununda yer alır (*Le Compte, Van Leuven və De Meyere Belçikaya*, § 55; *Kipr Türkiyəyə qarşı* [BP], § 233). Faktiki olaraq, müstəqillik və qərəzsizlik "məhkəmə" anlayışının əsas komponentləridir".⁹

80. **Konvensiyanın** 6-cı Maddəsinin 1-ci bəndinin mənası çərçivəsində "məhkəmə" statusuna malik olduqları qəbul edilən orqanlara nümunə olaraq aşağıdakılar daxildir:

⁸. Həmçinin *Qərarların icrası* bölməsinə baxın.

⁹. Həmçinin *Müstəqillik və qərəzsizlik* bölməsinə baxın.

- daşınmaz əmlak əməliyyatları ilə bağlı mübahisələr üzrə regional orqan: *Sramek Avstriyaya qarşı*, § 36;
- cinayət əməli ilə vurulan zərərin kompensasiyası üzrə səlahiyyətli orqan: *Rolf Gustafson İsveçə qarşı*, § 48;
- meşə təsərrüfatı ilə bağlı yaranan mübahisələrin həlli üzrə komitə: *Argyrou və digərləri Yunanıstana qarşı*, § 27.

(b) YURISDIKSIYA SƏVIYYƏSİ

81. 6 § 1 Maddə Razılığa gələn Dövlətlərin apellyasiya və ya kassasiya məhkəmələri təsis etməyə məcbur etməməsinə baxmayaraq, bu cür məhkəmələri təsis edən dövlət bu proseslərdə iştirak edən şəxslərin 6 § 1 Maddədə yer alan təməl təminatlardan yararlanmasını təmin etməlidir (*Platakou Yunanıstana qarşı*, § 38):

- xüsusi *qiymətləndirmə*: bununla belə, 6 § 1 Maddənin apellyasiya və kassasiya məhkəmələrinə necə tətbiq olunması sözügedən məhkəmə proseslərinin xüsusiyyətlərindən asılıdır. Hüquq məsələləri ilə bağlı verilən şikayətin qəbul edilənlik şərtləri adi şikayətdən daha sərt ola bilər (*Levages Prestations Services Fransaya qarşı*, § 45);
- ümumi qiymətləndirmə: milli hüquq sistemində aparılan məhkəmə prosesləri bütöv şəkildə nəzərə alınmalıdır (*Levages Prestations Services Fransaya qarşı*, §§ 44-45). Nəticə etibarilə, bəzi hallarda, daha yuxarı və ya ən yuxarı instansiyalı məhkəmə Konvensiyanın müddələrinin biri ilə bağlı başlanğıcda yol verilən pozuntunu aradan qaldıra bilər (*De Haan Hollandiyaya qarşı*, § 54).

82. İnsan hüquqlarının qorunması ilə tamamilə uyğun olan çeviklik və effektivlik tələbləri 6-cı Maddənin tələblərini hər baxımdan qarşılamayan inzibati və ya ixtisaslaşdırılmış orqanlara və *xüsusilə* məhkəmə orqanlarına öncədən müdaxilə etmələrinə bəraət qazandıra bilər (*Le Compte, Van Leuven və De Meyere Belçikaya*

qarşı, § 51). Bu orqanların apardığı araşdırmalar sonradan "*tam yurisdiksiyaya malik olan və 6-cı Maddənin təminatlarını təmin edən məhkəmə orqanının nəzarətinin predmeti*" olarsa, Konvensiyanın pozuntusu mövcud olmayacaq (*Zumtobel Avstriyaya qarşı, §§ 29-32; Bryan Birləşmiş Krallığa qarşı, § 40*).

83. Eyni şəkildə, işi həll etmək səlahiyyətinin peşəkar intizam orqanlarına verilməsi *özlüyündə* Konvensiyanı pozmur. Bununla belə, bu cür hallarda Konvensiya bu iki sistemdən ən azı birinin təmin edilməsini tələb edir: ya peşəkar intizam orqanlarının özləri bu Maddənin tələblərinə cavab verməli və ya bu tələblərə cavab vermədikdə, onların qərarları sonradan "*tam yurisdiksiyaya malik olan və 6 § 1 Maddədə nəzərdə tutulan təminatları təmin edən məhkəmə orqanının nəzarətinin predmeti*" olmalıdır (*Albert and Le Compte Belçikaya qarşı, § 29; Gautrin və digərləri Fransaya qarşı, § 57*).

84. Müvafiq olaraq, Məhkəmə davamlı olaraq qeyd etmişdir ki, 6 § 1 Maddəyə əsasən bu maddənin tələblərini qarşılamayan inzibati orqanların qərarları sonradan "*tam yurisdiksiyaya malik olan məhkəmə orqanının*" nəzarətinin predmeti olmalıdır (*Ortenberg Avstriyaya qarşı, § 31*).¹⁰

(c) TAM YURISDIKSIYAYA MALİK OLAN MƏHKƏMƏ TƏRƏFİNDƏN İŞƏ YENİDƏN BAXILMASI

85. Yalnız tam yurisdiksiyaya malik olan məhkəmə 6 § 1 Maddənin mənasında "*məhkəmə*" anlayışına uyğun gəlir (*Beaumartin Fransaya qarşı, § 38*). Maddə 6 § 1 məhkəmələrdən effektiv məhkəmə araşdırması tələb edir (*Obermeier Avstriyaya qarşı, § 70*). Məhkəmənin tam yurisdiksiyaya malik olması prinsipi tələb edir ki, məhkəmə öz məhkəmə funksiyasının hər hansı elementini yerinə yetirməkdən yayınmasın (*Chevrol Fransaya qarşı, § 63*).

86. Bu cür "*məhkəmə*" qarşısına çıxarılan mübahisə ilə bağlı bütün faktiki və hüquqi məsələləri araşdırmaq üçün tam

¹⁰. Həmçinin *Ədalətlik* bölməsinə baxın.

yurisdiksiyaya malik olmalıdır (*Terra Woningen B.V. Hollandiyaya qarşı*, § 52).

87. Bununla belə, məhkəmələrin faktların qiymətləndirilməsi ilə bağlı məhdud yurisdiksiyaya malik olduğu qanunun bəzi ixtisaslaşmış sahələri (məsələn şəhər və ölkə planlaşdırılması sahəsində) mövcuddur, lakin bu işlər üzrə məhkəmələr hadisələr haqqında qanunsuz və ya məntiqsiz faktlara əsaslanan inzibati orqanların qərarını ləğv edə bilər. Daha geniş mənada bu, inzibati qərarlara baxışın hədləri ilə bağlı məsələlər qaldırır. (*Bryan Birləşmiş Krallığa qarşı*, §§ 44-47; *Crompton Birləşmiş Krallığa qarşı*, §§ 70-73).

88. Presedent hüququnda araşdırmanın Konvensiyanın məqsədləri çərçivəsində "*tam yurisdiksiyaya*" malik olan orqan tərəfindən aparılıb-aparılmadığını müəyyən etmək üçün konkret meyarlar müəyyən edilmişdir (*Sigma Radio Television Ltd Kiprə qarşı*, §§ 151-157). Beləliklə, sözügedən məhkəmə orqanının yetərli araşdırma aparıb-aparmadığını müəyyən etmək üçün aşağıdakı üç meyar birlikdə nəzərə alınmalıdır:

- *barəsində şikayət verilən qərarın predmeti*:

- inzibati qərar sadə fakt məsələsi ilə bağlıdırsa, məhkəmə araşdırması, xüsusi texniki biliklər tələb edən ixtisas sahəsi ilə bağlı qərarla müqayisədə daha dərin olmalıdır;
 - Avropada mövcud olan sistemlər adətən məhkəmələrin faktiki məsələlərə yenidən baxmaq səlahiyyətini məhdudlaşdırır, bununla belə məhkəmələri müxtəlif əsaslara görə qərarları ləğv etmək hüququndan məhrum etmir. Presedent hüququ bu məsələni şübhə altına qoymur.
- *Həmin qərarın çıxarılma qaydası*: sözügedən inzibati orqan qarşısında hansı prosesual təminatlar olmuşdur?
- əgər ərizəçi ilkin inzibati icraat ərzində 6-cı Maddənin tələblərinin bir çoxunu qarşılayan prosesual təminatlardan yararlanıbsa, bu hal sonrakı daha yüngül məhkəmə nəzarətinə bəraət qazandıra bilər (*Bryan Birləşmiş Krallığa qarşı*, §§ 46-47; *Holdings və Barnes plc Birləşmiş Krallığa qarşı* (qərar dad)).

- *Şikayətin arzu edilən və faktiki əsasları daxil olmaqla, mübahisənin məzmunu (Bryan Birləşmiş Krallığa qarşı, § 45):*
- qərarla ərizəçinin işin mahiyyəti üzrə bütün arqumentləri detallı şəkildə, heç biri rədd edilmədən və rədd edildiyi halda dəqiq səbəblər təqdim edilməklə araşdırılmalıdır. Faktlara gəldikdə isə, məhkəmə *ərizəçinin məhkəmə işində əhəmiyyətli olan* faktları yenidən araşdırmaq səlahiyyətinə malik olmalıdır. Başqa sözlə, əgər ərizəçi yalnız prosessual aspektlərlə bağlı arqumentlər irəli sürürsə, o, sonradan məhkəməni faktlar haqqında qərar çıxarmadığı üçün tənqid edə bilməz (*Potocka və digərləri Polşaya qarşı, § 57*).

89. **Məsələ**n, məhkəmənin qarşısındakı mübahisənin həll olunması üçün əhəmiyyət kəsb edən müəyyən faktiki məsələlərə dair qərar verməkdən imtina etməsi, 6 § 1 Maddənin pozulmasına səbəb ola bilər (*Terra Woningen B.V. Hollandiyaya qarşı, §§ 53-55*). Əgər məhkəmə mübahisənin mahiyyətində duran əsas məsələ haqqında qərar vermək səlahiyyətinə malik deyilsə də eyni hal tətbiq olunur (*Tsfayo Birləşmiş Krallığa qarşı* § 48). Bu cür hallarda, məhkəmə işinin nəticəsi baxımından həlledici olan məsələ müstəqil məhkəmə yoxlamasına məruz qalmır.

90. Apellyasiya şikayətinin əsasları uyğun hesab edilərsə, nəzarəti həyata keçirən məhkəmə haqqında etiraz edilən qərarı ləğv etmək və yeni qərar vermək ya da iş üzrə qərarın çıxarılması üçün onu eyni və ya fərqli orqana geri qaytarmaq səlahiyyətinə malik olmalıdır (*Kingsley Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], §§ 32, 34).

91. İnzibati orqan tərəfindən faktlar 6 § 1 Maddənin əksər tələblərinə cavab verən kvazi-məhkəmə proseduru nəticəsində müəyyən edildikdə, bu şəkildə müəyyən edilən faktlar və ya inzibati orqanın bu faktlardan gəldiyi nəticələrlə bağlı hır hansı bir etiraz olmadıqda və hakim tərəfin bütün digər arqumentlərini hərtərəfli araşdırdıqda, apellyasiya məhkəməsi tərəfindən həyata keçirilən baxışın əhatə dairəsinin 6 § 1 maddəsi baxımından kafi olduğu qəbul edilir (*Bryan Birləşmiş Krallığa qarşı, §§ 44-47*).

92. Aşağıda “*tam yurisdiksiyaya malik olmayan*” məhkəmə orqanlarına dair ***nümunələr*** göstərilib:

- yalnız inzibati orqanlar tərəfindən istifadə edilən diskresion səlahiyyətin qanunun məqsəd və məramına uyğun şəkildə istifadə olunub-olunmadığını müəyyən etməyə səlahiyyətləndirilmiş inzibati məhkəmə (*Obermeier Avstriyaya qarşı*, § 70);
- verilən cəzanın yanlış davranışla mütənasib olub-olmadığını qiymətləndirmək səlahiyyətinə malik olmadan, peşə assosiasiyalarının intizam bölmələrinin qərarlarından hüquqi məsələlərlə bağlı verilən şikayətə baxan məhkəmə (*Diennet Fransaya qarşı*, § 34, tibbi assosiyasiya kontekstində *Merigaud Fransaya qarşı*, § 69, topoqraflar dərnəyi kontekstində);
- iş üzrə bütün müvafiq faktları araşdırmadan, barəsində şikayət verilən məhkəmə proseslərinin yalnız Konstitusiyaya uyğunluğu baxımından tədqiq edə bilən Konstitusiya Məhkəməsi (*Zumtobel Avstriyaya qarşı*, §§ 29-30);
- *Conseil d’Etat (Dövlət Şurası)* - öz presedent hüququna uyğun olaraq, müqavilələrin tətbiq oluna bilinməsi ilə əlaqədar qarşısına qoyulan məsələnin həlli zamanı xarici icra hakimiyyətinin nümayəndəsi olan nazirin rəyinə (onu tərəflərin tənqidinə və ya müzakirəsinə vermədən) əməl etməli idi. Məhkəmə araşdırmasının nəticəsinə həlledici təsiri olan nazirin məhkəmə prosesində iştirakı ərizəçi tərəfindən mübahisələndirilə bilməzdi; bundan əlavə, ərizəçiyə nazirin tövsiyəsi ilə bağlı şəxsi rəyini təqdim etmək imkanı verilməmişdir (*Chevrol Fransaya qarşı*, §§ 81-82).

93. Əksi olaraq:

- *Chaudet Fransaya qarşı: Conseil d’État (Dövlət Şurası)* məhkəmə işinə birinci və sonuncu instansiya məhkəməsi olaraq baxmışdır. *Conseil d’Etat* “*tam yurisdiksiyaya*” malik

deyildi, malik olsaydı mülki aviasiyanın tibbi heyətinin qərarını əvəz edə biləcək qərar çıxara bilərdi. Bununla belə, işin materiallarından görünürdü ki, o, ərizəçi tərəfindən faktiki və hüquqi əsaslara görə irəli sürülən bütün arqumentləri nəzərdən keçirmişdir və tərəflərin onun qarşısında müzakirə etdiyi bütün tibbi hesabatların nəticələrini nəzərə alaraq, tibbi qovluqdakı bütün dəlilləri dəyərləndirmişdir. Məhkəmə buna görə, ərizəçinin məhkəmə işinə 6 § 1 Maddənin tələblərinə uyğun olaraq baxıldığı barədə qərar çıxarmışdır (§§ 37-38);

- *Zumtobel Avstriyaya qarşı*: Məhkəmə qərara aldı ki, Avstriya İnzibati Məhkəməsi müstəsna olaraq inzibati orqanların diskresion səlahiyyətinə daxil edilməyən məsələləri həll edərək, eləcə də zəruri cavabları vermək və ya müxtəlif faktları müəyyənləşdirmək səlahiyyətlərindən imtina etmədən, iş üzrə materialları hərtərəfli şəkildə araşdıraraq, 6 § 1 Maddənin tələblərinə əməl etmişdi (§§ 31-32) – həmçinin *Ortenberg Avstriyaya qarşı*, §§ 33-34; *Fischer Avstriyaya qarşı*, § 34.
- *McMichael Birləşmiş Krallığa qarşı*: bu məhkəmə işində Şerif Məhkəməsinin uşağın övladlığa götürülə biləcəyinə dair verdiyi qərardan Ali Hüquq Məhkəməsinə şikayət təqdim edilmişdir. Bu məsələ ilə bağlı Ali Hüquq Məhkəməsi tam yurisdiksiyaya malik idi; adətən o, Şerifin müəyyən etdiyi faktlara əsaslanırdı, lakin bu şəkildə hərəkət etməyə məcbur deyildi. Zərurət olarsa özü dəlil toplaya və ya məhkəmə işini necə davam etdirilməsinə dair göstərişlərlə birlikdə Şerifə geri qaytara bilərdi (§ 66). Şerif Məhkəməsi həmçinin uşaqlarla bağlı məhkəmə proseslərində çıxarılan qərarlardan verilən şikayətləri həm mahiyyət, həm də prosessual pozuntularla bağlı araşdırmaq üçün tam yurisdiksiyaya malik idi (§ 82);
- *Potocka və digərləri Polşaya qarşı*: Ali İnzibati Məhkəmənin İnzibati Prosessual Məcəllə ilə müəyyən edilən yurisdiksiyası

mübahisələndirilən inzibati qərarların qanuniliyinin qiymətləndirilməsi ilə məhdudlaşdı. Bununla belə, məhkəmə qərarının çıxarılması ilə nəticələnən məhkəmə prosesinin ədalətliliyi ilə bağlı prosesual tələblərə əməl edilmədiyi müəyyən edilərsə, bu məhkəmə sözügedən qərarı qismən və ya tamamilə ləğv etmək səlahiyyətinə də malik idi. Ali İnzibati Məhkəmənin əsaslandırması göstərmişdi ki, o, faktiki olaraq işin əsaslılığını araşdırmışdı. Baxmayaraq ki, ərizəçilərin şikayətlərinin prosesual və maddi nöqsanları ilə bağlı mübahisələndirilən qərarların qüvvədə saxlanmalı olduğunu müəyyən etməklə məhkəmə işin araşdırılmasını məhdudlaşdırma bilərdi, o, işin həll olunması və ya müvafiq faktların müəyyən olunması üzrə yurisdiksiyadan imtina etməyərək, şikayətə mahiyyəti üzrə baxmışdı. Məhkəmə diqqətlə əsaslandırılmış qərar vermişdi və ərizəçilərin işin nəticəsi baxımından əhəmiyyət kəsb edən arqumentləri dərinləndirən araşdırılmışdı. Müvafiq olaraq, Ali İnzibati Məhkəmənin araşdırma dairəsi 6 § 1 Maddəyə uyğun olmaq üçün yetərli olmuşdur (§§ 56-59).

(d) QƏRARLARIN İCRASI

• Yekun və məcburi qüvvəyə malik məhkəmə qərarının dərhal icra edilməsi hüququ

94. Maddə 6 § 1 yekun və məcburi qüvvəyə malik məhkəmə qərarlarının dərhal icra edilməsinə təminat verir (yüksək instansiya məhkəməsi tərəfindən yenidən baxıla bilən qərarların icrasından fərqli olaraq) (*Ouzounis və digərləri Yunanıstan qarşı*, § 21).

95. Hər hansı məhkəmə tərəfindən verilən bu cür qərarların icrası hüququ "məhkəməyə hüququ" ayrılmaz hissəsidir (*Hornsby Yunanıstan qarşı*, § 40; *Scordino İtaliyaya qarşı (№ 1)* [BP], § 196). Əks halda, 6 § 1 Maddənin müddəaları bütün faydalı təsirindən məhrum edilər (*Burdov Rusiyaya qarşı*, §§ 34 və 37).

96. Bu, inzibati məhkəmə icraatı kontekstində daha mühüm əhəmiyyət daşıyır. Əslində ərizəçi məhkəmə qərarına yenidən baxılması ilə əlaqədar Dövlətin ən yuxarı inzibati məhkəməsinə müraciət edərək, yalnız mübahisələndirilən qərarın ləğvini deyil, eyni zamanda və hər şeydən əvvəl sözügedən qərarın nəticələrinin aradan qaldırılmasına cəhd edir.

97. Başqa sözlə, iddiaçının səmərəli müdafiəsi və qanuniliyin yenidən təmin edilməsi, inzibati orqanların qərara əməl etmək öhdəliyini nəzərdə tutur (*Hornsby Yunanıstana qarşı*, § 41; *Kyrtatos Yunanıstana qarşı*, §§ 31-32).

98. Bu səbəbdən, məhkəmə qərarının icrasında müəyyən gecikmələr xüsusi şərtlər altında əsaslandırıla bilsə də, bu gecikmə iddiaçının qərarın icra edilməsi hüququna xələl gətirəcək dərəcədə olmamalıdır (*Burdov Rusiyaya qarşı*, §§ 35-37).

99. Aydın olduğu kimi icra tam və hərtərəfli olmalı, və natamam olmamalıdır (*Matheus Fransaya qarşı*, § 58; *Sabin Popescu Rumıniyaya qarşı*, §§ 68-76), ona müdaxilə edilə bilməz, etibarsız hesab edilə bilməz və zəruri olduğundan artıq gecikdirilə bilməz (*Immobiliare Saffi İtaliyaya qarşı* [BP], § 74).

100. Hakimiyyət orqanının yuxarı məhkəmənin qərarını nəzərə almaqdan imtina etməsi, eyni məhkəmə prosesləri kontekstində bir sıra qərarların təkrar ləğv edilməsi ilə nəticələnməklə 6 § 1 Maddəyə ziddir (*Turczanik Polşaya qarşı*, §§ 49-51).

101. Məcburi qərarın icrasının əsassız olaraq gecikdirilməsi Konvensiyanı poza bilər. Bu gecikmənin ağlabatan olub-olmadığı xüsusilə icra prosedurunun mürəkkəbliyi, ərizəçinin və səlahiyyətli orqanların davranışı və məhkəmə tərəfindən qərar verilən təzminatın miqdarı və mahiyyəti nəzərə alınaraq müəyyən edilməlidir (*Raylyan Rusiyaya qarşı*, § 31).

102. **Məsələn**, Məhkəmə qərara aldı ki, yekun və icra edilə bilən məhkəmə qərarının icrası üçün beş ildən çox müddət ərzində zəruri tədbirləri görməməklə, milli hakimiyyət orqanları 6 § 1 Maddənin müddəalarını bütün faydalı təsirindən məhrum etmişdilər (*Hornsby Yunanıstana qarşı*, § 45).

103. Başqa bir məhkəmə işində qərarı icra etmək üçün hakimiyyət orqanlarına tələb olunan ümumi doqquz aylıq müddət, mövcud şərtlər nəzərə alınmaqla, əsaslı hesab edilmişdi (*Moroko Rusiyaya qarşı*, §§ 43-45).

104. Məhkəmə müəyyən etmişdi ki, hakimiyyət orqanları təxminən dörd il ərzində icarəçinin çıxarılması ilə bağlı qərarın icrası ilə əlaqədar polislə əməkdaşlıq etməkdən imtina etdiyindən (*Lunari İtaliyaya qarşı*, §§ 38-42) və mübahisələndirilən qanunvericilik müddələrinin tətbiqi nəticəsində müvafiq olaraq hər hansı faydalı təsirdən məhrum edilmiş icarəçinin çıxarılması ilə bağlı məhkəmə qərarını şübhə altına qoyan qanunvericilik hakimiyyəti orqanlarının müdaxiləsinə görə icranın altı il ərzində dayandırılması ilə əlaqədar 6 § 1 Maddə altında məhkəməyə hüquq pozulmuşdur (*Immobiliare Saffi İtaliyaya qarşı* [BP], §§ 70 və 74).

105. Məhkəmə araşdırmasının nəticələrinə görə Dövlətin əleyhinə məhkəmə qərarı əldə edən şəxsdən ayrılıqda icra üzrə icraata başlatmaq tələb olunmur (*Burdov Rusiyaya qarşı (№. 2)*, § 68). Dövlət əleyhində qərarın icrasının təmin edilməsi sözügedən qərarın məcburi qüvvəyə malik olduğu və icra edilə bildiyi tarixdən etibarən dövlət orqanlarının öhdəliyinə düşür (*Yavorivskaya Rusiyaya qarşı*, § 25) (*Burdov Rusiyaya qarşı (№. 2)*, § 69).

106. Xeyrinə məhkəmə qərarı çıxarılmış tərəfdən qərarın icrasını təmin etmək və ya sürətləndirmək üçün müəyyən prosesual addımlar atması tələb oluna bilər. Bununla belə, kreditörün əməkdaşlığı ilə bağlı tələb ciddi surətdə zəruri olandan kənara çıxmamalı və səlahiyyətli hakimiyyət orqanlarını öz öhdəliklərini icra etməkdən azad etməməlidir (*Burdov Rusiyaya qarşı (№. 2)*, § 69).

107. Bu səbəbdən, icra prosesində ərizəçiyə ödənilməli olan məbləğlərin gec ödənilməsi milli hakimiyyət orqanları tərəfindən qərarın uzun müddət icra edilməməsini aradan qaldıra bilməz və bu, pozuntunun müvafiq kompensasiyanı təmin etmir (*Scordino İtaliyaya qarşı (№. 1)* [BP], § 198).

108. Məhkəmə həmçinin qərara aldı ki, ərizəçinin maliyyə vəziyyətini nəzərə almadan, onun xeyrinə çıxarılmış və qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarı ilə əlaqədar icra üzrə icraatı başlatmasına görə məsuliyyətinin müəyyən edilməsi üzrə hakimiyyət orqanlarının mövqeyi həddən artıq yük təşkil edirdi və ərizəçinin məhkəməyə çatım hüququnu sözügedən hüquqa xələl gətirəcək dərəcədə məhdudlaşdırmışdı (*Apostol Gürcüstana qarşı*, § 65).

109. Ərizəçi ona vurulmuş ziyana görə kompensasiyanın təyin edilməsi (*Burdov Rusiyaya qarşı*, § 35) və ya mənzillə təmin olunma haqqında (*Teteriny Rusiyaya qarşı*, §§ 41-42) yekun qərarın faydasından, icra üzrə icraatın mürəkkəbliyindən və ya Dövlətin büdcə sistemindən asılı olmayaraq, ağılabatan müddət ərzində məhrum edilə bilməz. Dövlət sözügedən qərarın icra edilməsinə haqq qazandırmaq üçün maliyyə çətinliklərini və ya digər resurs çatışmazlıqlarını səbəb olaraq irəli sürə bilməz (*Burdov Rusiyaya qarşı*, § 35; *Amat-G Ltd və Mebaghishvili Gürcüstana qarşı*, § 47; *Scordino İtaliyaya qarşı (№ 1)* [BP], § 199). Dövlət həmçinin qərarın icra edilməməsini əsaslandırmaq üçün alternativ mənzilin olmamasını da irəli sürə bilməz (*Prodan Moldovaya qarşı*, § 53).

110. Dövlət və fərdlər tərəfindən ödənilməli təzminatlar (*Burdov Rusiyaya qarşı (№ 2)*, §§ 68 və 69 və §§ 72 və sonrakı bəndlər) arasında fərq olmalıdır: Dövlət "fərdi" borclunun iflası uğraması üzündən ödəməli olduğu borcu ödəməyə bilməməsinə görə məsuliyyət daşımır (*Sanglier Fransaya qarşı*, § 39; *Ciprova Çex Respublikasına qarşı* (qərardad); *Cubānit Ruminiyaya qarşı* (qərardad)). Bununla belə, dövlətlərin fərdi şəxslər arasındakı mübahisələr üzrə verilən yekun qərarların icrası üçün həm qanunvericilikdə, həm də təcrübədə effektiv olan sistem qurmaq baxımından pozitiv öhdəliyi var (*Fuklev Ukraynaya qarşı*, § 84). Bu səbəbdən icra prosesində iştirak edən dövlət orqanlarının zəruri səy göstərməməsi və hətta icraya mane olması halında Dövlətin məsuliyyəti yarana bilər (*Fuklev Ukraynaya qarşı*, § 67). Qərarın icrasını təmin etmək üçün milli hakimiyyət orqanlarının gördüyü tədbirlər, onların icra prosesindəki öhdəlikləri nəzərə alınmaqla, bu

məqsədə nail olmaq üçün adekvat və yetərli olmalıdır (*Ruianu Rumıniyaya qarşı*, § 66), belə ki, məhz onlar dövlət hakimiyyəti səlahiyyətlərini həyata keçirirlər (*həmin yerdə*, §§ 72-73).

111. Buna görə də **məsələn**, Məhkəmə qərara aldı ki, yekun məhkəmə qərarlarının icrası üçün səlahiyyətli orqanlarla əməkdaşlıq etməkdən imtina edən (özlə) üçüncü tərəfə sanksiyalar tətbiq etməməklə, milli hakimiyyət orqanları 6-cı Maddənin 1-ci bəndinin müddəalarını bütün faydalı nəticələrindən məhrum etmişdir (*Pini və digərləri Rumıniyaya qarşı*, §§ 186-188; bu işdə iki uşağın yaşadığı özlə müəssisə uşaqların övladlığa götürülməsi ilə bağlı məhkəmə qərarlarının icrasına üç ildən çox müddət ərzində mane olmuşdur).

112. Bununla belə, Dövlət fərdi şəxs tərəfindən məhkəmə qərarının icrasının təmin edilməsi üzrə qanunda nəzərdə tutulmuş bütün tədbirləri görübsə, Dövlət borclunun öhdəliklərinə riayət etməkdən imtina etməsinə görə məsuliyyət daşıya bilməz (*Fociac Rumıniyaya qarşı*, §§ 74 və 78).

113. Son olaraq, məhkəməyə hüquq bənzər şəkildə icra prosesinə çatım hüququnu, yəni icra prosesini başlamaq hüququnu da qoruyur (*Apostol Gürcüstana qarşı*, § 56).

• Yekun məhkəmə qərarının şübhə doğurmaması hüququ

114. Bundan əlavə, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ qanunun aliliyi işığında şərh olunmalıdır. Qanunun aliliyi prinsipinin fundamental aspektlərindən biri hüququn müəyyənliyi prinsipidir ki, (*Okyay və digərləri Türkiyəyə qarşı*, § 73) bu da *digərləri arasında* məhkəmələr işlə bağlı yekun qərar çıxardığı zaman onların qərarının şübhə doğurmamasını tələb edir (*Brumarescu Rumıniyaya qarşı [BP]*, § 61; *Agrokompleks Ukraynaya qarşı*, § 148).

115. Yekun məhkəmə qərarları qeyri-müəyyən müddət ərzində nəzərdən keçirilən və dəfələrlə ləğv edilmək riski daşıyan məhkəmə sistemləri 6 § 1 Maddəyə ziddir (*Sovtransavto Holding Ukraynaya qarşı*, §§ 74, 77 və 82: bu iş *etiraz* proseduru ilə bağlı idi və bu prosedura əsasən Ali Arbitraj Məhkəməsinin Sədri, Baş prokuror və ya onun müavinləri *etiraz* verməklə yekun məhkəmə qərarlarının

nəzarət proseduru çərçivəsində mübahisələndirmək diskresion səlahiyyətinə malik idilər).

116. İstər hakimlər və icra orqanlarının üzvləri, (*Tregubenko Ukraynaya qarşı*, § 36) istərsə də qeyri-məhkəmə orqanları tərəfindən məhkəmə qərarlarının bu şəkildə sual altına alınması qəbul edilə bilməz (*Agrokompleks Ukraynaya qarşı*, § 150-151).

117. Yekun məhkəmə qərarı yalnız məsələnin məhkəmə səhvi kimi əhəmiyyətli və məcburi xarakterli hallar tələb etdiyi halda şübhə altına alına bilər (*Ryabykh Rusiyaya qarşı*, § 52).

2. Qanun əsasında yaradılma

118. Konvensiya sisteminə xas olan qanunun aliliyi prinsipinin işığında, Məhkəmə hesab edir ki, "məhkəmə" hər zaman "qanun əsasında yaradılmalı", əks halda o, fərdi məhkəmə işlərini araşdırmaq üçün demokratik cəmiyyətdə tələb olunan legitimliyə malik olmayacaq (*Lavents Latviyaya qarşı*, § 81).

119. "Qanun əsasında yaradılmış" ifadəsi yalnız "məhkəmə"nin mövcudluğunun hüquqi əsasını deyil, eyni zamanda məhkəmənin onun fəaliyyətini tənzimləyən konkret qaydalara əməl etməsini əhatə edir (*Sokurenko və Strygun Ukraynaya qarşı*, § 24). Qanunilik tələbi həmçinin məhkəmənin tərkibinə də aiddir (*Buscarini San Marinoya qarşı* (qərardad)). Hakimlərin səlahiyyət müddətləri bitdikdən sonra, təkrar təyinatlarına qədər, susmaqla onların səlahiyyətlərinin qeyri-müəyyən müddətə yenidən uzadılması təcrübəsinin "qanun əsasında yaradılmış məhkəmə" prinsipinə zidd olduğuna qərar verilmişdir (*Oleksandr Volkov Ukraynaya qarşı*, § 151). Hakimlərin təyin olunması üzrə prosedurlar daxili təcrübə səviyyəsinə endirilə bilməz (*eyni yerdə*, §§ 154-156).

120. Beləliklə, 6-cı Maddənin 1-ci bəndinin mənası baxımından, "qanun" yalnız məhkəmə orqanlarının yaradılmasını və səlahiyyətlərini tənzimləyən qanunvericiliyi deyil, eyni zamanda pozulması bir və ya daha çox sayda hakimin məhkəmə işinin araşdırılmasında iştirakını qanunsuz edən digər yerli qanunvericiliyin hər hansı normasını da ehtiva edir (*DMD Group, A.S. Slovakiyaya*

qarşı, § 59). Bura xüsusən "məhkəmə üzvlərinin müstəqilliyi, səlahiyyət müddətlərinin uzunluğu, qərəzsizlikləri və prosedur təminatlarının mövcudluğu ilə bağlı normalar daxildir (*Gurov Moldovaya qarşı*, § 36).

121. Prinsip etibarilə, məhkəmə tərəfindən bu daxili hüquq normalarına riayət edilməməsi 6 § 1 Maddənin pozulması ilə nəticələnir (*DMD Group, A.S. Slovakiyaya qarşı*, § 61). Buna görə də, Məhkəmə bununla əlaqədar yerli qanunvericiliyə riayət edilib-edilməməsi məsələsini nəzərdə keçirə bilər. Bununla belə, yerli qanunvericiliyin müddələrinin şərh etmək ilk növbədə milli məhkəmələrin vəzifəsi olmasına dair ümumi prinsipi nəzərə alaraq, Məhkəmə hesab edir ki, qanunvericiliyin kobud şəkildə pozulması halları istisna olmaqla, o, milli məhkəmələrin şərhini sual altına ala bilməz (*DMD Group, A.S. Slovakiyaya qarşı*, § 61). Hər hansı bir açıqlama vermədən, qanunu qəsdən pozaraq öz yurisdiksiyasının adi hədudlarından kənara çıxan məhkəmə sözügedən proseslərdə "qanun əsasında yaradılmış məhkəmə" deyildir (*Sokurenko və Strygun Ukraynaya qarşı*, §§ 27-28).

122. 6 § 1 Maddəyə "qanun əsasında yaradılmış" ifadəsinin əlavə edilməsindəki məqsəd, məhkəmə sistemin təşkilinin icra hakimiyyətinin təqdirinə buraxılmaması və bu məsələnin Parlament tərəfindən qəbul edilən qanunla tənzimlənməsini təmin etməkdir (*Savino və digərləri İtaliyaya qarşı*, § 94).

123. Hüququn məcəlləşdirildiyi ölkələrdə məhkəmə sisteminin təşkili məhkəmə orqanlarının mülahizəsinə buraxıla bilməz, lakin bu o demək deyil ki, məhkəmələr müvafiq milli qanunvericiliyin şərh edilməsində müəyyən təqdir səlahiyyətinə malik deyillər (*Savino və digərləri İtaliyaya qarşı*, § 94).

124. Bundan əlavə, məhkəmə sisteminin təşkili ilə bağlı məsələlərdə səlahiyyətlərin həvalə edilməsinə bu şərtlə icazə verilir ki, bu cür imkan yerli qanunvericilikdə, o cümlədən Konstitusiyanın müvafiq müddəalarında müəyyən olunub (*eyni yerdə*).

3. Müstəqillik və qərəzsizlik

(a) ÜMUMİ MÜDDƏALAR

125. 6 § 1 Maddə ilə təmin edilən ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ işə "*müstəqil və qərəzsiz məhkəmə*" tərəfindən baxılmasını tələb edir. "*Müstəqil*" və "*qərəzsiz*" məhkəmə təminatları arasında sıx qarşılıqlı əlaqə var. Buna görə də, Məhkəmə adətən bu iki tələbi birlikdə dəyərləndirir (*Kleyn və digərləri Hollandiyaya qarşı* [BP], § 192).

126. Məhkəmə işinin baxılmasında qeyri-peşəkar hakimlərin iştirakı özlüyündə 6 § 1 Maddəyə zidd deyil. Bir hakimin sədrliyi altında, dövlət qulluqçularının və maraqlı orqanların nümayəndələrinin iştirakı ilə təşkil olunan qarışıq məhkəmə tərkibinin mövcudluğu özlüyündə qərəzliliyin sübutu deyil (*Le Compte, Van Leuven və De Meyere Belçikaya qarşı*, §§ 57 və 58), o cümlədən məhkəmədə qərarın çıxarılmasında qeyri-peşəkar hakim olan ekspertlərin iştirakına *per se* etiraz yoxdur (*Pabla Ky Finlandiyaya qarşı*, § 32).

127. Qərəzsizliklə bağlı presedent hüququnda müəyyən edilən prinsiplər peşəkar hakimlərə olduğu kimi qeyri-peşəkar hakimlərə də şamil olunur (*Langborger İsveçə qarşı*, §§ 34-35; *Cooper Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], § 123).

128. Bir qayda olaraq, əgər qərar sonradan "*tam yurisdiksiyaya*" malik olan və ilkin pozuntunu aradan qaldırmaqla müvafiq təminatlara uyğunluğu təmin edən məhkəmə orqanının nəzarətinə məruz qalarsa, qərar verən məhkəmənin müstəqil və ya qərəzsiz olmaması ya da sözügedən məhkəmənin əsas prosesual təminatı pozması 6 § 1 Maddənin pozulması ilə nəticələnmiş (*De Haan Hollandiyaya qarşı*, §§ 52-55).¹¹

129. Məhkəmə davamlı olaraq vurğulamışdı ki, Dövlətin Konvensiyanın 6 § 1 Maddəsinə əsasən işə "*müstəqil və qərəzsiz məhkəmə*" tərəfindən baxılmasını təmin etmək öhdəliyinin əhatə

¹¹. Həmçinin *Tam yurisdiksiyaya malik olan məhkəmə tərəfindən işə yenidən baxılması və Ədalətlik* bölmələrinə baxın.

dairəsi yalnız məhkəmə sistemi ilə məhdudlaşmır. Bu, həmçinin səviyyəsindən asılı olmayaraq icra, qanunverici və digər hər hansı Dövlət orqanı qarşısında məhkəmələrin çıxardığı hökmlərə və qərarlara, onlarla razılaşmasalar belə, hörmət və riayət etmək öhdəliyini qoyur. Bu səbəbdən, dövlətin məhkəmələrin səlahiyyətinə hörmət göstərməsi, cəmiyyətin məhkəmələrə və daha geniş mənada, qanunun aliliyinə etimad etməsi üçün ilkin zəruri şərtidir. Bunun təcrübədə həyata keçirilməsi üçün məhkəmə sisteminin müstəqilliyi və qərəzsizliyi kimi konstitusion təminatlar kifayət deyil. Onlar səmərəli şəkildə gündəlik inzibati münasibətlərə və təcrübələrə daxil edilməlidir (*Agrokompleks Ukraynaya qarşı*, § 136).

(b) MÜSTƏQİL MƏHKƏMƏ

130. "*Müstəqil*" termini digər hakimiyyət qolları (icra və qanunverici) *qarşısında* (*Beaumartin Fransaya qarşı*, § 38), eləcə də tərəflər *qarşısında* müstəqilliyi ifadə edir (*Sramek Avstriyaya qarşı*, § 42).

131. Hökumətin siyasi orqanları ilə məhkəmə sistemi arasındakı səlahiyyət bölgüsü anlayışının Məhkəmənin presedent hüququnda getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb etməsinə baxmayaraq, nə 6-cı Maddə, nə də Konvensiyanın hər hansı digər müddəası Dövlətlərdən hakimiyyət orqanlarının qarşılıqlı əlaqəsinə icazə verilən hədlərlə bağlı hər hansı nəzəri konstitusion anlayışlara əməl etmələrini tələb etmir. Əsas məsələ konkret məhkəmə işində Konvensiyanın tələblərinə riayət olunub-olunmamasıdır (*Kleyn və digərləri Hollandiyaya qarşı* [BP], § 193). Əslində, Məhkəmənin müstəqilliyi anlayışı məhkəmə hakimiyyətini digər hakimiyyət qollarından ayırmaq üçün prosessual təminatların mövcudluğunu nəzərdə tutur.

• İcra hakimiyyəti qarşısında müstəqillik

132. İcra hakimiyyətinin məhkəmə işinin gedişatına onun nəticəsinə təsir etmək məqsədi ilə müdaxilə etməsi hakimlərin

müstəqilliyini sarsıdır (*Sovtransavto Holding Ukraynaya qarşı*, § 80; *Mosteanu və digərləri Rumuniyaya qarşı*, § 42).

133. Hakimlərin icra hakimiyyəti tərəfindən təyin edilməsi və vəzifəsindən kənarlaşdırılması *özlüyündə* 6 § 1 Maddənin pozulması üçün kifayət deyil (*Clarke Birləşmiş Krallığa qarşı* (qərarad)). Hakimlərin icra hakimiyyəti tərəfindən təyin olunmasına bu şərtlə icazə verilir ki, onlar məhkəmə səlahiyyətlərini həyata keçirərkən heç bir təsirə və təzyiq məruz qalmasınlar (*Flux Moldovaya qarşı (№ 2)*, § 27).

134. Kassasiya Məhkəməsinin Sədrinin icra hakimiyyəti tərəfindən təyin olunması faktı *özlüyündə* onun müstəqilliyinə xələl gətirmir, bir şərtlə ki, təyin olunduqdan sonra o, heç bir təzyiq məruz qalmasın, hər hansı təlimat almasın və öz vəzifələrini tam müstəqil şəkildə yerinə yetirsin (*Zolotas Yunanıstanına qarşı*, § 24).

135. Bənzər şəkildə, İnzibati-Hüquq Şurasının hakimlərinin regional inzibati hakimiyyət orqanı tərəfindən təyin edilməsi faktı, onların müstəqilliyinin və qərəzsizliyinin şübhə altına alınması üçün kifayət deyil, bir şərtlə ki, təyin olunduqdan sonra onlar heç bir təzyiqə məruz qalmasınlar, hər hansı təlimat almasınlar və öz məhkəmə fəaliyyətlərini tam müstəqil şəkildə həyata keçirsinlər (*Majorana İtaliyaya qarşı*, (qərarad)).

• Qanunvericilik hakimiyyəti qarşısında müstəqillik

136. Hakimlərin Parlament tərəfindən təyin edilməsi faktı *özlüyündə*, təyin olunduqdan sonra məhkəmə vəzifələrini yerinə yetirərkən hər hansı təzyiq və ya göstərişlər almadıqları halda, onları hakimiyyət orqanlardan asılı etmir (*Sacilor-Lormines Fransaya qarşı*, § 67). Bundan əlavə, əsasən peşəkar hakimlərdən ibarət olan Apellyasiya Məhkəməsinin ekspert üzvlərindən birinin həmçinin Parlament üzvü olması *özlüyündə* müstəqil və qərəzsiz məhkəmə hüququnu pozmur (*Pabla Ky Finlandiyaya qarşı*, §§ 31-35).

• Tərəflər qarşısında müstəqillik

137. Məhkəmənin tərkibinin üzvlərindən biri vəzifə öhdəlikləri və ya fəaliyyətinin təşkili baxımından tərəflərin biri *qarşısında* tabe vəziyyətində olan şəxs olarsa, tərəflərin həmin şəxsin müstəqilliyi ilə bağlı qanuni şübhələri ola bilər. Bu cür hal məhkəmələrin demokratik cəmiyyətdə doğurmaları olduqları etimada ciddi şəkildə təsir edir (*Sramek Avstriyaya qarşı*, § 42).

• Müstəqilliyin qiymətləndirilməsi üçün meyarlar

138. Orqanın "*müstəqil*" hesab edilib-edilməməsini müəyyən edərkən, Məhkəmə xüsusilə də aşağıdakı meyarlara diqqət yetirir (*Langborger İsveçə qarşı*, § 32; *Kleyn və digərləri Hollandiyaya qarşı* [BP], § 190):

- üzvlərinin təyin olunması qaydasına və onların səlahiyyət müddətinə;
- xarici təzyiqlərə qarşı təminatların mövcud olmasına;
- orqanın müstəqilliyin xarici əlamətlərinə malik olub-olmamasına.

(i) Orqanın üzvlərinin təyin edilmə qaydası

139. Ədliyyə Nazirliyinin qərarverici orqanın üzvlərinin vəzifəyə təyin edilməsi və ya vəzifədən kənarlaşdırılmasına müdaxiləsi ilə bağlı məsələlər qaldırılmışdır (*Sramek Avstriyaya qarşı*, § 38; *Brudnicka və digərləri Polşaya qarşı*, § 41; *Clarke Birləşmiş Krallığa qarşı* (qərarad)).

140. İşin konkret hakimə və ya məhkəməyə həvalə edilməsi yerli hakimiyyət orqanlarının bu cür məsələlərdə malik olduğu mülahizə sərbəstliyinə aid olsa da, Məhkəmə əmin olmalıdır ki, bu, 6-cı Maddənin 1-ci bəndinə və xüsusilə də müstəqillik və qərəzsizlik tələblərinə uyğundur (*Bochan Ukraynaya qarşı*, § 71).

(ii) Orqanın üzvlərinin səlahiyyət müddəti

141. Məhkəmə qərarverici orqanın üzvləri üçün xüsusi səlahiyyət müddəti müəyyən etməmişdir, buna baxmayaraq sözügedən üzvlərin

səlahiyyət müddəti ərzində əvəzedilməzliyi ümumilikdə onların müstəqilliyinin birbaşa nəticəsi olaraq nəzərdən keçirilməlidir. Bununla belə, qanunvericilikdə bu əvəzedilməzliyin formal olaraq tanınmaması, özü-özlüyündə müstəqilliyin olmamasına dəlalət etmir, bir şərtlə ki, bu faktiki olaraq tanınsın və digər zəruri təminatlar mövcud olsun (*Sacilor-Fransaya qarşı*, § 67; *Luka Ruminiyaya qarşı*, § 44).

(iii) Xarici təzyiqlərə qarşı təminatlar

142. Məhkəmə müstəqilliyi fərdi hakimlərin məhkəmə daxilində və xaricində olan lüzumsuz təsirdən azad olmalarını tələb edir. Daxili məhkəmə müstəqilliyi hakimlərin öz hakim həmkarlarının və ya məhkəmədə inzibati məsuliyyət daşıdıqları şəxslərin, məsələn məhkəmə sədrinin və ya məhkəmə bölməsinin rəhbərinin təlimat və ya təzyiqlərindən müstəqil olmalarını tələb edir. Məhkəmə sistemi daxilində və xüsusilə məhkəmənin rəhbərliyi *qarşısında* hakimlərin müstəqilliyini təmin edən təminatların olmaması, Məhkəmənin o nəticəyə gəlməyə əsas verər ki, ərizəçinin məhkəmənin müstəqilliyi və qərəzsizliyi ilə bağlı şübhələri obyektiv şəkildə əsaslandırılmışdı (*Parlov-Tkalčić Xorvatiyaya qarşı*, § 86; *Agrokompleks Ukraynaya qarşı*, § 137).

143. Rayon Məhkəməsinin hakimlərinin məhkəmə sədrindən kifayət qədər müstəqil olduğuna qərar verilmişdir, çünki məhkəmə sədrləri yalnız məhkəmə funksiyasından qəti şəkildə ayrılan inzibati (idarə və təşkilati) vəzifələri yerinə yetirirdi. Hüquq sistemi məhkəmə sədri tərəfindən işlərin hakimlərə (yenidən) təyin edilməsi məsələsində özbaşınalığa qarşı adekvat təminatlar təqdim etmişdir (*Parlov-Tkalčić Xorvatiyaya qarşı*, §§ 88-95).

(iv) Müstəqilliyin xarici əlamətləri

144. Məhkəmənin 6 § 1 Maddənin tələblərinə uyğun olaraq müstəqil hesab olunub-olunmadığını müəyyən etmək üçün xarici əlamətlər də əhəmiyyət daşıya bilər (*Sramek Avstriyaya qarşı*, § 42). Müstəqilliyin təzahürü ilə əlaqədar tərəfin baxış bucağı əhəmiyyətlidir, lakin həlledici deyil; həlledici olan tərəfin

narahatlığının "*obyektiv əsasının*" olmasına qərar verilib-verilməməsidir (*Sacilor-Lormines Fransaya qarşı*, § 63). Buna görə də, Məhkəmənin fikrincə, "*obyektiv müşahidəçi*" sözügedən məhkəmə işinin hallarında müstəqilliklə bağlı narahatlıq üçün heç bir səbəb görmədikdə, müstəqillik şübhə altına alınmır (*Clarke Birləşmiş Krallığa qarşı* (qəraradd)).

(c) QƏRƏZSİZ MƏHKƏMƏ

145. 6-cı Maddənin 1-ci bəndi onun tələblərinə uyğun gələn məhkəmənin qərəzsiz olmasını tələb edir. Qərəzsizlik ümumi mənada qərəzli fikrin və tərəfkeş münasibətin olmamasını ifadə edir və onun mövcud olub-olmaması müxtəlif yollarla sınaq bilər (*Wettstein İsveçrəyə qarşı*, § 43; *Micallef Maltaya qarşı* [BP], § 93). Müstəqillilik və qərəzsizlik anlayışları bir-birilə sıx əlaqəlidir və onların işin hallarından asılı olaraq, birgə araşdırılması tələb oluna bilər (*Sacilor-Lormines Fransaya qarşı*, § 62; *Oleksandr Volkov Ukraynaya qarşı*, § 107).

• Qərəzsizliyin qiymətləndirilməsi üçün meyarlar

146. Qərəzsizliyin mövcudluğu aşağıdakılara əsasən müəyyən olunmalıdır (*Micallef Maltaya qarşı* [BP], §§ 93):

- müəyyən bir hakimin şəxsi inancının və davranışının, yəni hakimin müəyyən bir məhkəmə işində qərəzli fikir və ya tərəfkeş münasibət əks etdirib-etdirmədiyinin nəzərə alındığı subyektiv test;
- və həmçinin məhkəmənin, xüsusilə onun tərkibinin qərəzsizliklə bağlı hər cür qanuni şübhəni aradan qaldırmaq üçün yetərli təminatlar təqdim edib-etmədiyinin müəyyənləşdirilməsindən ibarət olan obyektiv test.

147. Bununla belə, subyektiv və obyektiv qərəzsizlik arasında qəti bölgü yoxdur, çünki kənardan bir müşahidəçinin nöqtəyindən nəzərdən hakimin davranışı qərəzsizliyə dair obyektiv şübhələr

yaratmaqla yanaşı (obyektiv test), onun şəxsi inancı məsələsinə də aid ola bilər (subyektiv test).

148. Beləliklə hakimın subyektiv qərəzsizlik prezumpsiyasının təkzibi üçün sübutların əldə edilməsinin çətin olduğu bəzi hallarda obyektiv qərəzsizlik tələbi daha bir əhəmiyyətli təminat verir (bax *Micallef Maltaya qarşı* [BP], §§ 95 və 101).

(i) Subyektiv yanaşma

149. Subyektiv testi tətbiq edərkən Məhkəmə dəfələrlə qət etmişdir ki, "əksi sübut olunanaq, hakimın şəxsi qərəzsizliyi fərz edilməlidir" (*Le Compte, Van Leuven və De Meyere Belçikaya qarşı*, § 58, son cümlə; *Micallef Maltaya qarşı* [BP], § 94). Tələb olunan sübutun növünə gəldikdə isə, Məhkəmə, məsələn, hakimın düşmənçilik münasibəti göstərib-göstəmədiyini müəyyən etməyə çalışmışdır (*Buscemi İtaliyaya qarşı*, §§ 67-68). Hakimın daha əvvəl əlaqədar başqa qrup mülki icraatlarda iştirakından sonra apellyasiya qaydasında mülki iddanın araşdırılmasında iştirakdan imtina etməməsi faktı, sözügedən fərziyyənin təkzib edilməsi üçün yetərli sübut deyildi (*Golubović Xorvatiyaya qarşı*, § 52).

150. Məhkəmənin şəxsi qərəzli fikir və tərəfkeş münasibətdən azad hesab edilməsini tələb edən prinsip Məhkəmənin presedent hüququnda uzun müddətdir ki, formalaşmış (*Le Compte, Van Leuven və De Meyere Belçikaya qarşı*, § 58; *Driza Albaniyaya qarşı*, § 75).

(ii) Obyektiv yanaşma

151. Hakimın davranışından asılı olmayaraq, onun qərəzsizliyini şübhə altına alacaq müəyyənləşdirici faktların mövcud olub-olmaması araşdırılmalıdır. Bu o deməkdir ki, işə kollegial şəkildə baxıldıqda, həmin kollegiyanın üzvlərindən hər hansı birinin şəxsi davranışından asılı olmayaraq, kollegiyanın qərəzsizliyini şübhə altına alan müəyyənləşdirici faktların olub-olmadığı müəyyən edilməlidir. Bu onu nəzərdə tutur ki, müəyyən məhkəmə işində konkret hakimın (*Morel Fransaya qarşı*, §§ 45-50; *Pescador Valero İspaniyaya qarşı*, § 23) və ya kollegiyanın (*Luka Rumıniyaya qarşı*, § 40) kifayət qədər qərəzsiz olmasından şübhə etmək üçün legitim

əsasın olub-olmaması müəyyən edilərkən, maraqlı şəxsin fikri əhəmiyyətlidir, lakin həlledici deyildir. Həlledici olan bu şübhənin obyektiv şəkildə əsaslandırıldığına dair qərarın verilib-verilməməsidir (*Wettstein İsveçrəyə qarşı*, § 44; *Pabla Ky Finlandiyaya qarşı*, § 30; *Micallef Maltaya qarşı* [BP], § 96).

152. Obyektiv test əsasən hakim və məhkəmə prosesinin digər iştirakçıları arasında iyerarxik və digər əlaqələrlə bağlıdır (hakimin ikili rolu ilə bağlı məhkəmə işlərinə bax, məsələn *Mežnarić Xorvatiyaya qarşı*, § 36; *Wettstein İsveçrəyə qarşı*, § 47 məhkəmə işlərində ərizəçiyə qarşı tərəflərin maraqlarını təmsil edən vəkilin sonradan ərizəçinin iştirak etdiyi məhkəmə proseslərində hakimlik etməsi). Bu hal sözügedən məhkəmənin qərəzsizliyinə dair şübhələrə obyektiv olaraq bəraət qazandır və beləliklə, obyektiv test baxımından Konvensiya standartına cavab vermir.

153. Buna görə də, hər bir konkret halda sözügedən əlaqənin məhkəmə tərəfindən qərəzsiz münasibətin olmadığına işarə edəcək mahiyyətdə və dərəcədə olub-olmadığı müəyyən edilməlidir (*Micallef Maltaya qarşı*, [BP], §§ 97 and 102).

154. Bu baxımdan, hətta xarici forma müəyyən əhəmiyyət daşıya bilər, başqa sözlə desək, "*ədalət sadəcə təmin edilməməli, eyni zamanda ədalətin təmin edildiyi görülməlidir*". Əhəmiyyətli olan demokratik cəmiyyətdə məhkəmələrin insanlar arasında etimad qazanmasıdır. Buna görə də, qərəzsizliyinin şübhə altına alınması üçün legitim əsaslar olan istənilən hakim prosesdən uzaqlaşdırılmalıdır (*Micallef Maltaya qarşı* [BP], § 98).

155. Məhkəmələrin cəmiyyətdə etimad doğurması üçün daxili təşkilatçılıq məsələləri də nəzərə alınmalıdır. Qərəzsizliyin təmin edilməsi üzrə milli prosedurların, yəni hakimə etirazı tənzimləyən qaydaların mövcud olması mühüm amil hesab olunur (hakimlərə etirazla bağlı xüsusi qaydalara bax, *Micallef Maltaya qarşı* [BP], § 99-100). Bu cür qaydalar sözügedən hakimin və ya məhkəmənin qərəzsizliyinə dair bütün ağlabatan şübhələri yox etmək üçün milli qanunvericilik orqanının narahatlığını göstərir və bu cür narahatlıqların səbəblərini aradan qaldırmaqla qərəzsizliyi təmin

etməyə cəhd edir. Bu qaydalar faktiki olaraq tərəfkeş münasibətin olmamasını təmin etməklə yanaşı, qərəzli münasibətin istənilən əlamətlərinin aradan qaldırılmasına yönəlib və demokratik cəmiyyətdə məhkəmələrin oyandırılmalı olduğu etimadın artırılmasına xidmət edir (*Mežnarić Xorvatiyaya qarşı*, § 27).

▪ **Məhkəmənin qərəzsizliyinə dair şübhə doğuran hallar**

156. Məhkəmənin qərəzsizliyinə dair şübhə doğura biləcək iki mümkün hal var:

- Birincisi təbiəti etibari ilə funksional olub, məsələn, eyni insanın məhkəmə prosesi daxilində müxtəlif vəzifələri icra etməsi, yaxud onunla məhkəmə prosesinin digər iştirakçıları arasında iyerarxik və ya başqa əlaqənin mövcud olması ilə bağlıdır.
- İkincisi fərdi xarakter daşıyır və müəyyən bir məhkəmə işində hakimin davranışından irəli gəlir.

▪ **Funksional xarakterli hallar**

- (i) Bir məhkəmə işində həm məsləhətçi, həm də məhkəmə vəzifələrinin eyni anda həyata keçirilməsi

157. Bir şəxs tərəfindən məsləhətçi və məhkəmə vəzifələrinin ardıcıl şəkildə icra edilməsi, müəyyən hallarda, obyektiv baxımdan həmin şəxsin qərəzsizliyinə dair 6 § 1 Maddəyə əsasən məsələ qaldıra bilər (*Procola Lüksemburqa qarşı*, § 45 – pozuntu).

158. Məsələ "*eyni məhkəmə işi*", "*eyni qərar*" və ya "*analoji məsələlər*" ilə əlaqəli məhkəmə və məsləhətçi funksiyalarının yerinə yetirilib-yetirilməməsidir (*Kleyn və digərləri Hollandiyaya qarşı* [BP], § 200; *Sacilor-Lormines Fransaya qarşı*, § 74 – pozuntu yoxdur).

- (ii) Bir məhkəmə işində məhkəmə və qeyri-məhkəmə funksiyalarının eyni anda həyata keçirilməsi

159. Ərizəçinin şübhələri üçün obyektiv əsaslandırma müəyyən edilərkən, hakimin məhkəmə prosesində ikili vəzifəsi, onun iştirak

etdiyi iki məhkəmə prosesi arasında keçən müddət və onun məhkəmə prosesində iştirak dərəcəsi kimi amillər nəzərə alınə bilər (McGonnell Birləşmiş Krallığa qarşı, §§ 52-57).

160. Qanunverici aktın və ya təşkilati qaydaların qəbul edilməsində istənilən birbaşa iştirak, sonradan bu qanunvericilik aktının və qaydaların tətbiqindən imtina üçün əsasların olub-olmaması ilə bağlı mübahisəyə dair qərar çıxarması gözlənilən şəxsin məhkəmə qərəzsizliyinin şübhə altına alınması üçün kifayət olacaq (bax: McGonnell Birləşmiş Krallığa qarşı, § 55-58, bu işdə məhkəmə prosesində baxılan məsələ üzrə inkişaf planının qəbul edilməsində hakimin bilavasitə iştirakı ilə əlaqədar, Məhkəmə 6-cı Maddənin 1-ci bəndinin pozuntusunu müəyyən etmişdir; müqayisə et: *Pabla Ky Finlandiyaya qarşı*, § 34 – pozuntu yoxdur).

161. Eyni şəxs iki paralel proseslərdən birində hakim, digər prosesdə isə qarşı tərəfin qanuni nümayəndəsi olaraq çıxış etdikdə, ərizəçi hakimin onu qarşı tərəf olaraq görməkdə davam etməsi ilə bağlı narahatlığında haqlı ola bilər (*Wettstein İsveçrəyə qarşı*, §§ 44-47).

162. İcraatın əvvəlində ərizəçinin qarşı tərəfinin hüquqi məsləhətçisi kimi çıxış edən hakim tərəfindən konstitusiya şikayətinə baxılması 6-cı Maddənin 1-ci bəndinin pozuntusuna gətirib çıxarmışdı (*Mežnarić Xorvatiyaya qarşı*, § 36). Birinci instansiya məhkəməsində mülki məhkəmə icraatı çərçivəsində ərizəçinin qarşı tərəfi üçün hüquq eksperti kimi çıxış edən Konstitusiya Məhkəməsinin hakiminin qərəzsizliyi ilə bağlı bax: *Švarc və Kavnik Sloveniyaya qarşı*, § 44).

(iii) Müxtəlif məhkəmə funksiyalarının həyata keçirilməsi

163. Eyni hakimin mülki prosesin müxtəlif mərhələlərində iştirakının 6 § 1 Maddədə nəzərdə tutulan qərəzsizlik tələbinə uyğunluğunun qiymətləndirilməsi konkret işin halları əsasında, fərdi şəkildə aparılmalıdır.

164. Hakimin sadəcə məhkəmədən əvvəlki mərhələdə qərarların verilməsində artıq iştirak etməsi faktı onun qərəzsizliyi ilə bağlı şübhələrə haqq qazandıra bilməz. Əsas məsələ məhkəmə iclasından

əvvəl hakim tərəfindən görülən tədbirlərin mahiyyəti və əhatə dairəsidir. Eynilə hakimin işin materialları barədə hərtərəfli məlumata malik olması faktı onun ön yargılı olduğuna gətirib çıxarmır, əks halda bu, işin mahiyyəti üzrə qərar çıxarıldıqdan sonra qərəzsizliyi barədə nəticəni istisna edərdi. Eyni zamanda mövcud informasiyanın ilkin təhlili də yekun təhlilin əvvəlcədən müəyyən olunduğunu nəzərdə tutmur. Önemli olan bu cür təhlilin qərar qəbul edilərkən aparılması və məhkəmə iclasında təqdim olunan sübutlara və dinlənən arqumentlərə əsaslanmasıdır (*Morel Fransaya qarşı*, § 45).

165. Məhkəmə araşdırmasının müxtəlif mərhələlərində müəyyən edilmiş əhəmiyyətli məsələlərin arasındakı əlaqənin, bu mərhələlərdə qərar verməyə iştirak edən hakimin qərəzsizliyinə şübhə yaradacaq qədər yaxın olub-olmamasını müəyyən etmək zəruridir (*Toziczka Polşaya qarşı*, § 36).

Məsələn:

- Məhkəmə və ya inzibati qaydada çıxarılmış qərarı ləğv edən yuxarı instansiya məhkəməsinin qərəzsizlik tələbindən irəli gələrək işi başqa məhkəməyə və ya eyni məhkəmənin başqa tərkibinə göndərmək vəzifəsi ümumi qayda hesab oluna bilməz (*Ringelsen Avstriyaya qarşı, son cümlə § 97*);
- Hakimin eyni qrup faktlarla bağlı iki məhkəmə prosesində iştirakı onun qərəzsizliyi barədə məsələ qaldıra bilər (*Indra Slovakiyaya qarşı, §§ 51-53*);
- Apellyasiya məhkəməsinə sədrlik edən hakim iki məhkəmə iclasçısı ilə birlikdə öz qərarından verilən apellyasiya şikayətinə baxa bilməz (*De Haan Hollandiyaya qarşı, § 51*);
- Birinci instansiya məhkəməsinin hakimləri öncə verdikləri qərarlarında qanunvericiliyin səhv şərh olunması və ya tətbiq olunması məsələsinə baxılması üçün Apellyasiya Məhkəməsinə çağırıldıqları halda, Apellyasiya Məhkəməsinin qərəzsizliyinə dair şübhələr yarana bilər (*San Leonard Band Club Maltaya qarşı, § 64*);

- Eyni hakimin əvvəlcə məhkəmə işi üzrə qərarın çıxarılmasında, daha sonra həmin qərardan verilən şikayətin qəbuledilənliyinin araşdırılması ilə bağlı prosesdə iştirakı, ilk baxışda qərəzsizlik tələblərinə zidd deyil (*Warsicka Polşaya qarşı*, §§ 38-47);
- Hakimin birinci prosesdə ərizəçi şirkətə qarşı tərəfi təmsil edən vəkil və ikinci prosesdə Apellyasiya Məhkəməsinin hakimi qismində ikili rola malik olmasıyla əlaqədar olaraq, Məhkəmə müəyyən etdi ki, xüsusilə birinci prosesin ikinci prosesə nəzərən zaman baxımından uzaq və fərqli predmetə malik olduğunu, vəkil və hakim vəzifələrinin zaman ərzində kəsişmədiyini nəzərə alaraq, ərizəçilərin sözügedən hakimin qərəzsizliyində obyektiv qaydada əsaslandırılmış şübhələri ola bilməzdi (*Puolitaival və Pirttiaho Finlandiyaya qarşı*, §§ 46-54);
- Daha əvvəl iş üzrə qərar çıxarmış bəzi hakimlər əvvəlki qərarlarında səhv edib-etmədiklərini müəyyən etmələri üçün cəlb olunduqları və digər üç hakim məsələ ilə bağlı fikirlərini artıq ifadə etmiş olduqları işdə Məhkəmə qərəzsizlik prinsipinin pozulduğu barədə qərar vermişdir (*Driza Albaniyaya qarşı*, §§ 78-83 – pozuntu);
- Şikayətin hüquq məsələlər üzrə baxışında iştirak edən hakimlərdən biri, bundan əvvəl məhkəmə prosesində Ali Məhkəmənin hakimi olaraq iştirak etmişdir (*Peruš Sloveniyaya qarşı*, §§ 38-39).

▪ **Fərdi xarakterli hallar**

166. Hakimin məhkəmə işində şəxsi marağı olduğu halda da qərəzsizlik prinsipi pozulur (*Langborger İsveçə qarşı*, § 35; *Gautrin və digərləri Fransaya qarşı*, § 59).

167. Hakimlə prosesin tərəfi və ya tərəfin vəkili arasında peşəkar və ya şəxsi əlaqələrin, olması da, qərəzsizliyə dair şübhələrin yaranmasına səbəb ola bilər (*Pescador Valero İspaniyaya qarşı*,

§ 27; *Tocono və Profesorii Prometeiști Moldovaya qarşı*, § 31; *Micallef Maltaya qarşı* [BP], § 102). Hətta dolayı amillər də nəzərə alın bilər (*Pétur Thór Sigurðn İslandiyyaya qarşı*, § 45).

IV. PROSESSUAL TƏLƏBLƏR

1. Ədalətlilik

Maddə 6 § 1

"Hər kəs, onun mülki hüquq və vəzifələri müəyyən edilərkən..., ... məhkəmə tərəfindən işinin ... ədalətli ... araşdırılması hüququna malikdir"

(a) ÜMUMİ PRINSIPLƏR

168. Xüsusi əhəmiyyəti: Məhkəmə hər zaman demokratik cəmiyyətdə ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun əhəmiyyətini vurğulamışdır (*Airey İrlandiyaya qarşı*, § 24; *Stanev Bolqarıstana qarşı* [BP], § 231). Bu təminat "*Konvensiyanın mənasında demokratik cəmiyyətin əsas prinsiplərindən biridir*" (*Pretto və digərləri İtaliyaya qarşı*, § 21). Buna görə də, 6 § 1 Maddənin məhdud şəkildə şərh üçün heç bir əsas mövcud ola bilməz (*Moreira de Azevedo Portuqaliyaya qarşı*, § 66). Ədalətlilik tələbi bütün məhkəmə prosesinə tətbiq olunur; *tərəflər arasındakı* mübahisə ilə bağlı icraatla məhdudlaşmır (*Stran Greek Refineries və Stratis Andreadis Yunanıstana qarşı*, § 49).

169. Məzmun: Mülki iddialar baxılması üçün hakimə təqdim edilə bilməlidir (*Fayed Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 65; *Sabeh El Leil Fransaya qarşı* [BP], § 46). 6-cı Maddənin 1-ci bəndi mülki proseslərdə tərəflərə verilən prosesual təminatları əks etdirir. Hər şeydən əvvəl tərəflərin maraqlarının təmin olunması və ədalət mühakiməsinin düzgün şəkildə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur (*Nideröst-Huber İsveçrəyə qarşı*, § 30). Tərəflər məhkəmə işlərini

zəruri səmərəliliklə müdafiə edə bilməlidirlər (*H. Belçikaya qarşı*, § 53).

170. Milli hakimiyyət orqanlarının rolu: Məhkəmə hər zaman bildirmişdir ki, milli hakimiyyət orqanları Konvensiyanın mənasına görə hər məhkəmə işi üzrə "ədalətli məhkəmə araşdırması" tələbinə əməl edilməsini təmin etməlidir (*Dombo Beheer B.V. Hollandiyaya qarşı*, § 33 son cümlə).

171. İddiəçinin tələbləri: bu, hər kəsin "mülki hüquqları və vəzifələri" müəyyən edilərkən – Strasburq Məhkəməsinin presedent hüququnda¹² müəyyən edildiyi kimi – işinin ədalətli məhkəmə tərəfindən araşdırılması hüququna malik olması prinsipi ilə bağlıdır. Bura məhkəmənin təşkili və tərkibi, eləcə də məhkəmə araşdırmasının aparılması ilə bağlı 6-cı Maddənin 1-ci bəndi ilə müəyyən olunan təminatlar əlavə edilir. Nəticə etibarilə, qeyd olunanlar məcmu şəkildə ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnu təşkil edir (*Golder Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 36).

172. Şərhə dair prinsiplər:

- Mülki iddianın hakimə təqdim edilə bilməsi prinsipi universal olaraq qəbul olunan təməl hüquq prinsipləri arasındadır; eyni fikir ədalət mühakiməsindən imtınanı qadağan edən beynəlxalq hüquq prinsipi üçün də keçərlidir. Maddə 6 § 1 bu prinsiplərin işığında şərh edilməlidir (*Golder Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 35);
- 6-cı Maddənin 1-ci bəndi ilə təminat verilən ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ, hüququn aliliyinin Razılığa gələn Dövlətlərin ortaq mirası olduğunu elan edən Konvensiyanın Preambulasının işığında şərh edilməlidir (*Brumarescu Ruminiyaya qarşı*, § 61; *Nejdet Şahin və Perihan Şahin Türkiyəyə qarşı* [BP], § 57);

¹² Növbəti "Tətbiq dairəsi" bölməsinə baxın.

- Hüquqi müəyyənlik prinsipi qanunun aliliyi prinsipinin əsas elementlərindən biridir (*Beian Ruminiyaya qarşı (№ 1)*, § 39);
- Konvensiyanın mənası çərçivəsində demokratik cəmiyyətdə ədalətli məhkəmə araşdırması hüquqi elə mühüm yer tutur ki, 6 § 1 Maddənin məhdud şəkildə şərhə bu müddəanın məqsəd və məramı ilə uyğun gəlmir (*Ryakib Biryoukov Rusiyaya qarşı*, § 37);
- Bundan əlavə, Konvensiya nəzəri və xəyali hüquqları deyil, praktik və effektiv hüquqları təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur (*Airey İrlandiyaya qarşı*, § 24).

173. Mülki işlər üzrə dövlətlər daha çox sərbəstliyə malikdirlər: Məhkəmə qəbul etmişdir ki, mülki hüquq və vəzifələrin müəyyən edilməsinə dair işlərdə "ədalətli məhkəmə araşdırması" anlayışında yer alan tələblər, cinayət ittihamının müəyyən edilməsi ilə bağlı işlərdə olan tələblərlə mütləq surətdə eyni deyildir: "*Razılığa gələn Dövlətlər mülki hüquq və vəzifələrin müəyyən edilməsinə dair işlərdə, cinayət ittihamının müəyyən edilməsi ilə bağlı işlərə nisbətən daha geniş sərbəstliyə malikdir*" (*Dombo Beheer B.V. Hollandiyaya qarşı*, § 32; *Levages Prestations Services Fransaya qarşı*, § 46). 6-cı Maddənin 1-ci bəndinin mülki hüquqlarla bağlı işlərdə tələbləri cinayət ittihamı ilə bağlı işlərə nisbətən daha az sərtir (*König Almaniyaya qarşı*, § 96).

(b) TƏTBİQ DAİRƏSİ

174. Effektiv hüquq: Məhkəmə prosesinin tərəfləri işlərinə müvafiq hesab etdikləri qeydlərini təqdim etmək hüququna malikdir. Hüquq yalnız bu qeydlər "*dinlənilən*" zaman, yəni birinci instansiya məhkəməsində müvafiq qaydada baxıldıqda effektiv ola bilər. Başqa sözlə, "*məhkəmənin*" tərəflərin təqdim etdiyi dəlilləri, arqumentləri və sübutları düzgün şəkildə araşdırmaq öhdəliyi var (*Kraska İsveçrəyə qarşı*, § 30; *Van de Hurk Hollandiyaya qarşı*, § 59; *Perez Fransaya qarşı*, § 80). Bu Maddə ilə təmin edilən hüququn effektiv

olması üçün, səlahiyyətli orqanlar "*lazımı səy göstərməlidir*": vəkillə təmsil olunmayan ərizəçi üçün, bax *Kerojärvi Finlandiyaya qarşı*, § 42 və *Fretté Fransaya qarşı*, § 49; vəkillə təmsil olunan ərizəçi üçün *Göç Türkiyəyə qarşı* [BP], § 57.

175. *Apellyasiya şikayəti verən tərəfin* məhkəmə prosesində zəruri iştirakı üçün, məhkəmənin sərəncamında olan sənədləri öz təşəbbüsü ilə açıqlaması tələb olunur. Buna görə də, ərizəçinin müvafiq sənədlərin açıqlanmamasından şikayət edib-etməməsi və ya işin materiallarına çatımı əldə etmək üçün təşəbbüsü öz üzərinə götürməsi əhəmiyyət kəsb etmir (*Kerojärvi Finlandiyaya qarşı*, § 42). Sadəcə ərizəçinin işin materialları ilə tanış olmaq və nüsxələrini əldə etmək imkanı özlüyündə yetərli təminat deyil (*Göç Türkiyəyə qarşı* [BP], § 57).

176. *İnzibati orqanların öhdəlikləri*: Apellyasiya şikayəti verən şəxsin zərurət olduqda sənədlərin açıqlanması proseduru vasitəsilə, inzibati orqanların sərəncamında olan müvafiq sənədlərə çatımı olmalıdır (*McGinley və Egan Birləşmiş Krallığa qarşı*, §§ 86 və 90). Cavabdeh Dövlət, üzrlü səbəb olmadan, sərəncamında olan və ərizəçilərinin iddialarının müdafiəsinə köməkə biləcək sənədlərin əldə olunmasına mane olarsa və ya bu sənədlərin mövcudluğunu yalandan inkar edərsə, bu, 6-cı Maddənin 1-ci bəndini pozmaqla ədalətli məhkəmə araşdırmasından imtina edilməsi təsirinə malik olacaq (*yenə orada*).

177. *Məhkəmə prosesinin bütövlükdə qiymətləndirilməsi*: prosesin ədalətli olub-olmaması onu bütövlükdə təhlil etməklə müəyyən olunur (*Ankerl İsveçrəyə qarşı*, § 38; *Centro Europa 7 S.R.L. və di Stefano İtaliyaya qarşı* [BP], § 197).

178. Nəticə etibarilə, məhkəmə prosesinin ədalətliliyi ilə bağlı istənilən nöqsan müəyyən şərtlər daxilində daha sonrakı mərhələdə, ya eyni məhkəmə (*Helle Finlandiyaya qarşı*, § 54) və yaxud yuxarı məhkəmə tərəfindən aradan qaldırıla bilər (*Schuler-Zraggen İsveçrəyə qarşı*, § 52; əksi *Albert və Le Compte Belçikaya qarşı*, § 36; *Feldbrugge Hollandiyaya qarşı*, §§ 45-46).

179. İstənilən halda, əgər nöqsana yuxarı instansiya məhkəməsində yol verilibsə - məsələn bu məhkəmənin gəlidiyi nəticələrdən sonradan şikayət etmək imkanı yoxdursa - ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ pozulmuş olur (*Ruiz-Mateos İspaniyaya qarşı*, §§ 65-67).

180. Prosesual səhv ancaq o halda aradan qaldırıla bilər ki, sözügedən qərar tam yurisdiksiyaya malik olan və 6-cı Maddənin 1-ci bəndinin tələb etdiyi təminatları təqdim edən müstəqil məhkəmə orqanının nəzarətinə məruz qalsın. Bu məsələlərə baxılması apellyasiya məhkəməsinin səlahiyyətlərinin dairəsinə daxildir və işin halları işığında araşdırılır (*Obermeier Avstriyaya qarşı*, § 70).¹³

181. Ədalətli məhkəmə araşdırması təminatlarını təmin etməyən əvvəlki qərarlar: bu cür işlərdə ərizəçi işi tam yurisdiksiyaya malik olan və 6-cı Maddənin 1-ci bəndinin tələb etdiyi təminatları təmin edən müstəqil məhkəmə qarşısında qaldırmaq üçün hüquqi müdafiə vasitəsinə malik idisə, pozuntusu barədə məsələ qalxmır (*Oerlemans Hollandiyaya qarşı*, §§ 53-58; *British-American Tobacco Company Ltd Hollandiyaya qarşı*, § 78). Əhəmiyyətli olan kifayət qədər təminatlar təmin edən bu cür hüquqi müdafiə vasitəsinin mövcud olmasıdır (*Air Canada Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 62).

182. Apellyasiya məhkəmələrində işə baxılması: 6-cı Maddənin 1-ci bəndi Razılığa gələn Dövlətləri apellyasiya məhkəmələri və ya kassasiya məhkəmələri qurmağa məcbur etmir; lakin bu cür məhkəmələr mövcud olduğu halda, Dövlət bu məhkəmələr qarşısında tərəflərin 6-cı Maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan əsas təminatlardan yararlanmasını təmin etməlidir (*Andrejeva Latviyaya qarşı* [BP], § 97). Bununla belə, 6-cı Maddənin 1-ci bəndinin yuxarı instansiya məhkəmələrində proseslərə tətbiqi üsulu sözügedən məhkəmə proseslərinin fərdi xüsusiyyətlərindən asılıdır; daxili hüquq sistemində bütün məhkəmə prosesi və apellyasiya məhkəməsinin (*Helmerts İsveçə qarşı*, § 31) və ya kassasiya məhkəməsinin oynadığı

¹³. Həmçinin *Tam yurisdiksiyaya malik olan məhkəmə tərəfindən işə yenidən baxılması* bölməsinə baxın.

rol nəzərə alınmalıdır (*Levages Prestations Services Fransaya qarşı*, §§ 44-45; *K.D.B. Hollandiyaya qarşı*, § 41).

183. Kassasiya Məhkəməsinin qanunun düzgün tətbiq olunub-olunmamasının yoxlanması ilə məhdudlaşan xüsusi rolu nəzərə alsaq, işə yenidən baxılma daha formal ola bilər (*Levages Prestations Services Fransaya qarşı*, §§ 48). Kassasiya Məhkəməsində ixtisaslaşmış vəkillə təmsil olunmaq tələbi özlüyündə 6-cı Maddəyə zidd deyil (*G.L. və S.L. Fransaya qarşı* (qərardad); *Tabor Polşaya qarşı*, § 42).

184. *Məhdudiyətlər*: ümumi qaydaya görə faktlar milli məhkəmələr tərəfindən qiymətləndirilir: Məhkəmənin rolu milli məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilən faktların qiymətləndirilməsinin özünün qiymətləndirməsi ilə əvəz etmək deyil (*Dombo Beheer B.V. Hollandiyaya qarşı*, § 31).¹⁴ Bundan əlavə, ərizəçilər işə aid olduğunu hesab etdikləri arqumentlərini təqdim etmək hüququna malik olsalar da, 6-cı Maddənin 1-ci bəndi proses iştirakçısına müsbət nəticəyə dair təminat vermir (*Andronicou və Constantinou Kiprə qarşı*, § 201).

185. *Xarici əlamətlər nəzəriyyəsi*: Məhkəmə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində xarici əlamətlərin əhəmiyyətini vurğulamışdır; onlar proseslərin ədalətliliyinin aşkar olmasının təmin edilməsi üçün əhəmiyyətlidir. Bununla belə, Məhkəmə həmçinin aydınlaşdırdı ki, maraqlı şəxslərin fikirləri özlüyündə həlledici deyil; məhkəmə araşdırmasının ədalətliliyi ilə bağlı şəxslərin şübhələri obyektiv şəkildə əsaslandırılmalıdır (*Kraska İsveçrəyə qarşı*, § 32). Məhz bu səbəbdən məhkəmələrin işi necə həll etdiklərini araşdırmaq lazımdır.

186. Ali Məhkəmələr tərəfindən baxılan digər işlər üzrə Məhkəmə qeyd etdi ki, ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə münasibətdə ictimaiyyətin artan həssaslığı məhkəmə araşdırmasının xarici əlamətlərinə verilən əhəmiyyətin artmasını əsaslandırmışdı (*Kress Fransaya qarşı* [BP], § 82; *Martinie Fransaya qarşı* [BP], § 53; *Menchinskaya Rusiyaya qarşı*, § 32). Məhkəmə bu işlərdə

¹⁴. Dördüncü instansiya bölməsinə baxın.

xarici əlamətlərinin əhəmiyyətini qeyd etdi (həmçinin bax *Vermeulen Belçikaya qarşı*, § 34; *Lobo Machado Portuqaliyaya qarşı*, § 32).

187. Məhkəmə təcrübəsi: daxili hüquq qaydasının reallığını nəzərə alaraq, Məhkəmə daxili qanunvericiliyin 6-cı Maddənin 1-ci bəndinə uyğunluğu məsələsini araşdırarkən həmişə məhkəmə təcrübəsinə müəyyən əhəmiyyət vermişdir (*Kerojärvi Finlandiyaya qarşı*, § 42; *Gorou Yunanıstana qarşı (№ 2)* [BP] § 32). Belə ki, tərəflərin ədalətli məhkəmə araşdırması hüquqlarına əməl edilməsinin qiymətləndirilməsi zamanı işin ümumi faktiki və hüquqi əsası nəzərə alınmalıdır (*Stankiewicz Polşaya qarşı*, § 70).

188. Dövlət orqanları milli təhlükəsizlik və ya terrorizm məsələləri ilə bağlı məhkəmələrin səmərəli nəzarəti olmadan keçinə bilməzlər: həm qanuni təhlükəsizlik məsələlərini, həm də fərdin prosesual hüquqlarını eyni zamanda təmin edə biləcək üsullar mövcuddur (*Dağtekin və digərləri Türkiyəyə qarşı*, § 34).

189. Proseslərin nəticələrindən müstəqillik prinsipi: 6-cı Maddənin 1-ci bəndinin prosesual təminatları yalnız milli məhkəmələrdə uduzan tərəfə deyil, bütün proses iştirakçılarında tətbiq edilir (*Philis Yunanıstana qarşı (№ 2)*, § 45).

▪ **Nümunələr: presedent hüququ çoxsaylı halları əhatə edir, o cümlədən:**

190. Məhkəmə tərəfindən apellyasiya məhkəməsinin qərarına təsir göstərməsi məqsədilə təqdim olunan müşahidələr: tərəflər məhkəməyə faktiki təsirindən asılı olmayaraq, müşahidələrə öz şərhlərini təqdim etmək imkanına malik olmalıdırlar, hətta baxmayaraq ki, bu müşahidələr apellyasiya məhkəməsinin (*Nideröst-Huber İsveçrəyə qarşı*, §§ 26-32) və ya Strasburq Məhkəməsində cavabdeh Hökumətin nümayəndəsinin (*APEH Üldözötteinek Szövetsəge və digərləri Macarıstana qarşı*, § 42) fikrinə görə mübahisələndirilən qərarla nəzərdə tutulmayan hər hansı faktları və ya arqumentləri təqdim etmir.

191. İlkin suallar: işin ilkin baxılması ilə bağlı mexanizm mövcud olduğu təqdirdə, yerli məhkəmənin müvafiq məsələyə

baxmaqdan imtina etməsi müəyyən hallarda, məhkəmə araşdırmasının ədalətliliyini poza bilər (*Ullens de Schooten və Rezabek Belçikaya qarşı*, §§ 57-67, sonrakı istinadlar ilə). Belə imtina aşağıdakı hallarda əsassız hesab olunur:

- tətbiq edilən qaydalar işə ilkin baxılması prinsipindən hər hansı istisnaya və ya ona alternativlərə icazə verməməsinə baxmayaraq imtina olunmuşdursa;
- imtina qaydalarda nəzərdə tutulmayan digər səbəblərə əsaslanırsa;
- və ya imtina bu qaydalara uyğun olaraq müvafiq qaydada əsaslandırılmayıbsa.

192. 6-cı Maddənin 1-ci bəndi bu səbəbdən işin yerli məhkəmə tərəfindən Avropa İttifaqının Ədalət Məhkəməsinə göndərmək hüququna təminat vermir (*Dotta İtaliyaya qarşı* (qərarad)). Yuxarıda istinad edilən presedent hüququnu tətbiq edərkən, Məhkəmə imtinanın əsassız olub-olmadığını araşdırır (*Canela Santiago İspaniyaya qarşı* (qərarad)).

193. Yerli məhkəmə təcrübəsində dəyişikliklər: hüquqi müəyyənlik tələbi və legitim gözləntilərin qorunması müəyyən olunmuş məhkəmə təcrübəsinə hüququ daxil etmir (*Unédic Fransaya qarşı*, § 74). Presedent hüququnun inkişafı özlüyündə ədalət mühakiməsinin lazımı qaydada həyata keçirilməsinə zidd deyil, belə ki, dinamik və təkmilləşdirici yanaşmanın olmaması istənilən islahatların və irəliləyişlərin qarşısını alır (*Atanasovski "Keçmiş Yuqoslaviya Respublikası Makedoniyaya" qarşı*, § 38). Bu qərarla Məhkəmə qət etdi ki, ümumi qəbul edilmiş məhkəmə təcrübəsinin mövcudluğu Ali Məhkəmənin üzərinə presedent hüququndan yayınmaya əsas verən səbəbləri daha detallı şəkildə bildirmək öhdəliyi qoyur, əks təqdirdə şəxsin əsaslandırılmış məhkəmə qərarına malik olmaq pozulmuş olar. Bəzi hallarda həllini gözləyən mülki işlərə təsir edən yerli məhkəmə təcrübəsindəki dəyişikliklər

Konvensiyanı poza bilər (*Petko Petkov Bolqarıstana qarşı*, §§ 32-34).

194. Presedent hüququnda fikir ayrılıqları ilə bağlı Məhkəmə məhkəmələrin təcrübəsində sistemliliyi və presedent hüququnun vahidliyini təmin etmək üçün mexanizmlərin yaradılmasının vacibliyini vurğulayıb (*Frimu və digərləri Rumıniyaya qarşı (qərardad)*, §§ 43-44). Buna baxmayaraq, qanunvericiliyin vahidliyinə nail olmaq vaxt tələb edə bilər və presedent hüququnun mübahisəli olduğu müddətlərdə, hüquqi müəyyənlik prinsipinə xələl gətirmədən dözümlülük nümayiş etdirilə bilər (*Nejdet Şahin və Perihan Şahin Türkiyəyə qarşı* [BP], § 83; *Albu və digərləri Rumıniyaya qarşı*, §§ 36 və 40-43).¹⁵

195. Dövlətin tərəf qismində çıxış etdiyi məhkəmə işi davam edərkən qanunun qüvvəyə minməsi: Məhkəmə Dövlətin tərəf olduğu iş üzrə mübahisənin məhkəmələr tərəfindən həll olunmasına təsir edən qanunvericiliyin retrospektiv tətbiqinə xas olan təhlükəni xüsusilə vurğulayır, bura həllini gözləyən iddianın qazanılmasını mümkünsüz edən təsir də daxildir. Bu cür tədbirləri əsaslandıran istənilən səbəblər yaxından araşdırılmalıdır (*National & Provincial Building Society, Leeds Permanent Building Society və Yorkshire Building Society Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 112). Prinsipcə, qanunvericilik orqanına mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq yaranan hüquqları tənzimləmək üçün mülki məsələlər üzrə yeni retrospektiv müddəlar qəbul etməyə heç nə mane olmur. Buna baxmayaraq, 6-cı Maddə qanunvericilik orqanlarının mübahisənin məhkəmə qaydasında həllinə təsir etmək məqsədilə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə müdaxilə etməsini qadağan edir – "ümumi maraqları ifadə edən məcburedici səbəblər" istisna təşkil edir (*Zielinski və Pradal və Gonzalez və digərləri Fransaya qarşı* [BP], § 57; *Scordino İtaliyaya qarşı (№ 1)* [BP], § 126).

Məhkəmə məsələ, aşağıdakılara münasibətdə *pozuntular* müəyyən etmişdi:

¹⁵. Həmçinin *Dördüncü instansiya* bölməsinə baxın.

- Dövlətin tərəf olduğu məhkəmə prosesinin doqquz il davam etdiyi və ərizəçilər əlində Dövlət əleyhinə son və icra edilə bilən qərarı aldıkları bir vaxtda, işin qaçılmaz nəticəsini Dövlətin xeyrinə dəyişmək məqsədilə - qanunvericilik orqanı tərəfindən müdaxilə (*Stran Greek Refineries və Stratis Andreadis Yunanıstana qarşı*, §§ 49-50);
- məhkəmə işinin qaçılmaz nəticəsini Dövlətin xeyrinə dəyişdirən qanun (*Zielinski və Pradal və Gonzalez və digərləri Fransaya qarşı*, [BP], § 59);
- Kassasiya Məhkəməsi qarşısındakı prosesin əhəmiyyətli bir mərhələsində, mübahisənin mahiyyətində duran məsələni praktiki aspektdə həll edən və məhkəmə araşdırmasının davam etdirilməsini mənasız edən bir qanunun qəbul edilməsi (*Papageorgiou Yunanıstana qarşı*);
- məhkəmə prosesi zamanı qəbul edilən və icraatın nəticələrinə təsir edən qanuna subsidiar qaydada olsa belə əsaslanan apellyasiya məhkəməsinin qərarı (*Anagnostopoulos və digərləri Yunanıstana qarşı*, §§ 20-21).

Bununla belə, 6-cı Maddənin 1-ci bəndi hakimiyyət orqanlarının tərəf olduqları və həllini gözləyən məhkəmə proseslərinə istənilən müdaxiləsinə mane olan müddəa kimi şərh edilə bilməz. Digər işlərdə Məhkəmə hesab etmişdir ki, cavabdeh Dövlətin istinad etdiyi mülahizələr qanunun retroaktiv təsirinin əsaslandırılmasını tələb edən ictimai əhəmiyyət kəsb edən məcbureddici motivlərə əsaslanmışdır (*National & Provincial Building Society, Leeds Permanent Building Society və Yorkshire Building Society Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 112; *Forrer-Niedenthal Almaniyaya qarşı*, § 64; *OGIS-Institut Stanislas, OGEC Saint-Pie X və Blanche de Castille və digərləri Fransaya qarşı*, §§ 71-72; *EEG-Slachthuis Verbist Izegem Belçikaya qarşı* (qərarıdad)).

196. Bu presedent hüquqi həmçinin *dövlətin tərəf olmadığı* lakin qanunvericilik səlahiyyətləri vasitəsilə prosesin gedişatını pozduğu

məhkəmə işlərinə də tətbiq olunur (*Ducret Fransaya qarşı*, §§ 33-42).

197. Qanunvericilik tərəfindən müdaxilənin digər növləri:

- Qanunlar məhkəmə prosesləri başlamadan öncə (*Organisation nationale des syndicats d'infirmiers libéraux (O.N.S.I.L.) Fransaya qarşı* (qərarad)) və ya başa çatdıqdan sonra qəbul edilibsə, (*Preda və Dardari İtaliyaya qarşı* (qərarad)) 6-cı Maddənin pozuntusu barədə məsələ qalxmır;
- Ümumi qanunvericiliyin qəbulu hətta davam edən məhkəmə proseslərinə faktiki olaraq yönəlməyibsə və beləliklə, hüququn aliliyi prinsipindən yan keçirsə, tərəflər üçün əlverişsiz ola bilər (*Gorraiz Lizarraga və digərləri İspaniyaya qarşı*, § 72);
- Qanun məhkəmə prosesinin davam etdiyi müddətdə, bu prosesə hər hansı təsir etmək niyyəti olmadan da qeyri-konstitusion elan edilə bilər (*Dolca Rumuniyaya qarşı* (qərarad)).

198. Ali Məhkəmədə "milli hüquqi xidmətinin müstəqil üzvü"nin müşahidələrinin tərəflərə açıqlanmaması (prokurorluq şöbəsinin üzvləri): *Vermeulen Belçikaya qarşı*, *Van Orshoven Belçikaya qarşı*; *K.D.B. Hollandiyaya qarşı*- Baş Prokuror/ Baş müvəkkil: *Göç Türkiyəyə qarşı* [BP]; *Lobo Machado Portuqaliyaya qarşı* – Dövlət komissarı: *Kress Fransaya qarşı*; *Martinie Fransaya qarşı* [BP], və bu cür müşahidələrə cavab vermək imkanının olmaması: əksər cavabdeh Dövlətlər bildirmişlər ki, milli hüquq xidmətinin üzvlərinin bu kateqoriyası nə məhkəmə prosesində tərəf, nə də ki, hər hansı bir tərəfin müttəfiqi və ya rəqibi deyillər, lakin Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, sözügedən vəzifəli şəxs faktiki olaraq məhkəmə prosesində oynadığı rola və xüsusilə də onun təqdimatlarının məzmununa və nəticələrinə diqqət yetirilməlidir (*Vermeulen Belçikaya qarşı*, § 31; *Kress Fransaya qarşı* [BP], § 71 son cümlə).

199. Məhkəmə mülki prosesdə milli hüquq xidmətinin müstəqil üzvünün təqdimatlarının tərəflərə əvvəlcədən bildirilmədiyi və bu

səbəbdən, tərəflərin onlara cavab vermək imkanından məhrum edildiyi məhkəmə işlərində məhkəmə prosesinin çəkişmə qaydasında keçirilməsinin əhəmiyyətini vurğulamışdır (*Vermeulen Belçikaya qarşı*, § 33; *Lobo Machado Portuqaliyaya qarşı*, § 31; *Van Orshoven Belçikaya qarşı*, § 41; *Göç Türkiyəyə qarşı* [BP], §§ 55-56; *Kress Fransaya qarşı*, § 76; *Immeubles Groupe Kosser Fransaya qarşı*, § 26).

200. Milli hüquq xidmətinin bu üzvlərinin iş üzrə fikirlərini bildirdikdən sonra *işə baxılmasında "aktiv" və ya "passiv" şəkildə iştirakı və ya sadəcə olmaları* belə qəbul olunmaz hesab edilir (*Vermeulen Belçikaya qarşı*, § 34; *Lobo Machado Portuqaliyaya qarşı*, § 32; *Kress Fransaya qarşı*, § 87). Bu presedent hüququ əsasən xarici əlamətlər nəzəriyyəsinə əsaslanır¹⁶ (*Martinie Fransaya qarşı* [BP], § 53).

201. Bu səbəbdən problemin tərəfin davranışının və ya Dövlətin münasibətinin və yaxud tətbiq edilən qanunvericiliyin nəticəsinin olub-olmadığını müəyyənləşdirmək üçün (müqayisə et: *Kress Fransaya qarşı*, § 76, və *Göç Türkiyəyə qarşı* §§ 55-57), iş üzrə məhkəmə prosesinin aparıldığı şərtləri, xüsusilə də məhkəmə proseslərinin çəkişməli olub-olmadığını və tərəflərin bərabərliyi prinsipinə əməl edilib-edilmədiyini araşdırmaq lazımdır (*Fretté Fransaya qarşı*, §§ 49-51).

Avropa İttifaqının Məhkəmə Palatasındakı prosedur üçün¹⁷ : *Coöperatieve Producentenorganisatie van de Nederlandse Kokkelvisserij Hollandiyaya qarşı* (qərarad).

202. *Məhdudiyətlər*:

- Tərəflərin bərabərliyi tərəfə, prosesin digər tərəfinə və ya məruzə edən hakimə və ya işə kollegial baxan hakimlərə açıqlanmamış təqdimatların məhkəmədən əvvəl ona açıqlanmasını tələb etmək hüququ vermir (*Kress Fransaya qarşı*, § 73);

¹⁶. Baxın yuxarıda.

¹⁷. Avropa İcmalarının Ədalət Məhkəməsi/Avropa İttifaqının Ədalət Məhkəməsi.

- Əldə edilə bilməyən və ya mahiyyəti olmayan hüququn tanınmasının heç bir mənası yoxdur: bu, çıxarılan qərar hüquqi baxımından mübahisəsiz olduğundan, Konvensiyada nəzərdə tutulan hüququn işin nəticəsinə təsiri olmadığı halda ola bilər.

(c) DÖRDÜNCÜ INSTANSIYA¹⁸

(i) Ümumi prinsiplər

203. Məhkəməyə təqdim edilən şikayətlərin xüsusi kateqoriyasına ümumi olaraq "dördüncü-instansiya" şikayətləri deyilir. Konvensiya mətninə daxil edilməyən və Konvensiya institutlarının presedent hüququ ilə formalaşan bu termin (*Kemmache Fransaya qarşı (№ 3)*, § 44) – bir qədər paradoksaldır, çünki Avropa Məhkəməsinin olmadığı bir məsələni vurğulayır: Məhkəmə Konvensiyanın iştirakçısı olan dövlətlərdə məhkəmələr tərəfindən verilən qərarları ləğv edə biləcək və ya bu məhkəmələrdə baxılan işlərə yenidən baxa biləcək bir məhkəmə və ya apellyasiya məhkəməsi deyil, bundan əlavə işlərə Ali Məhkəmə kimi yenidən baxa bilməz. Bu səbəbdən dördüncü instansiyaya şikayətlər iki aspekt üzrə geniş yayılmış yanlış anlaşılmanın nəticəsi olur.

204. İlk növbədə, ərizəçilərdə Məhkəmənin rolu və Konvensiya ilə qurulan məhkəmə sisteminin xarakteri barədə geniş yayılmış yanlış anlaşılma mövcuddur. Məhkəmənin rolu yerli məhkəmələri əvəz etmək deyil; onun səlahiyyətləri Razılığa gələn Dövlətlərin Konvensiyanı qəbul edərkən insan hüquqları sahəsində götürdükləri öhdəlikləri yerinə yetirmələrinə nəzarətlə məhdudlaşır. Bundan əlavə, Razılığa gələn Dövlətlərin hüquq sistemlərinə birbaşa müdaxilə etmə səlahiyyəti olmadığından, Məhkəmə sözügedən hüquq sistemlərinin muxtariyyətinə hörmət etməlidir. Bu o deməkdir ki, sözügedən səhvlər Konvensiya ilə qorunan hüquq və azadlıqları pozmurrsa və ya bu hüquq və azadlıqlarla əlaqədar deyilsə, yerli məhkəmənin yol verdiyi iddia edilən faktiki və hüquqi səhvləri

¹⁸ Bu, Qəbuledilənlik üzrə Təlimatın müvafiq bölməsinin yenilənmiş versiyadır.

düzəltmək Məhkəmənin vəzifəsi deyil. Məhkəmə özü milli məhkəmənin bu deyil, digər qərarı qəbul etməsinə əsas verən faktları qiymətləndirə bilməz. Əks halda, Məhkəmə üçüncü və ya dördüncü instansiya məhkəməsi qismində çıxış edərdi, bu isə onun fəaliyyətinə qoyulan məhdudiyyətlərin pozulması deməkdir (*García Ruiz İspaniyaya qarşı* [BP], § 28).

205. İkincisi, Konvensiyanın 6-cı Maddəsinin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan "ədalət" termininin əsl mənası ilə bağlı tez-tez yanlış anlaşılma olur. Maddə 6 § 1 tərəfindən tələb olunan "ədalət" "maddi" ədalət deyil (bu anlayış qismən hüquqi, qismən əxlaqi anlayışdır və birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən tətbiq edilə bilər), "prossesual" ədalətdir. 6-cı Maddənin 1-ci bəndi yalnız "prossesual" ədalətə təminat verir, bu isə təcrübədə tərəflərin təqdimatlarının dinləndiyi və məhkəmə qarşısında bərabər şərtlərdə iştirak etdiyi çəkişmə xarakterli məhkəmə prosesində həyata keçirilir (*Star Cate Epilekta Gevmata və digərləri Yunanıstanına qarşı* (qərardad)). Məhkəmə araşdırmasının ədalətliliyi hər zaman bütöv şəkildə dəyərləndirilir, belə ki, ayrıca bir səhv bütün məhkəmə prosesini ədalətsiz hesab etmək üçün kafi deyil (*Miroşubovs və digərləri Latviyaya qarşı*, § 103).

206. Bundan əlavə, Məhkəmə Avropanın hüquq və məhkəmə sistemlərinin fərqliliyinə hörmətlə yanaşır və onu standartlaşdırmaq Məhkəmənin vəzifəsi deyil. Məhkəmə özbaşınalığına dair heç bir sübut olmadığı halda, yerli məhkəmə qərarlarının doğruluğunu araşdırmaq da Məhkəmənin vəzifəsi deyil (*Nejdet Şahin və Perihan Şahin Türkiyəyə qarşı* [BP], §§ 68, 89 və 94).

(ii) Məhkəmənin nəzarətinin əhatə dairəsi və məhdudiyyətləri

207. Məhkəmə hər zaman qeyd etmişdir ki, yerli məhkəmələr tərəfindən yol verildiyi iddia edilən fakt və hüquq məsələləri ilə bağlı səhvləri düzəltmək onun vəzifəsi deyil, bir şərtlə ki, sözügedən səhvlər Konvensiya ilə qorunan hüquq və azadlıqları pozmasın (*García Ruiz İspaniyaya qarşı* [BP], § 28; *Perez Fransaya qarşı* [BP], § 82; *Dulaurans Fransaya qarşı* (§ 38) Məhkəmə "açıq

məhkəmə səhvi" ilə əlaqədar 6 § 1-ci Maddənin pozulduğunu qeyd etmişdir; lakin əksinə bax: *Société anonyme d'habitations à loyers modérés terre et famille Fransaya qarşı* (qərardad)).

208. Bu o deməkdir ki, bir qayda olaraq Məhkəmə aşağıdakı məsələlərdə milli məhkəmələrin mülahizələrini və nəticələrini şübhə altına ala bilməz:

- (a) Məhkəmə işinin faktlarının müəyyən edilməsi: Məhkəmə milli məhkəmələrin nəticələrini, kobudcasına və açıq-aşkar əsassız olduğu hallar istisna olmaqla, mübahisələndirə bilməz (*García Ruiz İspaniyaya qarşı* [BP], §§ 28-29).
- (b) Daxili qanunvericiliyin şərhı və tətbiqi: milli qanunvericiliyin şərhı ilə bağlı məsələləri həll etmək əsasən, Strasburq Məhkəməsinin deyil, milli məhkəmələrin vəzifəsidir (*Perez Fransaya qarşı* [BP], § 82), Strasburq Məhkəməsinin vəzifəsi bu cür şərhin nəticələrinin Konvensiyaya uyğun olub-olmadığını yoxlamaqdır (*Nejdet Şahin və Perihan Şahin Türkiyəyə qarşı* [BP], § 49). İstisna hallarda Məhkəmə Razılığa gələn Dövlətlərin milli məhkəmələri tərəfindən yerli qanunvericiliyin açıq-aydın əsassız və yanlış şəkildə şərh edildiyi barədə müvafiq nəticələrə gələ bilər (*Barac və digərləri Monteneqroya qarşı*, §§ 32-34, sonrakı istinadlar ilə; *Andelković Serbiyaya qarşı*, §§ 24-27 (ədalət mühakiməsindən imtina); həmçinin bax: *Laskowska Polşaya qarşı* § 61), lakin bu, əsasən 6-cı Maddənin 1-ci bəndi çərçivəsində deyil, Konvensiyanın digər müddələrinə əsasən edilir (*Kushoglu Bolqarıstana qarşı*, § 50; *Işyar Bolqarıstana qarşı*, § 48; *Fabris Fransaya qarşı* [BP], § 60).
- (c) Sübutların qəbul edilənliyi və qiymətləndirilməsi¹⁹: 6-cı Maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan təminatlar yalnız prosesual səviyyədə sübutların *idarə olunması* əhatə edir. Sübutların *qəbul edilənliyi* və ya *qiymətləndirilməsi* üsulu

¹⁹. Həmçinin *Sübutların idarə olunması* bölməsinə baxın.

əsasən milli məhkəmələr üçün əhəmiyyət daşıyır ki, onların vəzifəsi təqdim edilən sübutları dəyərləndirməkdir (*García Ruiz İspaniyaya qarşı* [BP], § 28; *Farange S.A. Fransaya qarşı* (qərardad)).

209. Bu səbəbdən, 6 § 1-ci Maddə Məhkəməyə əksər hallarda tərəflərdən birinin qalib gəldiyi, digərinin uduzduğu mülki mübahisənin nəticələrinin maddi nöqtəyi nəzərədən ədalətliliyini şübhə altına qoymağa icazə vermir.

210. Konvensiyanın 6-cı Maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən təqdim edilən “dördüncü instansiyaya” şikayət Məhkəmə tərəfindən ərizəçi çəkişmə xarakterli prosesdən faydalandığına görə; prosesin müxtəlif mərhələlərində işi üçün əhəmiyyətli hesab etdiyi arqumentləri və dəlilləri təqdim etdiyinə görə; qarşı tərəfin irəli sürdüyü arqumentlərə və dəlillərə effektiv şəkildə etiraz etmək imkanına malik olduğuna görə; obyektiv şəkildə baxıldıqda məhkəmə işinin həll edilməsi baxımından əhəmiyyətli olan bütün arqumentləri yerli məhkəmə tərəfindən müvafiq şəkildə dinlənildiyinə və araşdırıldığına görə; mübahisələndirilən qərarın faktiki və hüquqi əsasları ətraflı şəkildə açıqlandığına görə və bu səbəbdən də, ümumi götürüldükdə bütün proses ədalətli olduğuna görə rədd edəcək (*García Ruiz İspaniyaya qarşı* [BP], § 29). “Dördüncü instansiyaya” şikayətlərin əksəriyyəti təkbaşına hakim və ya üç hakimdən ibarət Komitə tərəfindən *de plano* (*hər hansı çətinlik olmadan*) qəbul edilməz elan edilir (Konvensiyanın 27 və 28-ci Maddələri). Bunun əksinə olaraq, bax: *Donadze Gürcüstanaya qarşı*, § 35.

(iii) Daxili məhkəmə təcrübəsinin uyğunluğu

211. 6-cı Maddənin 1-ci bəndi məhkəmə təcrübəsinin uyğunluğuna malik olmaq hüququnu müəyyən etmir. Məhkəmə təcrübəsinin inkişafı özlüyündə ədalət mühakiməsinin lazımı qaydada həyata keçirilməsinə zidd deyil, belə ki, dinamik və təkmilləşdirici yanaşmanın olmaması istənilən islahatların və

irəliləyişlərin qarşısını alır (*Nejdet Şahin və Perihan Şahin Türkiyəyə qarşı* [BP], § 58).

212. Prinsipcə hətta ilk baxışda bənzər və ya əlaqəli görülən məhkəmə işlərində belə, milli məhkəmələrin müxtəlif qərarlarını müqayisə etmək Məhkəmənin rolu deyil, belə ki, o, milli məhkəmələrin müstəqilliyinə hörmət etməlidir. Məhkəmə təcrübəsində fikir ayrılıqlarının olması ehtimalı, ərazi yurisdiksiyası üzrə səlahiyyətə malik olan birinci və apellyasiya instansiyası məhkəmələrindən ibarət istənilən məhkəmə sisteminin ayrılmaz nəticəsidir. Bu cür fərqliliklər eyni məhkəmə daxilində də yarana bilər. Bu, özüyündə Konvensiyaya zidd hesab oluna bilməz (*Santos Pinto Portuqaliyaya qarşı*, § 41). Bundan əlavə, mübahisənin predmeti olan faktiki hallar obyektiv şəkildə müxtəlif olduğu halda, heç bir "fərqlilik" mövcud ola bilməz (*Uçar Türkiyəyə qarşı* (qərar)).

213. Buna baxmayaraq, həmçinin məhkəmə təcrübəsindəki fərqliliklərin 6-cı Maddənin 1-ci bəndinin pozulmasına gətirib çıxardığı məhkəmə işləri də var. Belə hallarda Məhkəmənin yanaşması sözügedən fərqliliklərin eyni məhkəmə qolu daxilində, yaxud bir-birindən tamamilə müstəqil iki fərqli məhkəmə qolları arasında olmasından asılı olaraq dəyişir.

214. Birinci halda, ziddiyyətli qərarlar yeganə ölkədəxili Ali Məhkəmə tərəfindən və ya son instansiyada məhkəmə sisteminin eyni qolu daxilində müxtəlif məhkəmələr tərəfindən çıxarılır. Bu cür hallarda, üst-üstə düşməyən qərarların saxlanması xalqın məhkəmə sisteminə olan etimadının azalmasına səbəb ola biləcək hüquqi qeyri-müəyyənlik vəziyyəti yarada bilər ki, digər tərəfdən bu etimad qanunun aliliyi prinsipinə söykənən bir dövlətin təməl komponentlərindən biridir. Məhkəmə aşağıdakı üç meyar əsasında hər iş üzrə belə bir qeyri-müəyyənlik halının olub-olmadığını müəyyən edir:

- (a) məhkəmə təcrübəsindəki fərqliliklərin əhəmiyyətli və davamlı olub-olmadığı;

- (b) milli qanunvericiliyin bu cür uyğunsuzluqları aradan qaldıra biləcək mexanizmlər təmin edib-etmədiyi;
- (c) bu mexanizmlərin tətbiq edilib-edilmədiyi və təsirinin nə olduğu. Razılığa gələn Dövlətlər öz məhkəmə sistemlərini elə təşkil etməlidirlər ki, ziddiyyətli məhkəmə qərarları qəbul edilməsin və istənilən ciddi ziddiyyətlər müvafiq prosesual vasitələrlə aradan qaldırıla bilsin (*Beian Ruminiyaya qarşı (№ 1)*, §§ 37 və 39; *Nejdet Şahin və Perihan Şahin Türkiyəyə qarşı [BP]*, §§ 56-57 və 80).

Məhkəməni diqqətə aldığı əlavə meyar uyğunsuzluğun bir məhkəmə işinə və ya çox sayda insanlara təsir edib-etməməsidir (*Albu və digərləri Ruminiyaya qarşı*, § 38).

215. İkinci halda ziddiyyətli qərarlar məhkəmə sisteminin iki fərqli qolu daxilində son instansiya məhkəmələri tərəfindən çıxarılır; bu qolların hər biri ümumi məhkəmə iyerarxiyasına tabe olmayan müstəqil Ali Məhkəməyə malikdir. Burada 6-cı Maddənin 1-ci bəndi şaquli nəzarət mexanizminin və ya ümumi tənzimləyici bir orqanın (məsələn, yurisdiksiya barədə mübahisələri həll edən məhkəmə kimi) mövcudluğunu tələb edəcək qədər irəliyə gedə bilməz. Çoxlu sayda fərqli məhkəmə qollarının, və eyni zamanda və paralel şəkildə qanunvericiliyi şərh edən bir neçə Ali Məhkəmənin yanaşı olaraq mövcud olduğu məhkəmə sistemində, məhkəmə təcrübəsinin uyğunluğunun təmin edilməsi vaxt tələb edə bilər və bununla əlaqədar hüquqi müəyyənlik prinsipini pozmadan, məhkəmə təcrübəsində ziddiyyətlərin mövcudluğuna icazə verilə bilər. Beləliklə, hər biri öz ərazi yurisdiksiyasına malik və fərqli işləri araşdıran iki məhkəmə, analoji faktiki hallar üzrə eyni hüquqi məsələ ilə bağlı 6 § 1 Maddəni pozmadan fərqli, bununla belə məntiqli və əsalandırılmış qərarlar çıxara bilər (*Nejdet Şahin və Perihan Şahin Türkiyəyə qarşı [BP]*, §§ 81-83 & 86).

(d) ÇƏKIŞMƏLİ MƏHKƏMƏ PROSESLƏRİ

216. *Çəkişmə prinsipi*: Ədalətli məhkəmə araşdırması anlayışı fundamental çəkişməli məhkəmə hüququnu ehtiva edir.

217. Çəkişməli məhkəmə hüququndan irəli gələn tələblər mülki və cinayət işlərində prinsip etibarilə eynidir (*Werner Avstriyaya qarşı*, § 66).

218. Vaxta qənaət etmək və məhkəmə proseslərini sürətləndirmək istəyi, çəkişməli məhkəmə hüququ kimi təməl prinsipin məhəl qoyulmamasına bəraət qazandıra bilməz (*Nideröst-Huber İsveçrəyə qarşı*, § 30).

219. *Məzmun*: çəkişməli məhkəmə hüququ prinsip etibarilə cinayət və ya mülki məhkəmə tərəflərinə məhkəmənin qərarına təsir etmək üçün hətta milli hüquq xidmətinin müstəqil üzvü tərəfindən təqdim edilmiş bütün sübutlar və müşahidələrlə tanış olmaq və onlara dair şərh vermək imkanını nəzərdə tutur (*Ruiz-Mateos İspaniyaya qarşı*, § 63; *McMichael Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 80; *Vermeulen Belçikaya qarşı*, § 33; *Lobo Portuqaliyaya qarşı*, § 31; *Kress Fransaya qarşı* [BP], § 74). Bu tələb həmçinin Konstitusiya Məhkəməsindəki icraata da tətbiq edilə bilər (*Milatova Çex Respublikasına qarşı*, §§ 63-66; *Gaspari Sloveniyaya qarşı*, § 53).

- Məhkəmənin qərarına faktiki təsir az əhəmiyyətli idi (*Nideröst-Huber İsveçrəyə qarşı*, § 27; *Ziegler İsveçrəyə qarşı*, § 38);
- Çəkişməli məhkəmə hüququ qənaətbəxş şərtlərdə həyata keçirilməlidir: məhkəmə prosesinin tərəfləri məhkəməyə təqdim edilmiş dəlillərlə tanış olmaq imkanına, eləcə də həmin dəlillərin mövcudluğu, məzmunu və həqiqiliyi haqqında müvafiq şəkildə və müvafiq zamanda (*Krčmář və digərləri Çex Respublikasına qarşı*, § 42; *Immeubles Groupe Kossier Fransaya*, § 26), zərurət olduqda möhlət alaraq (*Yvon Fransaya qarşı* § 39), şərh vermək imkanına malik olmalıdırlar;

- Tərəflər iddia tələblərinin təmin olunması üçün zəruri olan istənilən sübutları təqdim etmək imkanına malik olmalıdır (*Clinique des Acacias və digərləri Fransaya qarşı*, § 37);
- Məhkəmənin özü çəkişmə prinsipinə riayət etməlidir, məsələn hüquq məsələləri üzrə şikayət etmək hüququ məhkəmənin öz təşəbbüsü ilə irəli sürdüyü qəbul edilənlik meyarlarına görə itirilmiş hesab edilmişdir (*Clinique des Acacias və digərləri Fransaya qarşı*, § 38; müqayisə et: *Andret və digərləri Fransaya qarşı* (qərarı), qəbul edilməz: bu sonuncu məhkəmə işində Kassasiya Məhkəməsi tərəflərə məlumat vermişdir ki, yeni arqumentlər irəli sürülə bilərdi və ərizəçilər qərarı elan etmiş Kassasiya Məhkəməsi qarşısında çıxış etmək imkanına malik idilər);
- Digər tərəfin təqdim etdiyi sənədə və ya şahid ifadələrinə münasibətdə şərh verib-verməmək qərarını tərəflər verir. Tərəflərin ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə etimadı onların iş materiallarında olan hər sənəd üzrə (məhkəmənin öz təşəbbüsü ilə əldə etdiyi sənədlər daxil olmaqla: *K.S. Finlandiyaya qarşı*, § 22) öz fikirlərini bildirmək imkanına malik olduqlarını bilmələrinə əsaslanır (*Nideröst-Huber İsveçrəyə qarşı*, § 29; *Pellegrini İtaliyaya qarşı*, § 45).

220. Aşağıdakı sənədlərin və sübutların açıqlanmaması nəticəsində çəkişməli məhkəmə hüququnun pozulmasına dair nümunələr:

- uşağın yerləşdirilməsi ilə bağlı məhkəmə prosesində, uşaq haqqında məlumatlar və işin keçmişi ilə əlaqədar detalları ehtiva edən və tövsiyələr olan sosial xidmətin hesabatları, baxmayaraq ki, valideynlər məhkəmə prosesi zamanı onların məzmunu barədə məlumatlandırılmışdılar (*McMichael Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 80);
- prokurorun təqdim etdiyi sübutlar - hər şeydən əvvəl statusunun ona verdiyi səlahiyyətdən istifadə edərək,

- məhkəmə qərarının müvafiq şəxsin əleyhinə dəyişməsinə təsir edə bildiyindən, "tərəf" olub-olmamasından asılı olmayaraq (*Ferreira Alves Portuqaliyaya qarşı (№ 3)*, §§ 36-39);
- aşağı instansiya məhkəməsinin apellyasiya məhkəməsinə sözügedən məhkəmənin qərarına təsir etmək məqsədilə göndərdiyi qeydlər, bu qeydlər hər hansı yeni faktlar və ya arqumentlər nəzərdə tutmasa da (*Ferreira Alves Portuqaliyaya qarşı (№ 3)*, § 41);
 - hakimlərin bilavasitə əldə etdiyi və işin mahiyyəti üzrə əsaslandırılmış rəyləri ehtiva edən sənədlər (*K.S. Finlandiyaya qarşı*, §§ 23-24).

221. Məhdudiyyyət: çəkişməli məhkəmə hüququ mütləq hüquq deyil və onun tətbiq dairəsi sözügedən məhkəmə işinin xüsusi hallarından asılı olaraq dəyişə bilər (*Hudakova və digərləri Slovakiyaya qarşı*, §§ 26-27). Çəkişmə prinsipi hər bir tərəfin həm də məhkəməyə təqdim edilməyən sənədləri qarşı tərəfə verməyi tələb etmir (*Yvon Fransaya qarşı*, § 38). O, həmçinin işin nəticəsinə təsir edə bilməyən memorandumun təqdim edilməsini tələb etmir (*Asnar Fransaya qarşı (№ 2)*, § 26).

e) TƏRƏFLƏRİN BƏRABƏRLİYİ

222. "Tərəflərin bərabərliyi" prinsipi ədalətli məhkəmə araşdırması anlayışının geniş mənasının tərkib hissəsidir. "Tərəflərin bərabərliyi" tələbi tərəflər arasında "ədalətli balans" mənasında prinsipcə həm mülki, həm də cinayət işlərinə tətbiq olunur (*Feldbrugge Hollandiyaya qarşı*, § 44).

223. Məzmun: Tərəflər arasında "ədalətli balansın" saxlanılması: tərəflərin bərabərliyi prinsipi hər bir tərəfə öz işini – o cümlədən sübutlarını – onu digər tərəf qarşısında əlverişsiz vəziyyətə salmayan şərtlər altında təqdim etmək üçün əqləbatan imkanın təmin edilməsini nəzərdə tutur (*Dombo Beheer B.V. Hollandiyaya qarşı*, § 33):

- Bir tərəfin digər tərəfin xəbəri və şərh vermək imkanı olmadan məhkəməyə təqdimatlarını verməsi qəbul edilmir. Qarşı tərəfin təqdimatlarına reaksiya verib-verməməyi yalnız tərəflər qiymətləndirə bilərlər (*APEH Üldözötteinek Szövetsége və digərləri Macaristana qarşı*, § 42);
- Bununla belə, əgər məhkəməyə təqdim edilən müşahidələr tərəflərdən heç birinə bildirilməmişsə, bu halda tərəflərin bərabərliyi deyil, daha çox geniş mənada məhkəmə araşdırmasının ədalətliliyi pozulacaq (*Nideröst-Huber İsveçrəyə qarşı*, §§ 23-24; *Clinique des Acacias və digərləri Fransaya qarşı*, §§ 36-37).

224. Tərəflərin bərabərliyi prinsipinə riayət olunmadığı hallara dair nümunələr: Aşağıdakı məhkəmə işlərində tərəflərdən biri açıq-aydın əlverişsiz vəziyyətdə olduğu üçün tərəflərin bərabərliyi prinsipi pozulmuşdur:

- Tərəflərdən birinin apellyasiya şikayəti digər tərəfə təqdim edilməmişdi, nəticə etibarilə onun cavab təqdim etmək imkanı olmamışdır (*Beer Avstriyaya qarşı*, § 19);
- Müddətin axımının dayandırılması yalnız tərəflərdən birinə münasibətdə tətbiq olunmuşdur, bununla da digər tərəf əlverişsiz vəziyyətə düşmüşdür (*Platakou Yunanıstanına qarşı*, § 48; *Wynen Belçikaya qarşı*, § 32);
- İki əsas şahiddən yalnız birinin dinlənilməsinə icazə verilmişdir (*Dombo Beheer B.V. Hollandiyaya qarşı*, §§ 34-35);
- Qarşı tərəf müvafiq məlumatlara çatım baxımından əhəmiyyətli üstünlüyə malik olmuşdur, məhkəmə prosesində dominant mövqə tutmuşdur və məhkəmənin qiymətləndirməsinə əhəmiyyətli təsirə malik idi (*Yvon Fransaya qarşı*, § 37);
- Qarşı tərəf onu üstün mövqeyə gətirən vəzifəyə və ya mövqeyə malik idi, və məhkəmə, digər tərəfə müvafiq

sənədləri və ya şahid ifadələrini təqdim etməyə icazə verməyərək, onun qarşı tərəfə ciddi şəkildə etiraz etməsinə çətinlik törətmişdi (*De Haes və Gijssels Belçikaya qarşı*, §§ 54 və 58);

- İnzibati məhkəmə prosesində inzibati orqanın təqdim etdiyi əsaslar ərizəçi tərəfindən onların qiymətləndirilməsinin mübahisələndirilməsi üçün çox qısa və ümumi idi; və məhkəmələr əslində ərizəçiyə öz işini müdafiə etmək üçün arqumentlərini təqdim etməyə icazə verməmişdi (*Hentrich Fransaya qarşı*, § 56);
- Tərəflərdən birinin hüquqi yardımla təmin edilməməsi onu məhkəmədə daha yüksək maddi imkanlara malik bir rəqib qarşısında öz işini səmərəli şəkildə təqdim etmək imkanından məhrum etmişdir (*Steel və Morris Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 72);
- *Martinie Fransaya qarşı* [BP] iş üzrə qərarında (§ 50) Məhkəmə hesab etdi ki, Audit Məhkəmə prosesində Dövlət Müşavirinin mövqeyinə münasibətdə iddiaçıların zərərinə disbalans mövcud idi: digər tərəfdən fərqli olaraq Dövlət Müşaviri məhkəmə iclasında olmuş, məruzəçi hakim rəyi barədə məlumatlandırılmış, sonuncunun təqdimatlarını məhkəmə iclasında dinləmiş, məhkəmə proseslərində tam iştirak etmiş və qarşı tərəfin etirazı ilə qarşı-qarşıya qalmadan öz fikrini şifahi olaraq ifadə edə bilmişdir və bu disbalans məhkəmə iclasının açıq olmaması ilə daha da gücləndirilmişdir;
- Prokuror ərizəçiyə qarşı tərəfin arqumentlərini dəstəkləyəcək şəkildə prosesə müdaxilə etmişdir (*Menchinskaya Rusiyaya qarşı*, §§ 35-39).

225. Bununla belə, Məhkəmə tərəflərin şahidlərinin dinlənməsi ilə bağlı münasibətdə fərqliliyi (tərəflərdən birinin şahidi and altında ifadə verirdi, digəri isə yox) 6-cı Maddənin 1-ci bəndinə uyğun hesab

etmişdir, belə ki, təcrübədə bu, işin nəticəsinə təsir etməmişdi (*Ankerl İsveçərə qarşı*, § 38).

226. Mülki iddia tərəfinin hərəkətlərinin xüsusi halı: Məhkəmə mülki tərəfin və dövlət hakimiyyətinə malik olan və ictimai maraqların müdafiəsinə görə məsul olan prokurorun hərəkətlərinə münasibətdə tətbiq edilən şikayət sistemini fərqləndirdi (*Guigue və SGEN-CFDT Fransaya qarşı* (qərarad)). Nəticə etibarilə, müxtəlif formal şərtlər və apellyasiya şikayətinin verilməsi üçün müddətlər (fiziki şəxslər üçün daha qısa müddət), “*tərəflərin bərabərliyi*” prinsipini pozmur, bir şərtlə ki, bu hüquqi müdafiə vasitəsindən səmərəli şəkildə istifadə etmək mümkün olsun (sözügədən sistemin xüsusi xarakteri ilə müqayisədə).

227. Məhkəmə həmçinin prokurorun deyil, lakin mülki tərəfin apellyasiya şikayəti vermək imkanını məhdudlaşdıran müddələri tərəflərin bərabərliyi prinsipinə uyğun hesab etdi, belə ki, onların rolları və məqsədləri aydın şəkildə fərqlidir (*Berger Fransaya qarşı*, § 38).

228. Prokurorluq orqanlarının və fərdi şəxsin *qarşı-qarşıya* gəldiyi hallara gəldikdə, prokurorluq orqanları hüquqi qaydanın qorunması baxımından əsaslandırılmış imtiyazlı mövqeyə malikdir. Lakin bu, mülki icraatda tərəfin prokurorluq orqanlarına münasibətdə əlverişsiz vəziyyətə düşməsi ilə nəticələnməməlidir (*Stankiewicz Polşaya qarşı*, § 68).

(f) SÜBUTLARIN İDARƏ OLUNMASI

229. Ümumi prinsiplər²⁰: Konvensiya sübutlarla bağlı qaydalar müəyyən etmir (*Mantovanelli Fransaya qarşı*, § 34). Sübutların qəbul edilənliliyi və qiymətləndirilməsi ilk növbədə milli qanunvericilik və milli məhkəmələr tərəfindən tənzimlənir (*García Ruiz İspaniyaya qarşı* [BP], § 28). Bu, həmçinin dəlillərin sübut etmə dəyərində və sübut etmə yükünə tətbiq edilir (*Tiemann Fransa və Almaniyaya qarşı* (qərarad)). Təklif olunan sübutun uyğunluğunu

²⁰. Həmçinin *Dördüncü instansiya* bölməsinə baxın.

qiymətləndirmək də milli məhkəmələrin vəzifəsidir (*Centro Europa 7 S.r.l. və Di Stefano İtaliyaya qarşı* [BP], § 198).

- Bununla belə, Konvensiyaya əsasən Məhkəmənin vəzifəsi məhkəmə araşdırmasının ədalətli olub-olmadığını, o cümlədən sübutların necə alındığını qiymətləndirməkdir (*Elsholz Almaniyaya qarşı* [BP], § 66). Buna görə də, o, sübutun ədalətli məhkəmə araşdırmasına təminat veriləcək qaydada təqdim edilib-edilmədiyini müəyyən etməlidir (*Blucher Çex Respublikasına qarşı*, § 65);
- Tərəflərin təqdim etdiyi təqdimatların, arqumentlərin və sübutların düzgün şəkildə araşdırılmasını təmin etmək milli məhkəmələrin vəzifəsidir (*Van de Hurk Hollandiyaya qarşı*, § 59).

(i) Sahid ifadələri

230. 6 § 1 Maddə şahidləri çağırmaq hüququna açıq şəkildə təminat vermir və şahid ifadələrinin qəbuledilənliyi prinsipə milli qanunvericiliyin müddəaları ilə müəyyən olunur. Bununla belə, sübutların hansı qaydada qəbul edilməsi də daxil olmaqla, bütövlükdə məhkəmə prosesində 6 § 1 Maddənin mənasında "ədalətli" olmalıdır (*Dombo Beheer B.V. Hollandiyaya qarşı*, § 31).

- Məhkəmələr şahidlərin çağırılması barədə vəsatəti rədd etdikdə, onların qərarı kifayət qədər əsaslandırılmalı və əssasız olmamalıdır: bu qərar tərəfin iş üzrə mövqeyini dəstəkləmək üçün arqumentlər təqdim etmək imkanını həddən artıq məhdudlaşdırmamalıdır (*Wierzbicki Polşaya qarşı*, § 45);
- Tərəflərin şahidlərinin dindirilməsində fərqli münasibət "tərəflərin bərabərliyi" prinsipini poza bilər (*Ankerl İsveçrəyə qarşı* § 38): lakin bu işdə Məhkəmə müəyyən etdi ki, tərəflərin şahidlərinə fərqli münasibət bir tərəfi digər tərəf qarşısında əhəmiyyətli dərəcədə əlverişsiz vəziyyətdə qoymamışdır (§ 38 son cümlə) – əksinə bax: *Dombo Beheer*

B.V. Hollandiyaya qarşı, (§ 35) hadisələrin iki iştirakçısından yalnız birinə ifadə vermək icazə verilmişdir (pozuntu).

(ii) Ekspert rəyləri

231. Məhkəmə ekspertizasının təyin edilməsindən imtina:

- Məhkəmə ekspertizasının təyin edilməsindən imtina özlüyündə ədalətsiz deyil; Məhkəmə ümumilikdə məhkəmə araşdırmasının ədalətli olub-olmadığını müəyyən etməlidir (*H. Fransaya qarşı*, § 61 və 70). İmtina üçün irəli sürülən səbəblər ağılabatan olmalıdır.
- Uşaq üzərində qəyyumluq və ünsiyyət məsələləri ilə bağlı işdə psixoloji ekspertizanın təyin edilməsindən imtina həmçinin işin konkret halları əsasında araşdırılmalıdır (*Elsholz Almaniyaya qarşı* [BP], § 66, *Sommerfeld Almaniyaya qarşı*, [BP], § 71);
- Uşağın qaçırılması ilə bağlı işdə - (*Tiemann Fransa və Almaniyaya qarşı* (qərardad)) Məhkəmə Apellyasiya Məhkəməsinin ərizəçinin təkrar ekspertiza təyin edilməsi barədə vəsatətini rədd edərkən kifayət qədər səbəblər təqdim edib-etmədiyini araşdırmışdır.

232. Ekspertin təyin edilməsi: eynilə 6 § 1 Maddədə əks olunan digər prosesual təminatlara riayət edilməsi kimi, çəkişmə prinsipinə riayət edilməsi də "*məhkəmədə*" keçirilən proseslərlə əlaqəlidir; bu müddəadan ümumi, mücərrəd olmayan prinsip çıxıb bilər ki, məhkəmə tərəfindən ekspert təyin edildiyi halda, tərəflər bütün instansiyalarda həmin ekspertin verdiyi bütün ifadələrdə iştirak etməli və ya ekspertin nəzərə aldığı sənədlərlə tanış olmalıdırlar.

233. Önəmli olan tərəflərin məhkəmə proseslərində lazımı qaydada iştirak edə bilməsidir (*Mantovanelli Fransaya qarşı*, § 33).

234. Məhkəmə proseslərindəki mövqeyi və rolu ilə birlikdə ekspertin neytral olmaması, tərəflərin bərabərliyi prinsipini pozaraq, prosesin nəticəsinin bir tərəfin xeyrinə, digər tərəfin isə ziyanına yönləndirə bilər (*Sara Lind Eggertsdottir İslandiya qarşı*, § 53);

eynilə, ekspert məhkəmə prosesində üstün mövqə tuta bilər və məhkəmənin qiymətləndirməsinə əhəmiyyətli təsir göstərə bilər (*Yvon Fransaya qarşı*, § 37).

235. Hakimlərin bilik dairəsinə daxil olmayan, xüsusi sahəyə aid tibbi ekspertin rəyi onların faktların qiymətləndirməsinə həlledici təsir göstərə bilər; bu, əhəmiyyətli sübutdur və tərəflər bununla bağlı effektiv şəkildə şərh vermək imkanına malik olmalıdırlar (*Mantovanelli Fransaya qarşı*, § 36; *Storck Almaniyaya qarşı*, § 135).

- *Mantovanelli Fransaya qarşı* işdə tərəflərin sübutun əsas hissəsini təşkil edən ekspertin hesabatındakı nəticələr barədə effektiv şəkildə şərh verə bilməmələri 6-cı Maddənin 1-ci bəndini pozmuşdur;
- *Avqusto Fransaya qarşı* işdə təyin olunmuş həkimin sosial müavinət almaq üçün tibbi əsasların mövcudluğu barədə rəyinin açıqlanmasından imtina (bu rəy güman ki, məhkəmə qərarına həlledici təsir göstərirdi) 6 § 1 Maddəni pozmuşdur, baxmayaraq ki, bu rəy qanunvericiliyə görə hakim üçün məcburi deyildi.

236. Tərəflərin ekspertə münasibətdə hüquqları ilə bağlı: *Feldbrugge Hollandiyaya qarşı* § 44 (pozuntu) işi (*Olsson İsveçə qarşı* (№ 1), §§ 89-91 (pozuntu yoxdur) işlə müqayisə et. Mənfə hesabatın açıqlanması tələbi ilə bağlı: *L. Birləşmiş Krallığa qarşı* (qərardad).

(g) MƏHKƏMƏ QƏRARLARININ ƏSASLANDIRILMASI

237. 6-cı Maddənin 1-ci bəndində təsbit edilən təminatlara məhkəmələrin öz qərarlarını yetərli dərəcədə əsaslandırmaq öhdəliyi daxildir (*H. Belçikaya qarşı*, § 53). Əsaslandırılmış qərar tərəflərə işlərinə həqiqətən baxıldığını göstərir.

238. Yerli məhkəmə tərəflərin təqdim etdiyi arqumentləri seçərkən və sübutları qəbul edərkən müəyyən mülahizə sərbəstliyinə

malik olmasına baxmayaraq, qərarlarını əsaslandırmaqla öz hərəkətlərinə haqq qazandırmalıdır (*Suominen Finlandiyaya qarşı*, § 36).

239. Qərada göstərilən əsaslar tərəflərə istənilən mövcud apellyasiya hüququndan effektiv şəkildə istifadə etməyə imkan verəcək dərəcədə olmalıdır (*Hirvisaari Finlandiyaya qarşı*, § 30 *son cümlə*).

240. 6-cı Maddənin 1-ci bəndi məhkəmələrdən qərarlarını əsaslandırmalarını tələb edir, lakin bu, hər arqumentə görə hərtərəfli cavabın verilməsi kimi başa düşülməməlidir (*Van de Hurk Hollandiyaya qarşı*, § 61; *Garcia Ruiz İspaniyaya qarşı* [BP], § 26; *Jahnke və Lenoble Fransaya qarşı* (qərardad); *Perez Fransaya qarşı* [BP], § 81).

241. Bu öhdəlik üzrə qərarın əsaslandırılması dərəcəsi qərarın xarakterindən asılı olaraq dəyişə bilər (*Ruiz Torija İspaniyaya qarşı*, § 29; *Hiro Balani İspaniyaya qarşı*, § 27) və yalnız işin konkret halları işığında şərh edilməlidir: xüsusilə də, tərəflərin məhkəməyə təqdim etdikləri arqumentlərin fərqliliyi və Razılığa gələn Dövlətlərdə qanunvericilik müddəaları, ümumi hüquq normaları, hüquqi rəylər və qərarların təqdimatı və tərtib edilməsi ilə bağlı mövcud olan fərqliliklər nəzərə alınmalıdır (*Ruiz Torija İspaniyaya qarşı*, § 29; *Hiro Balani İspaniyaya qarşı*, § 27).

242. Buna baxmayaraq, tərəflərdən birinin təqdimatı proseslərin nəticəsi üçün həlledici olduqda, ona xüsusi və aydın şəkildə ifadə edilmiş cavab verilməlidir (*Ruiz Torija İspaniyaya qarşı*, § 30; *Hiro Balani İspaniyaya qarşı*, § 28).

243. Müvafiq olaraq, məhkəmələr araşdırmalıdırlar:

- tərəflərin əsas arqumentlərini (*Buzescu Rumuniyaya qarşı*, § 67; *Donadze Gürcüstana qarşı* §35);
- Konvensiya və onun Protokolları ilə təminat verilən hüquq və azadlıqlarla bağlı iddiaları: milli məhkəmələrdən onları xüsusi diqqət və səylə araşdırmaq tələb olunur (*Wagner and J.M.W.L. Lüksemburqa qarşı*, § 96).

244. 6-cı Maddənin 1-ci bəndi apellyasiya məhkəməsindən əlavə əsaslandırma olmadan, uğur perspektivləri olmadığından, hüquq məsələləri ilə bağlı verilən şikayətin baxılmamış saxlanması barədə qərar çıxararkən, daha ətraflı əsaslandırma tələb etmir (*Burg və başqaları Fransaya qarşı*, (qərardad); *Gorou Yunanıstana qarşı* (№ 2) [BP], § 41).

245. Oxşar şəkildə, yuxarı instansiya məhkəməsi tərəfindən şikayətə baxılması və nəticədə qərar qəbul edilməsi üçün ilkin şərt olan apellyasiya şikayəti vermək hüququ ilə bağlı ərizə verilərkən 6-cı Maddənin 1-ci bəndi bu hüquqdan imtinanın ətraflı şəkildə əsaslandırılmasını tələb edən müddəə kimi şərh edilməməlidir (*Kukkonen Finlandiyaya qarşı* № 2, § 24; bax *Bufferne Fransaya qarşı* (qərardad)).

246. Bundan əlavə, şikayəti rədd edərkən apellyasiya məhkəməsi prinsipcə sadəcə olaraq aşağı instansiya məhkəməsinin qərarının əsaslarını təsdiq edə bilər (*Garcia Ruiz İspaniyaya qarşı* [BP], § 26 – bunun əksinə *Tatishvili Rusiyaya qarşı*, § 62). Bununla belə, ədalətli məhkəmə araşdırması anlayışı tələb edir ki, istər aşağı məhkəmənin əsaslarına qoşulmaqla, istərsə də fərqli şəkildə öz qərarlarında az sayda əsaslar göstərən milli məhkəmə yurisdiksiyasına əsasən ona təqdim edilmiş təməl məsələləri faktiki olaraq həll etməlidir və yalnız aşağı məhkəmənin nəticələrini dəstəkləməklə kifayətlənmiş olmamalıdır (*Helle Finlandiyaya qarşı*, § 60). Bu tələb xüsusilə də o halda əhəmiyyətlidir ki, iş üzrə tərəf yerli məhkəmə icraatında öz işini şifahi şəkildə təqdim edə bilməmişdir (*yenə orada.*).

2. Açıq məhkəmə araşdırması

Maddə 6 § 1

"Hər kəs, onun mülki hüquq və vəzifələri müəyyən edilərkən ..., qanun əsasında yaradılmış ... məhkəmə vasitəsi ilə, ... işinin ədalətli və açıq araşdırılması hüququna malikdir. "Məhkəmə qərarı açıq elan edilir, lakin demokratik cəmiyyətdə əxlaq, ictimai qayda və milli təhlükəsizlik mülahizələrinə görə, həmçinin yetkinlik yaşına çatmayanların maraqları və tərəflərin şəxsi həyatının müdafiəsi bunu tələb etdikdə, yaxud məhkəmənin fikrincə aşkarlığın ədalət mühakiməsinin maraqlarını poza biləcəyi xüsusi hallar zamanı ciddi zərurət olduqda mətbuat və ictimaiyyət bütün proses boyu və ya onun bir hissəsində məhkəmə iclasına buraxılmaya bilər."

(a) İŞİN ARAŞDIRILMASI

247. Ümumi prinsiplər: Prinsipcə tərəflər 6 § 1 Maddənin ikinci cümləsində qeyd olunan istisnalardan heç biri tətbiq olunmadığı təqdirdə, işinin açıq araşdırılması hüququna malikdir (bax yuxarıda və əlavə izahlar üçün aşağıda). Açıq məhkəmə araşdırması tərəfləri ədalət mühakiməsinin gizli şəkildə, ictimaiyyətin nəzarəti olmadan həyata keçirilməsindən müdafiə edir. Ədalət mühakiməsinin açıq şəkildə həyata keçirilməsi 6-cı Maddənin 1-ci bəndinin məqsədinə, xüsusilə də ədalətli məhkəmə araşdırmasına nail olunmasına töhfə verir (*Diennet Fransaya qarşı*, § 33; *Martinie Fransaya qarşı* [BP], § 39).

248. Məhkəmənin açıqlıq tələbinə cavab verib-vermədiyini müəyyən etmək üçün, məhkəmə proseslərini ümumilikdə qiymətləndirmək lazımdır (*Axen Almaniyaya qarşı*, § 28).

249. Birinci və tək instansiya məhkəməsində aparılan proseslərdə 6-cı Maddənin 1-ci bəndi çərçivəsində "açıq məhkəmə araşdırması" hüququ "şifahi məhkəmə araşdırması" hüququnu ehtiva edir (*Fredin İsveçə qarşı* (№ 2), §§ 21-22; *Allan Jacobsson İsveçə qarşı* (№ 2), və § 46; *Göç Türkiyəyə qarşı* [BP], § 47), bir şərtlə ki, bu cür araşdırmanın aparılmasından imtınanı əsaslandıran istisna hallar olmasın (*Hesse-Anger Almaniyaya qarşı*, (qəraradd)).

250. Şifahi məhkəmə araşdırmasının aparılmasından imtinanı əsaslandıran halların istisna xarakteri bu cür halların tezliyi ilə deyil, səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən baxılmalı olan məsələlərin mahiyyəti ilə bağlıdır (*Miller İsveçə qarşı*, § 29; *Martinie Fransaya qarşı* [BP], § 41).

251. İkinci və üçüncü instansiya məhkəmələrində dinləmələrin olmamasına sözügedən proseslərin spesifik xüsusiyyətləri ilə haqq qazandırılıla bilər, bir şərtlə ki, birinci instansiya məhkəməsində dinlənilmə keçirilmişdir (*Helmerts İsveçə qarşı*, § 36, lakin əksinə olaraq §§ 38-39). Beləliklə, qərarlardan verilən şikayətlər üzrə proseslər və fakt məsələlərinə deyil, yalnız hüquq məsələlərinə baxılan proseslər 6-cı Maddənin tələblərinə cavab verə bilər, baxmayaraq ki, şəxs apellyasiya və kassasiya instansiyası məhkəmələri tərəfindən şəxsə dinlənilmə imkanı verilməmişdir (*Miller İsveçə qarşı*, § 30).

252. Müvafiq olaraq, dinləmələri istisna edən hallar müəyyən olunmayıbsa, 6-cı Maddənin 1-ci bəndi çərçivəsində açıq məhkəmə araşdırması hüququ ən azından bir instansiyada şifahi araşdırma hüququnu ehtiva edir (*Fischer Avstriyaya qarşı*, § 44; *Salomonsson İsveçə qarşı*, § 36).

253. Ümumi və mütləq prinsip əsasən mülki işə qapalı iclasda mahiyyəti üzrə baxılması, işin xüsusi hallarına görə ərizəçi açıq məhkəmə araşdırması hüququnu tələb edə bilmədiyini halda, prinsip etibarilə 6-cı Maddənin 1-ci bəndinə uyğun hesab edilə bilməz; xüsusilə müstəsna hallar istisna olmaqla, tərəflər ən azından açıq məhkəmə araşdırmasını tələb etmək imkanına malik olmadılar, baxmayaraq ki, məhkəmələr işin hallarına və müvafiq səbəblərə görə bu tələbi rədd edə bilərlər və işə qapalı iclasda baxa bilərlər (*Martinie Fransaya qarşı* [BP], § 42).

254. Ən nəhayət, prosesin həlledici mərhələsində dinləmələrin olmaması prosesin sonrakı mərhələsində bəzi hallarda yetərli dərəcədə bərpa oluna bilər, digər hallarda isə bərpa olunmaya bilər (*Le Compte, Van Leuven və De Meyere Belçikaya qarşı*, §§ 60-61; *Malhous Çex Respublikasına qarşı* [BP], § 62).

255. *Konkret nümunələr:*

- Məhkəmə dinləmələrinin keçirilməsini zəruri edən etibarlı məsələlərin və mübahisəli faktların olmaması halında, iclasın keçirilməsi tələb olunmaya bilər və məhkəmələr tərəflərin təqdimatlarına və digər yazılı materiallara əsasən işə ədalətli və əsaslı şəkildə baxa bilərlər (*Döry İsveçə qarşı*, § 37; *Saccoccia Avstriyaya qarşı*, § 73);
- Məhkəmə həmçinin qəbul etmişdi ki, dinləmələrin keçirilməməsinə məhdud xarakterli hüquqi məsələləri qaldıran (*Allan Jacobsson İsveçə qarşı (№ 2)*, §§ 48-49; *Valová və digərləri Slovakiyaya qarşı*, §§ 65-68) və ya xüsusilə mürəkkəb olmayan işlərdə haqq qazandırıla bilər (*Varela Assalino Portuqaliyaya qarşı* (qərar); *Speil Avstriyaya qarşı* (qərar));
- Bu, həmçinin xüsusilə texniki məsələlərə də şamil olunur. Məhkəmə şifahi formaya nisbətən yazılı olaraq daha yaxşı araşdırılan sosial təminatla bağlı mübahisələrin texniki xarakterinə diqqət yetirmişdir. O, dəfələrlə qeyd etmişdir ki, bu sahədə milli hakimiyyət orqanları effektivlik və iqtisadi tələblərini nəzərə alaraq, dinləmələrin keçirilməsindən imtina edə bilərlər, belə ki, sistematik olaraq dinləmələrin keçirilməsi sosial mühafizə sahəsində icraatlarda zəruri olan işlərə xüsusi səylə baxılmasına mane ola bilər (*Schuler-Zraggen İsveçərə qarşı*, § 58; *Döry İsveçə qarşı*, § 41; əksinə bax: *Salomonsson İsveçə qarşı*, §§ 39-40).

256. Bunun əksinə olaraq, məsələn, məhkəmənin yurisdiksiyası hüquqi məsələlərə və mühüm fakt məsələlərinə tətbiq olunduqda (*Fischer Avstriyaya qarşı*, § 44) və ya faktların hakimiyyət orqanları tərəfindən düzgün şəkildə müəyyən edilib-edilmədiyinin qiymətləndirilməsi zamanı (*Malhous Çex Respublikasına qarşı* [BP], § 60), ərizəçiyə şəxsən və ya nümayəndəsi vasitəsilə öz şəxsi vəziyyətini izah etmək üçün imkan yaratmaqla məhkəməyə ərizəçi barədə özündə təəssürat yaratmaq lazım olduğu hallarda (*Miller*

İsveçə qarşı, § 34, *son cümlə Andersson İsveçə qarşı*, § 57) - məsələn, kompensasiyanın məbləğini müəyyən etmək üçün ərizəçi üzləşdiyi çətinlikləri danışmalı olduqda (*Göç Türkiyəyə qarşı* [BP], § 51; *Lorenzetti İtaliyaya qarşı*, § 33) - və ya *digərlərlə yanaşı* bu vasitələrlə məhkəmənin müəyyən aspektlər üzrə izahatlar əldə edə bilməsi üçün (*Fredin İsveçə qarşı (№ 2)*, § 22; *Lundevall İsveçə qarşı*, § 39) şifahi dinləmələrin keçirilməsi zəruri hesab ediləcək.

257. Mətbuatın və ictimaiyyətin iştirakı: Açıq məhkəmə araşdırması hüququ prinsip etibarilə, müvafiq məhkəmə qarşısında açıq məhkəmə dinləmələrini ifadə edir. Lakin 6-cı Maddənin 1-ci bəndi məhkəmə işinin xüsusi xarakterinin işığında məhkəmələrin bu prinsipləndən yayınmağa qərar verməsini qadağan etmir (*Martinie Fransaya qarşı* [BP], § 40). 6-cı Maddənin 1-ci bəndinin mətni bu qaydadan bəzi istisnaları nəzərdə tutur.

258. "*Mətbuat və ictimaiyyət məhkəmə iclasının bir hissəsinə və ya hamısına buraxılmaya bilər*":

- "demokratik cəmiyyətdə əxlaq, ictimai qayda və ya milli təhlükəsizlik mülahizələrinə görə" (*B. və P. Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 39; *Zagorodnikov Rusiyaya qarşı*, § 26);
- "yetkinlik yaşına çatmayanların maraqları və tərəflərin şəxsi həyatının müdafiəsi bunu tələb etdikdə": məsələn, valideynlərinin ayrılmasından sonra yetkinlik yaşına çatmayanların yaşayış yerinin müəyyən edilməsi və ya eyni ailənin üzvləri arasındakı mübahisələrlə bağlı məhkəmə işlərində yetkinlik yaşına çatmayanların maraqları və ya tərəfin şəxsi həyatının müdafiəsi söz mövzudur (*B. və P. Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 38); bununla belə, uşağın dövlət müəssisəsinə yerləşdirilməsi ilə bağlı məhkəmə işlərində məhkəmə iclasının ictimaiyyətdən qapalı keçirilməsi ilə bağlı səbəblər diqqətli şəkildə araşdırılmalıdır (*Moser Avstriyaya qarşı*, § 97).

Həkimə qarşı intizam icraatına gəldikdə, peşə sirrinin və pasientlərin şəxsi həyatlarının müdafiəsi zərurəti məhkəmə iclasının qapalı keçirilməsinə əsaslandırırsa da, şərtlər bu cür

- tədbiri ciddi şəkildə tələb etməlidir (*Diennet Fransaya qarşı*, § 34; məsələn, vəkilə qarşı icraatın qaldırılması, *Hurter İsveçrəyə qarşı*, §§ 30-32).
- "Yaxud məhkəmənin fikrincə aşkarlığın ədalət mühakiməsinin maraqlarını poza biləcəyi xüsusi hallar zamanı": şahidlərin təhlükəsizliyinin və şəxsi həyatlarının qorunması və ya ədalət naminə məlumatların və rəylərin azad mübadiləsinə təşviq etmək məqsədilə proseslərin açıq və ictimai xarakterini məhdudlaşdırmaq mümkündür (*B. Və P. Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 38; *Osinger Avstriyaya qarşı*, § 45).

259. Açıq məhkəmə araşdırması hüququndan imtina: 6 § 1 Maddənin nə mətni, nə də ruhu şəxsi öz iradəsi ilə, açıq şəkildə və ya susmaqla, açıq məhkəmə araşdırması hüququndan imtina etməsini qadağan etmir, lakin bu cür imtina birmənalı şəkildə həyata keçirilməli və hər hansı mühüm ictimai marağa zidd olmamalıdır (*Le Compte, Van Leuven və De Meyere Belçikaya qarşı*, § 59; *Håkansson və Sturesson İsveçə qarşı*, § 66; *Exel Çex Respublikasına qarşı*, § 46). Məhkəməyə çağırışlar da vaxtında əldə edilməlidir (*Yakovlev Rusiyaya qarşı*, §§ 20-22).

260. Açıq məhkəmə araşdırması hüququndan imtinanın tənzimləyən şərtlər: Müvafiq şəxs öz iradəsi ilə (*Albert və Le Compte Belçikaya qarşı*, § 35) buna razılıq verməlidir (*Le Compte, Van Leuven və De Meyere Belçikaya qarşı*, § 59). Bu hüquqdan açıq şəkildə və ya susmaqla imtina edilə bilər (*Le Compte, Van Leuven və De Meyere Belçikaya qarşı*, § 59). Lakin bu imtina birmənalı şəkildə həyata keçirilməli (*Albert və Le Compte Belçikaya qarşı*, § 35, və *Håkansson və Sturesson İsveçə qarşı*, § 67) və hər hansı mühüm ictimai marağa zidd olmamalıdır (*Håkansson və Sturesson İsveçə qarşı*, § 66).

261. Açıq məhkəmə araşdırmasının tələb edilməməsi müvafiq şəxsin mütləq surətdə bu hüquqdan imtina etməsi demək deyil; müvafiq daxili qanunvericilik nəzərə alınmalıdır (*Exel Çex Respublikasına qarşı*, § 47; *Göç Türkiyəyə qarşı* [BP], § 48, son

cümlə). Əgər mövcud daxili qanunvericilik bu imkanı açıq şəkildə istisna edirsə, ərizəçinin açıq məhkəmə araşdırmasını tələb edib-etmədiyinin əhəmiyyəti yoxdur (*Eisenstecken Avstriyaya qarşı*, § 33).

262. Nümunələr: Intizam icraatında açıq məhkəmə araşdırması hüququndan imtina: *Le Compte, Van Leuven və De Meyere Belçikaya qarşı*, § 59; *H. Belçikaya qarşı*, § 54. Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququndan birmənalı şəkildə imtina: *Schuler-Zraggen İsveçrəyə qarşı*, § 58; və əksi *Exel Çex Respublikasına qarşı*, §§ 48-53.

(b) QƏRARLARIN ELAN EDİLMƏSİ

263. Məhkəmə orqanlarında araşdırmanın açıq xarakteri proses iştirakçılarını ədalət mühakiməsinin heç bir ictimai nəzarət olmadan gizli şəkildə həyata keçirilməsindən müdafiə edir (*Fazlyiski Bolqarıstana qarşı*, § 69, məxfi hesab edilən məhkəmə işi ilə bağlı: pozuntu). Bu, həmçinin məhkəmələrə qarşı etimadın qorunub saxlanılması vasitəsidir (*Pretto və digərləri İtaliyaya qarşı*, § 21).

264. 6-cı Maddənin 1-ci bəndi "*məhkəmə qərarının açıq elan edilməsini*" ifadə edir, bu isə qərarın açıq məhkəmə iclasında oxunulmasının tələb olunduğunu güman etməyə əsas verir. Bununla belə, Məhkəmə müəyyən etdi ki, "*qərarın açıqlanmasının digər vasitələri*" da 6-cı Maddənin 1-ci bəndinə uyğun ola bilər (*Moser Avstriyaya qarşı*, § 101).

265. Daxili qanunvericilikdə nəzərdə tutulan qərarın açıqlanması formalarının 6 § 1 Maddənin mənası baxımından qərarların açıq elan edilməsi şərtinə uyğun olub-olmadığının müəyyən etmək üçün, "*hər məhkəmə işində daxili qanunvericiliyə uyğun olaraq qərarın açıqlanma forması ... sözügedən məhkəmə proseslərinin spesifik xüsusiyyətlərinin işığında və 6 § 1 Maddənin məqsədi və mənası nəzərə alınmaqla qiymətləndirilməlidir*" (*Pretto və digərləri İtaliyaya qarşı*, § 26, və *Axen Almaniyaya qarşı*, § 31). Bu kontekstdə 6 § 1 Maddənin məqsədinə - yəni ədalətli məhkəmə araşdırması hüququna təminat vermək üçün ictimaiyyət tərəfindən məhkəmə hakimiyyətinə

nəzarətin təmin edilməsinə - ümumilikdə nəzərdən keçirilməli olan məhkəmə proseslərinin gedişatında nail olunmalıdır (*Axen Almaniyaya qarşı*, § 32).

266. Məhkəmə qərarı açıq elan edilmədikdə, qərarın yetəri qədər açıqlanmasının digər vasitələrlə təmin edilib-edilmədiyi müəyyən olunmalıdır.

267. Aşağıdakı nümunələrdə yetərli aşkarlıq məhkəmə qərarının açıq elan edilməsindən fərqli vasitələrlə əldə edilmişdir:

- Hüquqi məsələlər üzrə şikayətlərin rədd edilməsi ilə bağlı qərarlarını açıq elan etməyən yuxarı instansiya məhkəmələri: Kassasiya Məhkəməsinin qərarının çıxarılması formasının 6 § 1 Maddənin tələblərinə cavab verib-vermədiyini müəyyən etmək üçün, daxili hüquq sistemi çərçivəsində həyata keçirilən məhkəmə prosesləri bütövlükdə və məhkəmənin bu məhkəmə proseslərindəki rolu nəzərə alınmalıdır (*Pretto və digərləri İtaliyaya qarşı*, § 27).

Məhkəmə 6 § 1 Maddənin pozuntusunu müəyyən etməyərəkən, bu məhkəmələrin həyata keçirdiyi və hüququ məsələlərlə məhdudlaşdırılan prosedurun mərhələsinə və araşdırmaya, və ərizəçiyə münasibətdə hər hansı dəyişiklik olmadan, aşağı instansiya məhkəmələrinin qərarlarını qüvvədə saxlayan məhkəmə qərarlarına xüsusi diqqət yetirdi. Bu mülahizələrin işığında məhkəmə müəyyən etdi ki, məhkəmə qərarının tam mətni məhkəmənin reyestrində saxlandıqda və hər kəsə çatımlı olduqda (*Pretto və digərləri İtaliyaya qarşı*, §§ 27-28), və ya məhkəmə açıq şəkildə elan edilmiş aşağı instansiya məhkəməsinin qərarını məhkəmə iclası keçirmədən qüvvədə saxladıqda, qərarın açıq elan edilməsi tələbi təmin edilmiş sayılır (*Axen Almaniyaya qarşı*, § 32);

- Birinci instansiya məhkəməsi: Məhkəmə iş üzrə məhkəmə iclası keçirən, lakin qərarını açıq şəkildə elan etməyən birinci instansiya məhkəməsinin qərarını qüvvədə saxlayan apellyasiya məhkəməsinin öz qərarını açıq elan etdiyi işdə

pozuntu müəyyən etməmişdir (*Lamanna Avstriyaya qarşı*, §§ 33-34);

- Uşaqların yaşayış yerinin müəyyən edilməsi ilə bağlı işlər: uşaqların və iş üzrə tərəflərin şəxsi həyatlarının gizliliyini qorumaq və ədalət mühakiməsinin maraqlarına xələl gətirməkdən yayınmaq məqsədi ilə yerli hakimiyyət orqanlarının bu prosesləri qapalı şəkildə aparmaq hüququ olduğu hallarda, qərarın açıq elan edilməsi bu məqsədləri əhəmiyyətli dərəcədə pozacaqsa, məhkəmə qərarlarının 6-cı Maddənin 1-ci bəndinə müvafiq olaraq açıq elan edilməsi tələbi o halda icra olunur ki, maraq göstərən istənilən şəxs qərar barədə istənilən məlumatı və ya xüsusi maraq kəsb edən bu qərarların tam mətninin nüsxələrini ala bilsin, bu işə ictimaiyyətə bu cür işlərin həlli üçün məhkəmənin ümumi yanaşmalarını və onlara tətbiq olunan prinsipləri öyrənməyə imkan verir (*B. və P. Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 47).

268. Aşağıdakı məhkəmə işlərində qərarın açıq elan edilməməsi pozuntuya səbəb olmuşdur:

- valideyn ilə dövlət müəssisəsi arasında uşağın yaşayış yerinin müəyyən edilməsi məsələsi ilə bağlı işdə: işdə hüquqi marağı olan şəxslərin iş materiallarına və xüsusi əhəmiyyətə malik olan dərc olunmuş qərarlara (əsasən apellyasiya məhkəmələrinin və ya Ali Məhkəmənin qərarlarına) çatımın verilməsi 6-cı Maddənin 1-ci bəndinin açıqlıqla bağlı tələblərinə cavab vermək üçün kifayət etməmişdir (*Moser Avstriyaya qarşı*, §§ 102-103);
- birinci və ikinci instansiya məhkəmələri qapalı iclasda həbsə görə kompensasiya tələbinə qərarı açıq elan etmədən baxdıqda və ya açıqlıq digər vasitələrlə yetərli dərəcədə təmin olunmamışdırsa (*Werner Avstriyaya qarşı*, §§ 56-60).

269. Qərarın yalnız nəticə hissəsinin açıq elan edildiyi hallarda: ictimaiyyətin qərarın elan edilməyən əsaslandırıcı hissəsinə digər vasitələrlə çatımı olub-olmadığı müəyyən edilməlidir və olduğu təqdirdə, istifadə olunan açıqlıq formalarının ictimaiyyət tərəfindən nəzarət üçün kifayət edib-etməməsi araşdırılmalıdır (*Ryakib Biryukov Rusiyaya qarşı*, §§ 38-46 və burada qeyd edilən digər istinadlar §§ 33-36). Ərizəçinin tələblərinin rədd edilməsi səbəblərinə ictimaiyyətin çatımı olmadıqda, 6-cı Maddənin 1-ci bəndində güdülən məqsədə nail olunmur (*eyni yerdə.*, § 45).

Maddə 6 § 1

"Hər kəs, onun mülki hüquq və vəzifələri müəyyən edilərkən ... məhkəmə vasitəsi ilə, ağılabatan müddətdə işinin araşdırılması hüququna malikdir."

3. Məhkəmə proseslərinin müddəti

270. Məhkəmə işlərinə "ağılabatan müddətdə" baxılmasını tələb edərək, Konvensiya ədalət mühakiməsinin onun effektivliyinə və etibarlılığına xələl gətirə bilən gecikmələrə yol vermədən həyata keçirilməsinin vacibliyini vurğulamışdır (*H. Fransaya qarşı*, § 58; *Katte Klitsche de la Grange İtaliyaya qarşı*, § 61). Maddə 6 § 1 Razılığa gələn Dövlətlərdən məhkəmə sistemlərini elə şəkildə təşkil etməyi tələb edir ki, məhkəmələr onun müxtəlif tələblərinə cavab verə bilsinlər.

271. Konvensiya dəfələrlə ədalət mühakiməsinin onun effektivliyinə və etibarlılığına xələl gətirə bilən gecikmələrə yol vermədən həyata keçirilməsinin vacibliyini qeyd etmişdir (*Scordino İtaliyaya qarşı (№ 1)* [BP], § 224). Dövlət tərəfindən yol verilən pozuntuların məcmusu Konvensiyaya uyğun olmayan təcrübəni təşkil edir (*Bottazzi İtaliyaya qarşı* [BP], § 22).

(a) MƏHKƏMƏ PROSESLƏRİNİN MÜDDƏTİNİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ

272. Müvafiq müddətin başlanğıc nöqtəsi, bir qayda olaraq, səlahiyyətli məhkəmə qarşısında iddia qaldırıldığı andan etibarən başlayır də icraatın başlayır (*Poiss Avstriyaya qarşı*, § 50; *Bock Almaniyaya*, § 35), inzibati orqana müraciət məhkəmə araşdırmasının başlanması üçün ilkin şərtdirsə, bu müddət icbari ilkin inzibati proseduru da daxil edəcək (*König Almaniyaya qarşı*, § 98; *X. Fransaya qarşı*, § 31; *Kress Fransaya qarşı* [BP], § 90).

273. Beləliklə, bəzi hallarda ağlabatan müddətin axımı iddiaçının mübahisəni təqdim etdiyi məhkəmədə iş üzrə icraatın başlanması barədə qərardan əvvəl də başlaya bilər (*Golder Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 32 son cümlə *Erkner və Hofauer Avstriyaya qarşı*, § 64; *Vilho Eskelinen və digərləri Finlandiyaya qarşı* [BP], § 65). Bununla belə, bu bir istisnadır **və məsələn**, məhkəmə prosesi başlayana qədər müəyyən ilkin tədbirlərin zəruri olduğu halda qəbul edilmişdir (*Blake Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 40).

274. Maddə 6 § 1 həmçinin tam məhkəmə xarakterli olmayan, bununla belə məhkəmə orqanı tərəfindən həyata keçirilən nəzarəti ilə yaxından əlaqəli olan proseslərə də tətbiq oluna bilər. **Məsələn**, bu, iki notarius arasında məhkəmədən kənar, lakin məhkəmə tərəfindən təyin və təsdiq edilən əmlakın bölgüsü ilə bağlı mübahisəsiz qaydada həyata keçirilən prosedurla bağlı olmuşdur (*Siegel Fransaya qarşı*, §§ 33-38). Notariusdakı prosedurun müddəti ağlabatan müddətin hesablanması zamanı nəzərə alınmışdır.

275. Müddətin nə zaman başa çatdığına gəldikdə isə, bu adətən sözügedən bütün prosesləri, o cümlədən apellyasiya proseslərini əhatə edir (*König Almaniyaya qarşı*, § 98 son cümlə) və mübahisəni həll edən qərar çıxarılanadək davam edir (*Poiss Avstriyaya qarşı*, § 50). Bu səbəbdən ağlabatan müddət tələbi işin mahiyyəti üzrə qərarın qəbul edilməsindən sonrakı mərhələlər də daxil olmaqla, mübahisənin həllinə yönəlmiş məhkəmə icraatının bütün mərhələlərinə tətbiq edilir (*Robins Birləşmiş Krallığa qarşı*, §§ 28-29).

276. Hər hansı məhkəmə tərəfindən çıxarılan qərarın icrası buna görə də, müvafiq müddətin hesablanması məqsədləri baxımından məhkəmə prosesinin ayrılmaz hissəsi hesab edilməlidir (*Martins Moreira Portuqaliyaya qarşı*, § 44; *Silva Pontes Portuqaliyaya qarşı*, § 33; *Di Pede İtaliyaya qarşı*, § 24). Məhkəmə prosesində təsdiq edilmiş hüquq faktiki olaraq effektiv olmayanadək müddətin axımı dayanmayacaq (*Estima Jorge Portuqaliyaya qarşı*, §§ 36-38).

277. İşin mahiyyəti üzrə qərar vermək səlahiyyətinə malik olmasa da, Konstitusiya Məhkəməsinin qərarı adi məhkəmələrdə mübahisənin nəticəsinə təsir edə bildiyi üçün, Konstitusiya Məhkəməsindəki proseslər nəzərə alınır (*Deumeand Almaniyaya qarşı*, § 77; *Süßmann Almaniyaya qarşı* [BP], § 39; *Pammel Almaniyaya qarşı*, §§ 51-57). Bununla belə, konstitusiya məhkəməsinin işə əqlabatan müddətdə baxmaq öhdəliyi, adi məhkəmələr üçün olduğu kimi şərh edilə bilməz (*Süßmann Almaniyaya qarşı* [BP], § 56; *Oršuš və digərləri Xorvatiyaya qarşı* [BP], § 109).

278. Son olaraq, mülki prosesə üçüncü şəxslərin cəlb olunmasına gəldikdə isə, aşağıdakı fərq nəzərə alınmalıdır: ərizəçi milli məhkəmələrdəki prosesə yalnız öz adından daxil olduqda, nəzərə alınmalı müddətin axımı həmin tarixdən etibarən başlayır; lakin əgər ərizəçi məhkəmə prosesinə varis qismində davam etdirmək niyyətini bildirmişsə, o, bütün məhkəmə prosesinin müddətindən şikayət edə bilər (*Scordino İtaliyaya qarşı (№ 1)*, § 220).

(b) AĞLABATAN MÜDDƏT TƏLƏBINİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

(i) Prinsiplər

279. Konkret işdə qiymətləndirmə: 6 § 1 Maddənin əhatə dairəsinə daxil olan məhkəmə prosesinin müddətinin əqlabatanlığı, hər məhkəmə işinin konkret hallarına görə qiymətləndirilməlidir (*Frydlender Fransaya qarşı* [BP], § 43), bu isə qlobal qiymətləndirmə tələb edə bilər (*Obermeier Avstriyaya qarşı*, § 72; *Comingersoll S.A. Portuqaliyaya qarşı* [BP], § 23).

280. Məhkəmə prosesləri bütövlükdə nəzərə alınmalıdır (*König Almaniyaya qarşı*, § 98 son cümlə).

- Fərqli gecikmələr ayrılıqda hər hansı məsələ qaldırmasa da, birlikdə və cəm şəklində baxıldığı zaman əğlabatan müddətin keçməsi ilə nəticələnmə bilər (*Deumeland Almaniyaya qarşı*, § 90).
- Məhkəmə prosesinin müəyyən mərhələsində gecikməyə məhkəmə prosesinin ümumi müddətinin əğlabatan müddəti aşmaması şərti ilə icazə verilə bilər (*Preto və digərləri İtaliyaya qarşı*, § 37).
- *Hər hansı açıqlama verilmədən "məhkəmə prosesinin uzun təxirə salma müddətləri..."* qəbul olunmur (*Beaumartin Fransaya qarşı*, § 33).

281. 6 § 1 Maddənin ilkin proseslərə tətbiq oluna bilməsi müəyyən şərtlərin yerinə yetirilib-yetirilməməsindən asılı olacaq (*Micallef Maltaya qarşı* [BP], §§ 83-86).²¹

282. Məsələnin ilkin qərar üçün AİƏM/AİƏM-nə göndərilməsi ilə bağlı proseslər nəzərə alınmır²² (*Pafitis və digərləri Yunanıstana qarşı*, § 95).

(ii) Meyarlar

283. Məhkəmə prosesinin müddətinin əğlabatanlığı Məhkəmənin presedent hüququ əsasında formalaşan aşağıdakı meyarların işığında qiymətləndirilməlidir: işin mürəkkəbliyi, ərizəçinin və müvafiq hakimiyət orqanlarının davranışı, ərizəçi üçün mübahisənin mahiyyətində duran məsələ (*Comingersoll S.A. Portuqaliyaya qarşı* [BP]; *Frydlender Fransaya qarşı* [BP], § 43; *Sürmeli Almaniyaya qarşı* [BP], § 128).

• **İşin mürəkkəbliyi**

²¹. *Tətbiq dairəsi* bölməsinə baxın.

²². Avropa İcmalarının Ədalət Məhkəməsi/Avropa İttifaqının Ədalət Məhkəməsi.

284. İşin mürəkkəbliyi həm faktlar, həm də hüquqla bağlı ola bilər (*Katte Klitsche de la Grange İtaliyaya qarşı*, § 55; *Papachelas Yunanıstana qarşı* [BP] § 39). Bu, **məsələn**, işə müxtəlif tərəflərin cəlb olunması (*H. Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 72) və ya əldə edilməli olan sübutların müxtəlid növləri ilə bağlı ola bilər (*Humen Polşaya qarşı* [BP] § 63).

285. Daxili məhkəmə proseslərinin mürəkkəbliyi onun uzunluğunu izah edə bilər (*Tierce San Parlament qarşı*, § 31).

• Ərizəçinin davranışı

286. 6 § 1 Maddə ərizəçilərdən məhkəmə orqanları ilə aktiv şəkildə əməkdaşlıq etməsini tələb etmir; həmçinin onlar daxili qanunvericiliyə uyğun olaraq onlara təqdim edilən hüquqi müdafiə vasitələrindən tam istifadə etmələrinə görə günahlandırıla bilməzlər (*Erkner və Hofauer Avstriyaya qarşı*, § 68).

287. Müvafiq şəxsdən yalnız onunla bağlı olan prosessual tədbirlərin yerinə yetirilməsində səy göstərmək, gecikdirici gedişlərlərdən istifadə etməkdən yayınmaq və məhkəmə araşdırmasının müddətinin qısaltılması üçün daxili qanunvericiliyin təqdim etdiyi imkanlardan faydalanmaq tələb olunur (*Unión Alimentaria Sanders S.A. İspaniyaya qarşı*, § 35).

288. Ərizəçilərin davranışı cavabdeh Dövlətə aid edilə bilməyən obyektiv faktı təşkil edir və 6 § 1 Maddədə istinad edilən əğlabatan müddətin aşılıb-aşılmadığını müəyyən etmək məqsədi ilə nəzərə alınmalıdır (*Poiss Avstriyaya qarşı*, § 57; *Wiesinger Avstriyaya qarşı*, § 57; *Humen Polşaya qarşı* [BP], § 66). Ərizəçinin davranışı özlüyündə hərəkətsizlik dövrlərinə bəraət qazandıra bilməz.

289. Ərizəçinin davranışı ilə bağlı bəzi **nümunələr**:

- tərəflərin öz dəlillərini təqdim etmək üçün hazırsızlıqları məhkəmə prosesinin ləngiməsinə qəti şəkildə töhfə verə bilər (*Vernillo Fransaya qarşı*, § 34);
- tez-tez/təkrar vəkili dəyişdirilməsi (*König Almaniya qarşı*, § 103);

- məhkəmə prosesinin aparılmasına təsir edən sorğular və ya hərəkətsizliklər (*Acquaviva Fransaya qarşı*, § 61);
- dostcasına həllə nail olmaq üçün cəhd (*Pizzetti İtaliyaya qarşı* § 18; *Laino İtaliyaya qarşı* [BP] § 22);
- ərizənin səhvən bu işə baxmaqda səlahiyyəti olmayan məhkəməyə təqdim edilməsi (*Beaumartin Fransaya qarşı*, § 33).

290. Yerli hakimiyyət orqanları cavabdehin davranışına görə məsul tutula bilməsələr də, tərəflərdən birinin tətbiq etdiyi ləngidici taktikalar hakimiyyət orqanlarını məhkəmə prosesini ağılabatan müddətdə aparılmasını təmin etmək vəzifəsindən azad etmir (*Mincheva Bolqarıstana qarşı*, § 68).

• Səlahiyyətli hakimiyyət orqanların davranışı

291. Yalnız Dövlətə aid gecikmələr "ağılabatan müddət" tələbinin pozulması barədə nəticəyə gətirib çıxara bilər (*Buchholz Almaniyaya qarşı*, § 49; *Papageorgiou Yunanıstana qarşı*, § 40; *Humen Polşaya qarşı* [BP], § 66). Dövlət özünün bütün hakimiyyət orqanları üçün - sadəcə məhkəmə orqanları deyil, bütün dövlət müəssisələri üçün cavabdehdir (*Martins Moreira Portuqaliyaya qarşı*, § 60).

292. Hətta prosesual təşəbbüsün tərəflərə aid olması prinsipinin tətbiq edildiyi hüquq sistemlərində belə, tərəflərin münasibəti məhkəmələri 6 § 1 Maddənin tələb etdiyi operativ məhkəmə araşdırmasını təmin etmək öhdəliyindən azad etmir (*Pafitis və digərləri Yunanıstana qarşı*, § 93; *Tierce San Marinoya qarşı*, § 31; *Sürmeli Almaniyaya qarşı* [BP], § 129).

293. Eyni hal proses zamanı ekspertin xidməti zəruri olduqda tətbiq olunur: işin hazırlanmasına və tezliklə məhkəmə araşdırmasının aparılmasına görə hakim məsuliyyət daşıyır (*Capuano İtaliyaya qarşı*, §§ 30-31; *Versini Fransaya qarşı*, § 29; *Sürmeli Almaniyaya qarşı* [BP], § 129).

294. Məhz Razılığa gələn Dövlətlər öz məhkəmə sistemlərini elə təşkil etməlidirlər ki, məhkəmələr hər kəsin mülki hüquq və vəzifələri ilə bağlı mübahisələr üzrə əqləbatan müddətdə yekun qərar əldə etmək hüququna təminat verə bilsinlər (*Scordino İtaliyaya qarşı (№ 1)* [BP], § 183, və *Sürmeli Almaniyaya qarşı* [BP], § 129).

295. Bu öhdəlik həm də Konstitusiyaya Məhkəməsinə tətbiq edilsə də, o, adi məhkəmə üçün olduğu kimi eyni qaydada şərh edilə bilməz. Konstitusiyanın təminatçısı kimi onun rolu işlərin siyahıya daxil olduğu xronoloji ardıcılıqdan savayı, məsələn, işin xarakteri və onun siyasi və ictimai şərtlərdə əhəmiyyəti kimi digər halların bəzən nəzərə alınmasını Konstitusiyaya Məhkəməsi üçün xüsusilə zəruri edir (müqayisə et *Süßmann Almaniyaya qarşı* [BP], §§ 56-58; *Voggenreiter Almaniyaya qarşı*, §§ 51-52; *Oršuš və digərləri Xorvatiyaya qarşı* [BP], § 109). Bundan əlavə, 6-cı Maddə məhkəmə proseslərinin operativ şəkildə aparılmasını tələb etsə də, daha ümumi prinsip olan ədalət mühakiməsinin düzgün şəkildə həyata keçirilməsini də vurğulayır (*Von Maltzan və digərləri Almaniyaya qarşı* (qərar) [BP], § 132). Bununla belə xroniki həddən artıq iş yükü məhkəmə proseslərinin uzun müddətinə bəraət qazandıra bilməz (*Probstmeier Almaniyaya qarşı*, § 64).

296. Əqləbatan müddətdə yekun qərar əldə etmək hüququna təminat verəcək məhkəmə sistemlərini məhz üzv Dövlətlər təşkil etməli olduqlarından, həddən çox iş yükü nəzərə alın bilməz (*Vocaturò İtaliyaya qarşı*, § 17; *Cappello İtaliyaya qarşı*, § 17). Bununla belə, müvəqqəti iş yükü Dövlətin məsuliyyətini yaratmır, bir şərtlə ki, Dövlət bu cür müstəsna vəziyyəti aradan qaldırmaq üçün kifayət qədər cəld tədbirlər görmüşdür (*Buchholz Almaniyaya qarşı*, § 51). Müvəqqəti həll yolu olan metodlara işlərə nəinki onların alındığı tarixlər əsasında, həm də onların aktuallığına və əhəmiyyət dərəcəsinə əsasən, xüsusilə də maraqlı şəxslər üçün təhlükə altında olanlara baxılması daxildir. Bununla belə, bu cür vəziyyət davam edərsə və struktur təşkilat problemi halına gələrsə, bu cür metodlar artıq yetərli deyil və dövlət təsirli tədbirlərin alınmasını təmin etməlidir (*Zimmermann və Steiner İsveçrəyə qarşı*, § 29; *Guincho*

Portuqaliyaya qarşı, § 40). Bu cür gecikmə hallarının geniş yayılmış olması faktı məhkəmə prosesinin həddən artıq uzun müddətini əsaslandırmır (*Unión Alimentaria Sanders S.A. İspaniyaya qarşı*, § 40).

297. Bundan əlavə, məhkəmə işlərinin araşdırılmasının sürətləndirilməsinə yönələn islahatın başlanması gecikmələrə bəraət qazandıra bilməz; çünki dövlətlər bu cür tədbirlərin qüvvəyə minməsinə və həyata keçirilməsinə elə təşkil etməlidirlər ki, həllini gözləyən işlərin araşdırılması gecikməsin (*Fisanotti İtaliyaya qarşı*, § 22). Bu baxımdan həddən artıq uzun çəkən məhkəmə prosesləri ilə bağlı problemin qarşısını almaq və ya dəymiş ziyanın əvəzini ödəmək məqsədilə üzv Dövlət tərəfindən təmin edilən ölkədaxili hüquqi müdafiə vasitələrinin kafiliyi və ya qeyri-kafiliyi, Məhkəmə tərəfindən müəyyən olunmuş prinsiplərin işığında qiymətləndirilməlidir (*Scordino İtaliyaya qarşı (№ 1)* [BP], § 178 və sonrakı bəndlər və § 223).

298. Ərizəçinin əqli vəziyyətinin müəyyən edilməsi ilə bağlı həddən artıq məhkəmə fəaliyyətinin həyata keçirildiyi işdə, Dövlət ağlabatan müddət tələbinə əməl etmədiyinə görə məsuliyyət daşımışdır. Milli məhkəmələr ərizəçinin normal əqli vəziyyətini təsdiq edən beş ekspert rəyinin olmasına və qəyyumluq orqanlarının iki ərizəsinin təmin edilməsindən imtinanın mövcud olmasına baxmayaraq, bu barədə şübhələrini davam etdirmişdilər; bundan başqa, iddia doqquz ildən çox müddətdə davam etmişdi (*Bock Almaniyaya qarşı*, § 47).

299. Vəkillər Kollegiyasının üzvlərinin tətili özlüyündə Razılığa gələn Dövlətin "ağlabatan müddət" tələbi ilə bağlı məsuliyyət daşmasına səbəb ola bilməz; lakin Dövlətin bunun nəticəsində yaranmış istənilən gecikməni azaltmaq üçün etdiyi səylər tələbə əməl edilib-edilməməsinin müəyyən edilməsi məqsədilə nəzərə alınmalıdır (*Papageorgiou Yunanıstanına qarşı*, § 47).

300. İşə baxan hakimlərin təkrar dəyişməsi məhkəmə prosesini ləngidir, çünki hakimlərdən hər biri məhkəmə araşdırmasından əvvəl işlə tanış olmalıdır; bu, Dövləti ağlabatan müddət tələbi ilə bağlı

öhdəliklərdən azad etmir, çünki ədalət mühakiməsinin lazımi şəkildə təşkil edilməsini təmin etmək Dövlətin vəzifəsidir (*Lechner və Hess Avstriyaya qarşı*, § 58).

• **Mübahisənin predmeti**

301. Xüsusi tezliklə *baxılması tələb olunan işlərin kateqoriyalarına dair nümunələr*:

- Mülki status və fəaliyyət qabiliyyəti ilə bağlı işlərə xüsusi əhəmiyyət göstərilməsi tələb olunur (*Bock Almaniyaya qarşı*, § 49; *Laino İtaliyaya qarşı* [BP], § 18; *Mikulic Xorvatiyaya qarşı*, § 44);
- Uşağa qəyyumluqla bağlı işlərə tez zamanda baxılmalıdır (*Hokkanen Finlandiyaya qarşı*, § 72; *Niederböster Almaniyaya qarşı*, § 39), xüsusilə də müddətin keçməsi valideyn-uşaq münasibətləri üçün geri dönüşü olmayan nəticələrə gətirib çıxara bilər (*Tsikakis Almaniyaya qarşı*, §§ 64 & 68) - oxşar şəkildə, valideyn məsuliyyəti və görüş hüquqları ilə bağlı işlər də xüsusilə tez baxılmasını tələb edir (*Paulsen-Medalen və Svensson İsveçə qarşı*, § 39; *Laino İtaliyaya qarşı* [BP], § 22);
- Əmək mübahisələri də təbiət etibarilə tez həll olunmasını tələb edir (*Vocaturò İtaliyaya qarşı*, § 17) - sərbəst peşəyə çatım (*Thlimmenos Yunanıstana qarşı* [BP], §§ 60 & 62), ərizəçinin bütün peşə fəaliyyəti (*König Almaniyaya qarşı*, § 111), ərizəçinin peşəsini davam etdirməsi (*Garcia Fransaya qarşı*, § 14), işdən çıxarılmışa qarşı şikayət (*Buchholz Almaniyaya qarşı*, § 52; *Frydlender Fransaya qarşı* [BP], § 45), ərizəçinin tutduğu vəzifədən müvəqqəti olaraq uzaqlaşdırılması (*Obermeier Avstriyaya qarşı*, § 72), başqa yerə keçirilməsi (*Sartory Fransaya qarşı*, § 34), və ya iş bərpası (*Ruotolo İtaliyaya qarşı*, § 117), və ya iddia tələblərinin məbləği ərizəçi üçün həyati əhəmiyyətdə olması

- (*Doustaly Fransaya qarşı*, § 48). Bu kateqoriyaya pensiyay mübahisələri də daxildir (*Borgese İtaliyaya qarşı*, § 18);
- Hakimiyyət orqanlarından "*müalicəsi mümkün olmayan xəstəlikdən*" əziyyət çəkən və "*ömrü qısa olan*" ərizəçinin işinə xüsusilə tez baxmaları tələb olunur: *X. Fransaya qarşı*, § 47; *A. və digərləri Danimarkaya qarşı*, §§ 78-81.

302. Digər presedentlər

- Müvafiq məhkəmə orqanlarından polis məmurları tərəfindən şiddətə məruz qaldığını iddia edən şəxsin şikayətinin araşdırılmasında xüsusi səy göstərmək tələb olunurdu (*Caloc Fransaya qarşı*, § 120);
- Ərizəçinin əlilliyə görə pensiyası onun gəlirinin böyük hissəsini təşkil etdiyi işdə, sağlamlığının pisləşməsi ilə əlaqədar pensiyanın məbləğinin artırılmasını tələb etdiyi iş üzrə icraat, milli hakimiyyət orqanları tərəfindən xüsusi səy göstərilməsinə bəraət qazandıraraq, onun üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi (*Mocié Fransaya qarşı*, § 22);
- İşdə mülki iddiaçı qismində iştirak etmək üçün ərizə verdiyi zaman 65 yaşında olan ərizəçinin sağlamlığına vurulmuş ziyanın əvəzinin ödənilməsi barədə iddia üzrə icraatda, sözügedən məsələ yerli orqanlar tərəfindən xüsusi səy göstərilməsini tələb edirdi (*Codarcea Rumuniyaya qarşı*, § 89).
- Ərizəçi üçün əhəmiyyətli olan mübahisənin predmeti təhsil hüququ da ola bilər (*Orşuş və digərləri Xorvatiyaya qarşı* [BP], § 109).

QƏRAR VƏ QƏRARDADLARIN İNDEKSİ

Məhkəmə öz qərar və qərardadlarını iki rəsmi dilində, ingiliscə və/və ya fransızca çıxarır. Təlimatda adı çəkilən məhkəmə işlərinə istinadlar qərar və qərardadın orijinal mətninə keçidi təmin edir. Məhkəmənin qərar və qərardadlarını Məhkəmənin veb saytında (www.echr.coe.int) HUDOC məlumat bazasında tapmaq olar. HUDOC bazasında həmçinin çoxsaylı mühüm məhkəmə işlərinin iyirmiyə qədər qeyri-rəsmi dilə tərcümələri və üçüncü şəxslərin presedent hüququ üzrə hazırladığı yüzə yaxın onlayn toplulara istinadlar mövcuddur.

Əksi göstərilmədiyi təqdirdə bütün istinadlar Məhkəmə Palatasının işin mahiyyəti üzrə çıxardığı qərarlara aiddir. “(Qərardad)” abreviaturası istinadın Məhkəmənin qərardadı olduğunu, “[BP]” abreviaturası isə işə Böyük Palata tərəfindən baxıldığını bildirir.

A. Birləşmiş Krallığa qarşı, № 35373/97, AİHM 2002-X
Acimovic Xorvatiyaya qarşı, № 61237/00, AİHM 2003-XI
Acquaviva Fransaya qarşı, 21 noyabr 1995, Seriya A № 333-A
Aerts Belçikaya qarşı, 30 iyul 1998, Qərar və Qərardadlar Toplusu 1998-V
Agrokompleks Ukraynaya qarşı, № 23465/03, 6 oktyabr 2011
Air Canada Birləşmiş Krallığa qarşı, 5 may 1995, Seriya A № 316-A
Airey İrlandiyaya qarşı, 9 oktyabr 1979, Seriya A №32
Ait-Mouhoub Fransaya qarşı, 28 oktyabr 1998, Qərar və Qərardadlar Toplusu 1998-VIII
Aksoy Türkiyəyə qarşı, 18 dekabr 1996, Qərar və Qərardadlar Toplusu 1996-VI
Alaverdyan Ermənistanına qarşı, (qərardad), № 4523/04, 24 avqust 2010

Al-Adsani Birləşmiş Krallığa qarşı [BP], № 35763/97, AİHM 2001-XI

Alatulkkila və digərləri Finlandiyaya qarşı, № 33538/96, 28 iyul 2005

Albert və Le Compte Belçikaya qarşı, 10 fevral 1983, Seriya A № 58
Albu və digərləri Ruminiyaya qarşı, № 34796/09 və 60 başqaları, 10 may 2012

Alexandre Portuqaliyaya qarşı, № 33197/09, 20 noyabr 2012

Allan Jacobsson İsveçə qarşı (№ 2), 19 fevral 1998, *Qərar və Qəraradlar Toplusu* 1998-I

Amat-G Ltd and Mebaghishvili Gürcüstana qarşı, № 2507/03, AİHM 2005-VIII

Anagnostopoulos və digərləri Yunanıstana qarşı, № 39374/98, AİHM 2000XI

Anđelković Serbiyaya qarşı, № 1401/08, 9 aprel 2013

Andersson İsveçə qarşı, № 17202/04, 7 dekabr 2010

Andrejeva Latviyaya qarşı [BP], № 55707/00, AİHM 2009

Andret və digərləri Fransaya qarşı (qərarad), № 1956/02, 25 may 2004

Andronicou və Constantinou Kiprə qarşı, 9 oktyabr 1997, *Qərar və Qəraradlar Toplusu* 1997-VI

Andronikashvili Gürcüstana qarşı (qərarad), № 9297/08, 22 iyun 2010

Ankerl İsveçrəyə qarşı, 23 oktyabr 1996, *Qərar və Qəraradlar Toplusu* 1996-V

Annoni di Gussola və digərləri Fransaya qarşı, № 31819/96 və 33293/96, AİHM 2000-XI

APEH Üldözötteinek Szövetsége və digərləri Macarıstana qarşı, № 32367/96, AİHM 2000-X

Apostol Gürcüstana qarşı, № 40765/02, AİHM 2006-XIV

Argyrou və digərləri Yunanıstana qarşı, № 10468/04, 15 yanvar 2009

Arvanitakis Fransaya qarşı (qərarad), № 46275/99, AİHM 2000-XII

- Ashingdane Birləşmiş Krallığa qarşı*, 28 may 1985, Seriya A № 93
Asnar Fransaya qarşı (№ 2), № 12316/04, 18 oktyabr 2007
Atanasovski “Keçmiş Yuqoslaviya Respublikası Makedoniyaya qarşı”, № 36815/03, 14 yanvar 2010
Athanassoglou və digərləri İsveçrəyə qarşı [BP], № 27644/95, AİHM 2000-IV
Avqusto Fransaya qarşı, № 71665/01, 11 yanvar 2007
Axen Almaniyaya qarşı, 8 dekabr 1983, Seriya A № 72
B. və P. Birləşmiş Krallığa qarşı, № 36337/97 və 35974/97, AİHM 2001-III
Bakan Türkiyəyə qarşı, № 50939/99, 12 iyun 2007-ci il
Balmer-Schafroth və digərləri İsveçrəyə qarşı, 26 avqust 1997, *Qərar və Qəraradlar Topplusu* 1997-IV
Barac və digərləri Monteneqroya qarşı, № 47974/06, 13 dekabr 2011-ci il
Beaumartin Fransaya qarşı, 24 noyabr 1994, Seriya A № 296-B
Beer Avstriyaya qarşı, № 30428/96, 6 fevral 2001
Beian Rumuniyaya qarşı (№ 1), № 30658/05, AİHM 2007 V (çıxarışlar)
Beles və digərləri Çex Respublikasına qarşı, № 47273/99, AİHM 2002-IX
Bellet Fransaya qarşı, 4 dekabr 1995-ci il, Seriya A № 333-B
Beneficio Cappella Paolini San Marinoya qarşı, № 40786/98, AİHM 2004-VIII (çıxarışlar)
Benthem Hollandiyaya qarşı, 23 oktyabr 1985-ci il, Seriya A № 97
Berger Fransaya qarşı, № 48221/99, AİHM 2002-X (çıxarışlar)
Bertuzzi Fransaya qarşı, № 36378/97, AİHM 2003-III
Bochan Ukraynaya qarşı, № 7577/02, 3 may 2007
Bock Almaniyaya qarşı, 29 mart 1989, Seriya A № 150
Borgese İtaliyaya qarşı, 26 fevral 1992, Seriya A № 228-B
Bottazzi İtaliyaya qarşı [BP], № 34884/97, AİHM 1999-V
Bouilloc Fransaya qarşı, № 34489/03, 28 noyabr 2006
Boulois Lüksemburqa qarşı [BP], № 37575/04, AİHM 2012
Blake Birləşmiş Krallığa qarşı, № 68890/01, 26 sentyabr 2006

- Blucher Çex Respublikasına qarşı*, № 58580/00, 11 yanvar 2005
British-American Tobacco Company Ltd Hollandiyaya qarşı, 20 noyabr 1995, Seriya A № 331
Brualla Gomez de la Torre İspaniyaya qarşı, 19 dekabr 1997, *Qərar və Qəraradlar Topluğu* 1997-VIII
Brudnicka və digərləri Polşaya qarşı, № 54723/00, AİHM 2005-II
Brumarescu Rumuniyaya qarşı, [BP], № 28342/95, AİHM 1999-VII
Bryan Birləşmiş Krallığa qarşı, 22 noyabr 1995, Seriya A № 335-A
Buchholz Almaniyaya qarşı, 6 may 1981, Seriya A № 42
Bufferne Fransaya qarşı, (qəرداد), № 54367/00, AİHM 2002-III (çıxarışlar)
Buj Xorvatiyaya qarşı, № 24661/02, 1 iyun 2006
Burdov Rusiyaya qarşı, № 59498/00, AİHM 2002-III
Burdov Rusiyaya qarşı (№ 2), № 33509/04, AİHM 2009
Burg və başqaları Fransaya qarşı (qəرداد), № 34763/02, 28 yanvar 2003
Buscarini San Marinoya qarşı(qəرداد), № 31657/96, 4 may 2000
Buscemi İtaliyaya qarşı, № 29569/95, AİHM 1999-VI
Buzescu Rumuniyaya qarşı, № 61302/00, 24 may 2005
C.G.I.L. və Cofferati (№ 2) İtaliyaya qarşı, № 2/08, 6 aprel 2010
Caloc Fransaya qarşı, № 33951/96, AİHM 2000-IX
Canela Santiago İspaniyaya qarşı, (qəرداد), № 60350/00, 4 oktyabr 2001
Cañete de Goñi İspaniyaya qarşı, № 55782/00, AİHM 2002-VIII
Cappello İtaliyaya qarşı, 27 fevral 1992, Seriya A № 230-F
Capuano İtaliyaya qarşı, 25 iyun 1987, Seriya A № 119
Central Mediterranean Development Corporation Limited Maltaya qarşı (№ 2), № 18544/08, 22 noyabr 2011
Centro Europa 7 S.R.L. və di Stefano İtaliyaya qarşı [BP], № 38433/09, AİHM 2012
Chapman Belçikaya qarşı, (qəرداد), № 39619/06, 5 mart 2013
Chaudet Fransaya qarşı, № 49037/06, 29 oktyabr 2009
Chevrolet Fransaya qarşı, № 49636/99, AİHM 2003-III

- Ciprova Çex Respublikasına qarşı* (qərar), № 33273/03, 22 mart 2005
- Clarke Birləşmiş Krallığa qarşı* (qərar) № 23695/02, AİHM 2005-X (çıxarışlar)
- Clinique des Acacias və digərləri Fransaya qarşı*, № 65399/01, 65406/01, 65405/01 və 65407/01, 13 oktyabr 2005
- Codarcea Rumuniyaya qarşı*, № 31675/04, 2 iyun 2009
- Collectif national d'information et d'opposition à l'usine Melox – Collectif Stop Melox et Mox Fransaya qarşı* (qərar), № 75218/01, 28 mart 2006
- Comingersoll S.A. Portuqaliyaya qarşı*, № 35382/97, AİHM 2000-IV
- Cooper Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], № 48843/99, AİHM 2003-XII
- Cooperatieve Producentenorganisatie van de Nederlandse Kokkelvisserij U.A. Hollandiyaya qarşı* (qərar), № 13645/05, AİHM 2009
- Cordova İtaliyaya qarşı (№ 1)*, № 40877/98, AİHM 2003-I
- Cordova İtaliyaya qarşı (№ 2)*, № 45649/99, AİHM 2003-I (çıxarışlar)
- Crompton Birləşmiş Krallığa qarşı*, № 42509/05, 27 oktyabr 2009
- Cubānit Rumuniyaya qarşı* (qərar), № 31510/02, 4 yanvar 2007
- Cudak Litvaya qarşı* [BP], № 15869/02, 23 mart 2010, AİHM 2010
- Cyprus Türkiyəyə qarşı*, [BP], № 25781/94, AİHM 2001-IV
- DMD Group, A.S., Slovakiyaya qarşı*, № 19334/03, 5 oktyabr 2010
- Dağtekin və digərləri Türkiyəyə qarşı*, № 70516/01, 13 dekabr 2007
- Dalea Fransaya qarşı* (qərar), № 964/07, 2 fevral 2010
- De Geouffre de la Pradelle Fransaya qarşı*, 16 dekabr 1992, Seriya A № 253-B
- De Haan Hollandiyaya qarşı*, 26 avqust 1997, *Hesabatlar* 1997-IV
- De Haes və Gijssels Belçikaya qarşı*, 24 fevral 1997, *Qərar və Qəraradlar Toplusu* 1997-I
- De Moor Belçikaya qarşı*, 23 iyun 1994, Seriya A № 292-A
- Del Sol Fransaya qarşı*, № 46800/99, AİHM 2002-II
- Deumeland Almaniyaya qarşı*, 29 may 1986, Seriya A № 100
- Deweer Belçikaya qarşı*, 27 fevral 1980, Seriya A № 35

- Di Pede İtaliyaya qarşı*, 26 sentyabr 1996, *Qərar və Qəraradlar Topplusu* 1996-IV
- Diennet Fransaya qarşı*, № 18160/91, 26 sentyabr 1995
- Dolca Ruminiyaya qarşı* (qərarad), № 59282/11, 62398/11 63211/11, 4 sentyabr 2012
- Dombo Beheer B.V. Hollandiyaya qarşı*, 27 oktyabr 1993, Seriya A № 274
- Donadzé Gürcüstana qarşı*, № 74644/01, 7 mart 2006
- Döry İsveçə qarşı*, № 28394/95, 12 noyabr 2002
- Dotta İtaliyaya qarşı* (qərarad), 38399/97, 7 sentyabr 1999
- Doustaly Fransaya qarşı*, 23 aprel 1998, *Qərar və Qəraradlar Topplusu* 1998-II
- Driza Albaniyaya qarşı*, № 33771/02, AİHM 2007-V (çıxarışlar)
- Ducret Fransaya qarşı*, № 40191/02, 12 iyun 2007
- Dulaurans Fransaya qarşı*, № 34553/97, 21 mart 2000
- EEG-Slachthuis Verbist Izegem Belçikaya qarşı* (qərarad), № 60559/00, AİHM 2005-XII
- Eisenstecken Avstriyaya qarşı*, № 29477/95, AİHM 2000-X
- Elsholz Almaniyaya qarşı* [BP], № 25735/94, AİHM 2000-VIII
- Ellès və digərləri İsveçrəyə qarşı*, № 12573/06, 16 dekabr 2010
- Emesa Sugar N.V. Hollandiyaya qarşı* (qərarad), № 62023/00, 13 yanvar 2005
- Emine Araç Türkiyəyə qarşı*, № 9907/02, 23 sentyabr 2008
- Erkner və Hofauer Avstriyaya qarşı*, 23 aprel 1987, seriya A № 117
- Ernst və digərləri Belçikaya qarşı*, № 33400/96, 15 iyul 2003
- Essaadi Fransaya qarşı*, № 49384/99, 26 fevral 2002
- Estima Jorge Portuqaliyaya qarşı*, 21 aprel 1998, *Qərar və Qəraradlar Topplusu* 1998-II
- Eternit Fransaya qarşı* (qərarad), № 20041/10, 27 mart 2012
- Exel Çex Respublikasına qarşı*, № 48962/99, 5 iyul 2005
- Fazliyski Bolqarıstana qarşı*, № 40908/05, 16 aprel 2013
- Farange S.A. Fransaya qarşı* (qərarad), № 77575/01, 14 sentyabr 2004
- Fayed Birləşmiş Krallığa qarşı*, 21 sentyabr 1994, Seriya A № 294-B

- Feldbrugge Hollandiyaya qarşı*, 29 may 1986, Seriya A № 99
Ferrazzini İtaliyaya qarşı [BP], № 44759/98, AİHM 2001-VII
Ferreira Alves Portuqaliyaya qarşı (№ 3), № 25053/05, 21 iyun 2007
- Fisanotti İtaliyaya qarşı*, 23 aprel 1998, *Qərar və Qəraradlar Toplusu* 1998-II
- Fischer Avstriyaya qarşı*, 26 aprel 1995, Seriya A № 312
Fiume İtaliyaya qarşı, № 20774/05, 30 iyun 2009
Flux Moldovaya qarşı (№ 2), № 31001/03, 3 iyul 2007
Fociac Rumıniyaya qarşı, № 2577/02, 3 fevral 2005
Fogarty Birləşmiş Krallığa qarşı [BP], № 37112/97, AİHM 2001-XI (çıxarışlar)
- Forrer-Niedenthal Almaniyaya qarşı*, № 47316/99, 20 fevral 2003
Fuklev Ukraynaya qarşı, № 71186/01, 7 iyun 2005
Fredin İsveçə qarşı (№ 2), 23 fevral 1994, Seriya A № 283-A
Fretté Fransaya qarşı, № 36515/97, AİHM 2002-I
Frimu və digərləri Rumıniyaya qarşı (qərarad), 45312/11, 45581/11, 45583/11, 13 noyabr 2012
- Frydlender Fransaya qarşı*, [BP], № 30979/96, AİHM 2000-VII
Ganci İtaliyaya qarşı, № 41576/98, AİHM 2003-XI
Garcia Manibardo İspaniyaya qarşı, № 38695/97, AİHM 2000-II
García Ruiz İspaniyaya qarşı [BP], № 30544/96, AİHM 1999-I
Gaspari Sloveniyaya qarşı, № 21055/03, 21 iyul 2009
Gautrin və digərləri Fransaya qarşı, 20 may 1998, *Hesabatlar* 1998-III
- Georgiadis Yunanıstana qarşı*, 29 may 1997, *Qərar və Qəraradlar Toplusu* 1997-III
- Geraguyın Khorhurd Patgamavorakan Akumb Ermənıstana qarşı* (qərarad), № 11721/04, 14 aprel 2009
- G.L. və S.L. Fransaya qarşı*, (qərarad), № 58811/00, AİHM 2003-III (çıxarışlar)
- Gnahoré Fransaya qarşı*, № 40031/98, AİHM 2000-IX
Göç Türkiyəyə qarşı [BP], № 36590/97, AİHM-2002-V
Golder Birləşmiş Krallığa qarşı, 21 fevral 1975, Seriya A № 18

- Golubović Xorvatiyaya qarşı*, № 43947/10, 27 noyabr 2012
Gorou Yunanıstana qarşı (№ 2) [BP], № 12686/03, 20 mart 2009
Gorraiz Lizarraga və digərləri İspaniyaya qarşı, № 62543/00, AİHM 2004 III
Granos Organicos Nacionales S.A. Almaniyaya qarşı, № 19508/07, 22 mart 2012
Gülmez Türkiyəyə qarşı, № 16330/02, 20 may 2008
Guigue və SGEN-CFDT Fransaya qarşı (qərar), № 59821/00, AİHM 2004-I
Guincho Portuqaliyaya qarşı, 10 iyul 1984, Seriya A № 81
Gurov Moldovaya qarşı, № 36455/02, 11 iyul 2006
Gutfreund Fransaya qarşı № 45681/99, AİHM 2003-VII
H. Belçikaya qarşı, 30 noyabr 1987, Seriya A № 127-B
H. Fransaya qarşı, 24 oktyabr 1989, Seriya A № 162-A
H. Birləşmiş Krallığa qarşı, 8 iyul 1987, Seriya A № 120
Håkansson və Sturesson İsveçə qarşı, 21 fevral 1990, seriya A no 171-A
Helle Finlandiyaya qarşı, 19 dekabr 1997, *Hesabatlar* 1997-VIII
Helmerts İsveçə qarşı, 29 oktyabr 1991, seriya A no 212-A
Hentrich Fransaya qarşı, 22 sentyabr 1994, seriya A № 296-A
Hesse-Anger Almaniyaya qarşı, (qərar) № 45835/99, 16 may 2002
Hiro Balani İspaniyaya qarşı, 9 dekabr 1994, Seriya A № 303-B
Hirvisaari Finlandiyaya qarşı, № 49684/99, 27 sentyabr 2001
Hokkanen Finlandiyaya qarşı, 23 sentyabr 1994, seriya A no 299-A
 Holding və Barnes plc Birləşmiş Krallığa qarşı (qərar), № 2352/02, AİHM 2002-IV
Hornsby Yunanıstana qarşı, 19 mart 1997, *Qərar və Qəraradlar Toplusu* 1997-II
Hotter Avstriyaya qarşı (qərar), № 18206/06, 7 oktyabr 2010
Hudakova və başqaları Slovakiyaya qarşı, № 23083/05, 27 avril 2010
Humen Polşaya qarşı, [BP], № 26614/95, 15 oktyabr 1999
Hurter İsveçrəyə qarşı, № 53146/99, 15 dekabr 2005

- I.T.C. Ltd Maltaya qarşı*, (qərarad), № 2629/06, 11 dekabr 2007
- Immeubles Groupe Kosser Fransaya qarşı*, № 38748/97, 21 mart 2002
- Immobiliare Saffi İtaliyaya qarşı*, [BP], № 22774/93, AİHM 1999-V
- Indra Slovakiyaya qarşı*, № 46845/99, 1 fevral 2005
- Ivan Atanasov Bolqarıstana qarşı*, № 12853/03, 2 dekabr 2010
- Jahnke və Lenoble Fransaya qarşı*, (qərarad), № 40490/98, AİHM 2000-IX
- James və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı*, 21 fevral 1986, Seriya A № 98
- Jurisic və Collegium Mehrerau Avstriyaya qarşı*, № 62539/00, 27 iyul 2006
- K.D.B. Hollandiyaya qarşı*, 27 mart 1998, *Qərar və Qəraradlar Topusu* 1998-II
- K.S. Finlandiyaya qarşı*, № 29346/95, 31 may 2001
- Kakamoukas və digərləri Yunanıstana qarşı* [BP], № 38311/02, 15 fevral 2008
- Kalogeropoulou və digərləri Yunanıstana və Almaniyaya qarşı*, (qərarad), № 59021/00, AİHM 2002-X
- Katte Klitsche de la Grange İtaliyaya qarşı*, 27 oktyabr 1994, seriya A n° 293-B
- Kerojärvi Finlandiyaya qarşı*, 19 iyul 1995, Seriya A № 322
- Kingsley Birləşmiş Krallığa qarşı*, [BP], № 35605/97, AİHM 2002-IV
- Kleyn və digərləri Hollandiyaya qarşı*, [BP], № 39343/98, 39651/98, 43147/98 və 46664/99, AİHM 2003-VI
- Kök Türkiyəyə qarşı*, № 1855/02, 19 oktyabr 2006
- König Almaniyaya qarşı*, 28 iyun 1978, seriya A № 27
- Kraska İsveçrəyə qarşı*, 19 aprel 1993, Seriya A № 254-B
- Krčmář və digərləri Çex Respublikasına qarşı*, № 35376/97, 3 mart 2000
- Kress Fransaya qarşı* [BP], № 39594/98, AİHM 2001-VI
- Kreuz Polşaya qarşı (№ 1)* № 28249/95, AİHM 2001-VI
- Kübler Almaniyaya qarşı*, № 32715/06, 13 yanvar 2011
- Kukkonen Finlandiyaya qarşı*, № 2, № 47628/06, 13 yanvar 2009

- Kutic Xorvatiyaya qarşı*, № 48778/99, AİHM 2002-II
Kyrtatos Yunanıstana qarşı, № 41666/98, AİHM 2003-VI (çıxarışlar)
L. Birləşmiş Krallığa qarşı (qərar), № 34222/96, AİHM 1999-VI
L'Erablière A.S.B.L. Belçikaya qarşı, № 49230/07, AİHM 2009
Laidin Fransaya qarşı (№ 2), № 39282/98, 7 yanvar 2003
Laino İtaliyaya qarşı [BP], № 33158/96, AİHM 1999-I
Lamanna Avstriyaya qarşı, № 28923/95, 10 iyul 2001
Langborger İsveçə qarşı, 22 iyun 1989, Seriya A № 155
Laskowska Polşaya qarşı, № 77765/01, 13 mart 2007
Lavents Latviyaya qarşı, № 58442/00, 28 noyabr 2002
Le Calvez Fransaya qarşı, 29 iyul 1998, *Qərar və Qəraradlar Topplusu* 1998-V
Le Compte, Van Leuven və De Meyere Belçikaya qarşı, 23 iyun 1981, Seriya A № 43
Lechner və Hess Avstriyaya qarşı, 23 aprel 1987, seriya A № 118
Levages Prestations Services Fransaya qarşı, 23 oktyabr 1996, *Qərar və Qəraradlar Topplusu* 1996-V
Libert Belçikaya qarşı, (qərar), № 44734/98, 8 iyul 2004
Lithgow və digərləri Birləşmiş Krallığa qarşı, 8 iyul 1986, Seriya A № 102
Lobo Machado Portuqaliyaya qarşı, 20 fevral 1996, *Qərar və Qəraradlar Topplusu* 1996-I
Loiseau Fransaya qarşı (qərar), № 46809/99, AİHM 2003-XII
Lorenzetti İtaliyaya qarşı, № 32075/09, 10 aprel 2012
Luka Ruminiyaya qarşı, № 34197/02, 21 iyul 2009
Lunari İtaliyaya qarşı, № 21463/93, 11 yanvar 2001
Lundevall İsveçə qarşı, № 38629/97, 12 noyabr 2002
Luordo İtaliyaya qarşı, № 32190/96, AİHM 2003-IX
Lupas və başqaları Ruminiyaya qarşı (№ 1), № 1434/02, 35370/02 və 1385/03, AİHM 2006-XV (çıxarışlar)
Maaouia Fransaya qarşı [BP], № 39652/98, AİHM 2000-X
Mackay və BBC Scotland Birləşmiş Krallığa qarşı, № 10734/05, 7 dekabr 2010
Majorana İtaliyaya qarşı, (qərar), № 75117/01, 26 may 2005

- Malhous Çex Respublikasına qarşı* [BP], № 33071/96, 12 iyul 2001
- Mamatkulov və Askarov Türkiyəyə qarşı* [BP], № 46827/99 və 46951/99, AİHM 2005-I
- Manoilescu və Dobrescu Rumıniyaya və Rusiyaya qarşı* (qərar), № 60861/00, AİHM 2005 VI
- Mantovanelli Fransaya qarşı*, 18 mart 1997, *Qərar və Qəraradlar Toplusu* 1997-II
- Markovic və digərləri İtaliyaya qarşı*, № 1398/03, AİHM 2006-XIV
- Martinie Fransaya qarşı* [BP], № 58675/00, AİHM 2006-VI
- Martins Moreira Portuqaliyaya qarşı*, 26 oktyabr 1988, seriya A № 143,
- Masson və Van Zon Hollandiyaya qarşı*, 28 sentyabr 1995, Seriya A № 327-A
- Matheus Fransaya qarşı*, № 62740/00, 31 mart 2005
- McElhinney İrlandiyaya qarşı* [BP], № 31253/96, AİHM 2001-XI (çıxarışlar)
- McGinley və Egan Birləşmiş Krallığa qarşı*, 9 iyun 1998, *Qərar və Qəraradlar Toplusu* 1998-III
- McGonnell Birləşmiş Krallığa qarşı*, № 28488/95, AİHM 2000-II
- McMichael Birləşmiş Krallığa qarşı*, 24 fevral 1995, seriya A № 307-B
- McVicar Birləşmiş Krallığa qarşı*, № 46311/99, AİHM 2002-III
- Melis Yunanıstana qarşı*, № 30604/07, 22 iyul 2010
- Melnyk Ukraynaya qarşı*, № 23436/03, 28 mart 2006
- Menchinskaya Rusiyaya qarşı*, № 42454/02, 15 yanvar 2009
- Mercieca və digərləri Maltaya qarşı*, № 21974/07, 14 iyun 2011
- Merigaud Fransaya qarşı*, 32976/04, 24 sentyabr 2009
- Mežnarić Xorvatiyaya qarşı*, № 71615/01, 15 iyul 2005
- Micallef Maltaya qarşı* [BP], № 17056/06, AİHM 2009
- Mihova İtaliyaya qarşı* (qərar), № 25000/07, 30 mart 2010
- Mikulic Xorvatiyaya qarşı*, № 53176/99, AİHM 2002-I
- Milatova Çex Respublikasına qarşı*, № 61811/00, AİHM 2005-V
- Miller İsveçə qarşı*, № 55853/00, 8 fevral 2005
- Mincheva Bolqarıstana qarşı*, № 21558/03, 2 sentyabr 2010

- Miragall Escolano İspaniyaya qarşı*, № 38366/97, 38688/97, 40777/98, 40843/98, 41015/98, 41400/98, 41446/98, 41484/98, 41487/98 və 41509/98, AİHM 2000-I
- Miroļubovs və digərləri Latviyaya qarşı*, № 798/05, 15 sentyabr 2009
- Mocié Fransaya qarşı*, № 46096/99, 8 aprel 2003
- Moreira de Azevedo Portuqaliyaya qarşı*, 23 oktyabr 1990, Seriya A № 189
- Morel Fransaya qarşı*, № 34130/96, AİHM 2000-VI
- Moroko Rusiyaya qarşı*, № 20937/07, 12 iyun 2008
- Moser Avstriyaya qarşı*, no 12643/02, 21 sentyabr 2006
- Mosteanu və digərləri Rumuniyaya qarşı*, № 33176/96, 26 noyabr 2002
- Musumeci İtaliyaya qarşı*, № 33695/96, 11 yanvar 2005
- Mutimura Fransaya qarşı*, № 46621/99, 8 iyun 2004
- National & Provincial Building Society, Leeds Permanent Building Society və Yorkshire Building Society Birləşmiş Krallığa qarşı*, 23 oktyabr 1997, *Qərar və Qəraradlar Toplusu* 1997-VII
- Nejdet Şahin və Perihan Şahin Türkiyəyə qarşı* [BP], № 13279/05, 20 oktyabr 2011
- Nideröst-Huber İsveçrəyə qarşı*, № 18990/91, AİHM 1997-I
- Niederböster Almaniyaya qarşı*, № 39547/98, 27 fevral 2003
- Nunes Dias Portuqaliyaya qarşı* (qəرداد), № 2672/03 və 69829/01, AİHM 2003-IV
- Obermeier Avstriyaya qarşı*, 28 iyun 1990, Seriya A № 179
- Oerlemans Hollandiyaya qarşı*, 27 noyabr 1991, Seriya A № 219
- OGIS-Institut Stanislas, OGEK Saint-Pie X və Blanche de Castille və digərləri Fransaya qarşı*, № 42219/98 və 54563/00, 27 may 2004
- Okay və başqaları Türkiyəyə qarşı*, № 36220/97, AİHM 2005-VII
- Oleksvər Volkov Ukraynaya qarşı*, № 21722/11, AİHM 2013
- Oleynikov Rusiyaya qarşı*, № 36703/04, 14 mart 2013
- Olsson İsveçə qarşı* (№ 1), 24 mart 1988, seriya A № 130
- Olujić Xorvatiyaya qarşı*, № 22330/05, 5 fevral 2009

Organisation nationale des syndicats d'infirmiers libéraux (O.N.S.I.L.) Fransaya qarşı (qəraradad), № 39971/98, AİHM 2000-IX
Oršuş və digərləri Xorvatiyaya qarşı [BP], № 15766/03, 16 mart 2010

Ortenberg Avstriyaya qarşı, 25 noyabr 1994, Seriya A № 295-B

Osinger Avstriyaya qarşı, № 54645/00, 24 mart 2005

Osman Birləşmiş Krallığa qarşı 28 oktyabr 1998, *Qərar və Qəraradlar Toplusu* 1998-VIII

Ouzounis və digərləri Yunanıstana qarşı, № 49144/99, 18 aprel 2002

P., C. və S. Birləşmiş Krallığa qarşı, № 56547/00, AİHM 2002-VI

Pabla Ky Finlandiyaya qarşı, № 47221/99, AİHM 2004-V

Pafitis və digərləri Yunanıstana qarşı, 26 fevral 1998, *Qərar və Qəraradlar Toplusu* 1998-I

Paksas Litvaya qarşı [BP], № 34932/04, 6 yanvar 2011

Pammel Almaniyaya qarşı, 1 iyul 1997, *Qərar və Qəraradlar Toplusu* 1997-IV

Panjeheighalehei Danimarkaya qarşı (qəraradad), № 11230/07, 13 oktyabr 2009

Papachelas Yunanıstana qarşı, [BP], № 31423/96, AİHM 1999-II

Papageorgiou Yunanıstana qarşı, 22 oktyabr 1997, *Qərar və Qəraradlar Toplusu* 1997-VI

Papon Fransaya qarşı (qəraradad), № 344/04, AİHM 2005-XI

Parlov-Tkalčić Xorvatiyaya qarşı, № 24810/06, 22 dekabr 2009

Paulsen-Medalen və Svensson İsveçə qarşı, 19 fevral 1998, *Qərar və Qəraradlar Toplusu* 1998-I

Pedro Ramos İsveçrəyə qarşı, № 10111/06, 14 oktyabr 2010

Pellegrin Fransaya qarşı [BP], № 28541/95, AİHM 1999-VIII

Pellegrini İtaliyaya qarşı, № 30882/96, AİHM 2001-VIII

Peñañiel Salgado İspaniyaya qarşı (qəraradad), № 65964/01, 16 aprel 2002

Perez Fransaya qarşı [BP], № 47287/99, AİHM 2004-I

Perez de Rada Cavanilles İspaniyaya qarşı, 28 oktyabr 1998, *Qərar və Qəraradlar Toplusu* 1998-VIII

Peruš Sloveniyaya qarşı, № 35016/05, 27 sentyabr 2012

- Pescador Valero İspaniyaya qarşı*, № 62435/00, AİHM 2003-VII
Petko Petkov Bolqarıstana qarşı, № 2834/06, 19 fevral 2013
Pétur Thór Sigurðn İslandiyyaya qarşı, № 39731/98, AİHM 2003-IV
Philis Yunanıstana qarşı, 27 avqust 1991, Seriya A № 209
Philis Yunanıstana qarşı (№ 2), 27 iyun 1997, *Qərar və Qəraradlar Toplusu* 1997-IV
Pierre-Bloch Fransaya qarşı, 21 oktyabr 1997, *Qərar və Qəraradlar Toplusu* 1997-VI
Pini və digərləri Rumıniyaya qarşı, № 78028/01 və 78030/01, AİHM 2004-V (çıxarışlar)
Pizzetti İtaliyaya qarşı, 26 fevral 1993, Seriya A № 257-C
Platakou Yunanıstana qarşı, № 38460/97, AİHM 2001-I
Pocius Litvaya qarşı, № 35601/04, 6 iyul 2010
Podbielski və PPU PolPure Polşaya qarşı, № 39199/98, 26 iyul 2005
Poiss Avstriyaya qarşı, 23 aprel 1987, seriya A № 117
Potocka və digərləri Polşaya qarşı, № 33776/96, AİHM 2001-X
Preda və Dardari İtaliyaya qarşı (qərarad), № 28160/95 və 28382/95, AİHM 1999-III
Pretto və digərləri İtaliyaya qarşı, 8 dekabr 1983, Seriya A № 71
Pridatchenko və digərləri Rusiyaya qarşı, № 2191/03, 3104/03, 16094/03 və 24486/03, 21 iyun 2007
Prince Hans-Adam II of Liechtenstein Almaniyaya qarşı, [BP], № 42527/98, AİHM 2001-VIII
Probstmeier Almaniyaya qarşı, 1 iyul 1997, *Qərar və Qəraradlar Toplusu* 1997-IV
Procola Lüksemburqa qarşı, 28 sentyabr 1995, Seriya A № 326
Prodan Moldovaya qarşı, № 49806/99, AİHM 2004-III (çıxarışlar)
Puolitaival və Pirttiaho Finlandiyaya qarşı, № 54857/00, 23 noyabr 2004
R.P. və digərləri Birləşmiş Krallığa qarşı, № 38245/08, 9 oktyabr 2012
Raylyan Rusiyaya qarşı, № 22000/03, 15 fevral 2007

- Refah Partisi (The Welfare Party) və digərləri Türkiyəyə qarşı* (qərar), № 41340/98, 41342/98, 41343/98 və 41344/98, 3 oktyabr 2000
- Reuther Almaniyaya qarşı* (qərar), № 74789/01, AİHM 2003-IX
- Revel və Mora Fransaya qarşı* (qərar), № 171/03, 15 noyabr 2005
- Ringeisen Avstriyaya qarşı*, 16 iyul 1971, Seriya A № 13
- Robins Birləşmiş Krallığa qarşı*, № 22410/93, 23 sentyabr 1997
- Roche Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], № 32555/96, AİHM 2005-X
- Rolf Gustafson İsveçə qarşı*, 1 iyul 1997, *Qərar və Qəraradlar Toplusu* 1997-IV
- Romańczyk Fransaya qarşı*, № 7618/05, 18 noyabr 2010
- RTBF Belçikaya qarşı*, 50084/06, 29 mart 2011
- Ruianu Rumuniyaya qarşı*, № 34647/97, 17 iyun 2003
- Ruiz-Mateos İspaniyaya qarşı*, 23 iyun 1993, seriya A № 262
- Ruiz Torija İspaniyaya qarşı*, 9 dekabr 1994, Seriya A № 303-A
- Ruotolo İtaliyaya qarşı*, 27 fevral 1992, Seriya A № 230-D
- Ryabikh Rusiyaya qarşı*, № 52854/99, AİHM 2003-IX
- Ryakib Biryukov Rusiyaya qarşı*, № 14810/02, AİHM 2008
- Sabeh El Leil Fransaya qarşı* [BP], № 34869/05, 29 iyun 2011
- Sabin Popescu Rumuniyaya qarşı*, № 48102/99, 2 mart 2004
- Sablon Belçikaya qarşı*, № 36445/97, 10 aprel 2001
- Saccoccia Avstriyaya qarşı*, (qərar), № 69917/01, 5 iyul 2007
- Saccoccia Avstriyaya qarşı*, № 69917/01, 18 dekabr 2008
- Sacilor-Lormines Fransaya qarşı*, № 65411/01, AİHM 2006-XIII
- Sakellaropoulos Yunanıstana qarşı* (qərar), № 38110/08, 6 yanvar 2011
- Salesi İtaliyaya qarşı*, 26 fevral 1993, Seriya A № 257-E
- Salomonsson İsveçə qarşı*, № 38978/97, 12 noyabr 2002
- Sâmbata Bihor Greco-Catholic Parish Rumuniyaya qarşı*, № 48107/99, 12 yanvar 2010
- San Leonard Band Club Maltaya qarşı*, № 77562/01, AİHM 2004-IX
- Sanglier Fransaya qarşı*, № 50342/99, 27 may 2003
- Santambrogio İtaliyaya qarşı*, № 61945/00, 21 sentyabr 2004

- Santos Pinto Portuqaliyaya qarşı*, № 39005/04, 20 may 2008
Saoud Fransaya qarşı, № 9375/02, 9 oktyabr 2007
Sara Lind Eggertsdottir İslandiyaaya qarşı, № 31930/04, 5 iyul 2007
Sartory Fransaya qarşı, № 40589/07, 24 sentyabr 2009
Savino və digərləri İtaliyaya qarşı, № 17214/05, 20329/05 və 42113/04, 28 aprel 2009
Schouten və Meldrum Hollandiyaya qarşı, 9 dekabr 1994, Seriya A № 304
Schuler-Zraggen İsveçrəyə qarşı, 24 iyun 1993, Seriya A № 263
Scordino İtaliyaya qarşı (№ 1) [BP], № 36813/97, AİHM 2006-V
Sdruzeni Jihoceske Matky Çex Respublikasına qarşı (qərar), № 19101/03, 10 iyul 2006
Siatkowska Polşaya qarşı, № 8932/05, 22 mart 2007
Siegel Fransaya qarşı, № 36350/97, AİHM 2000-XII
Sigalas Yunanıstana qarşı, № 19754/02, 22 sentyabr 2005
Sigma Radio Television Ltd Kiprə qarşı, № 32181/04 və 35122/05, 21 iyul 2011,
Šikić Xorvatiyaya qarşı, № 9143/08, 15 iyul 2010
Silva Pontes Portuqaliyaya qarşı, 23 mart 1994, seriya A № 286-A
Skorobogatykh Rusiyaya qarşı (qərar), № 37966/02, 8 iyun 2006
Smirnov Rusiyaya qarşı (qərar), № 14085/04, 6 iyul 2006
Société anonyme d'habitations à loyers modérés terre et famille Fransaya qarşı (qərar) № 62033/00, 17 fevral 2004
Société anonyme Sotiris və Nikos Koutras ATTEE Yunanıstana qarşı, № 39442/98, AİHM 2000-XII
Sokurenko və Strygun Ukraynaya qarşı, № 29458/04 və 29465/04, 20 iyul 2006,
Sovtransavto Holding Ukraynaya qarşı, № 48553/99, AİHM 2002-VII
Speil Avstriyaya qarşı (qərar), № 42057/98, 5 sentyabr 2002
Sporrong və Lönnroth İsveçə qarşı, 23 sentyabr 1982, Seriya A № 52
Sramek Avstriyaya qarşı, № 8790/79, 22 oktyabr 1984
Stanev Bolqarıstana qarşı[BP], № 36760/06, AİHM 2012
Toziczka Polşaya qarşı, № 46917/99, AİHM 2006VI

- Staroszczyk Polşaya qarşı*, № 59519/00, 22 mart 2007
Steel və Morris Birləşmiş Krallığa qarşı № 68416/01, AİHM 2005-II
Stegarescu və Bahrin Portuqaliyaya qarşı, № 46194/06, 6 aprel 2010
Stepinska Fransaya qarşı, № 1814/02, 15 iyun 2004
Storck Almaniyaya qarşı, № 61603/00, AİHM 2005-V
Stran Greek Refineries və Stratis Andreadis Yunanıstana qarşı, 9 dekabr 1994, Seriya A № 301-B
Stubbings və digərləri Birləşmiş Krallığa qarşı, 22 oktyabr 1996, *Qərar və Qəraradlar Toplusu* 1996-IV
Suda Çex Respublikasına qarşı, № 1643/06, 28 oktyabr 2010
Suküt Türkiyəyə qarşı(qərarad), № 59773/00, 11 sentyabr 2007
Suominen Finlandiyaya qarşı, № 37801/97, 1 iyul 2003
Sürmeli Almaniyaya qarşı, [BP], № 75529/01, AİHM 2006-VII
Süßmann Almaniyaya qarşı [BP], 16 sentyabr 1996, *Qərar və Qəraradlar Toplusu* 1996-IV
Švarc və Kavnik Sloveniyaya qarşı, № 75617/01, 8 fevral 2007
Syngelidis Yunanıstana qarşı, № 24895/07, 11 fevral 2010
Szücs Avstriyaya qarşı, 24 noyabr 1997, *Qərar və Qəraradlar Toplusu* 1997-VII
Tabor Polşaya qarşı, № 12825/02, 27 iyun 2006
Taşkın və digərləri Türkiyəyə qarşı, № 46117/99, AİHM 2004-X
Tatishvili Rusiyaya qarşı, № 1509/02, AİHM 2007-I
Terra Woningen B.V. Hollandiyaya qarşı, 17 dekabr 1996, *Qərar və Qəraradlar Toplusu* 1996-VI
Teteriny Rusiyaya qarşı, № 11931/03, 30 iyun 2005
The Holy Monasteries Yunanıstana qarşı, 9 dekabr 1994, Seriya A № 301-A
Thlimmenos Yunanıstana qarşı [BP], № 34369/97, AİHM 2000-IV
Tiemann Fransaya qarşı və Germany(qərarad), № 47457/99 və 47458/99, AİHM 2000-IV
Tierce San Marinoya qarşı, № 69700/01, AİHM 2003-VII
Tinnelly & Sons Ltd və digərləri və McElduff və digərləri Birləşmiş Krallığa qarşı, 10 iyul 1998, *Qərar və Qəraradlar Toplusu* 1998-IV

- Tocono və Profesorii Prometeiști Moldovaya qarşı*, № 32263/03, 26 iyun 2007
- Tolstoy Miloslavsky Birləşmiş Krallığa qarşı*, 13 iyul 1995, Seriya A № 316-B
- Torri İtaliyaya qarşı*, 1 iyul 1997, *Qərar və Qəraradlar Toplusu* 1997-IV
- Toziczka Polşaya qarşı*, № 29995/08, 24 iyul 2012
- Tre Traktörer Aktiebolag İsveçə qarşı*, 7 iyul 1989, Seriya A № 159
- Tregubenko Ukraynaya qarşı*, № 61333/00, 2 noyabr 2004
- Treska Albaniyaya və İtaliyaya qarşı*, (qəرداد), № 26937/04, AİHM 2006-XI (çıxarışlar)
- Tsfayo Birləşmiş Krallığa qarşı*, № 60860/00, 14 noyabr 2006
- Tsikakis Almaniya qarşı*, № 1521/06, 10 fevral 2011
- Turczanik Polşaya qarşı*, № 38064/97, AİHM 2005-VI
- Tuziński Polşaya qarşı*, (qəرداد) 40140/98, 30 mart 1999
- Uçar Türkiyəyə qarşı* (qəرداد), № 12960/05, 29 sentyabr 2009
- Ullens de Schooten və Rezabek Belçikaya qarşı*, № 3989/07 və 38353/07, 20 sentyabr 2011,
- Ulyanov Ukraynaya qarşı* (qəرداد), № 16472/04, 5 oktyabr 2010
- Unédic Fransaya qarşı*, № 20153/04, 18 dekabr 2008
- Unión Alimentaria Sanders S.A. İspaniyaya qarşı*, 7 iyul 1989, Seriya A № 157
- Užkauskas Litvaya qarşı*, № 16965/04, 6 iyul 2010
- Valová və digərləri Slovakiyaya qarşı*, № 44925/99, 1 iyun 2004
- Van de Hurk Hollandiyaya qarşı*, 19 aprel 1994, Seriya A № 288
- Van Droogenbroeck Belçikaya qarşı*, 24 iyun 1982, Seriya A № 50
- Van Orshoven Belçikaya qarşı*, 25 iyun 1997, *Qərar və Qəraradlar Toplusu* 1997-III
- Varela Assalino Portuqaliyaya qarşı* (qəرداد), № 64336/01, 25 aprel 2002
- Vasilchenko Rusiyaya qarşı*, № 34784/02, 23 sentyabr 2010
- Verein gegen Tierfabriken Schweiz (VgT) İsveçrəyə qarşı (№ 2)* № 32772/02, 4 oktyabr 2007

- Verlagsgruppe News GmbH Avstriyaya qarşı*(qərar), № 62763/00, 16 yanvar 2003
- Vermeulen Belçikaya qarşı*, 20 fevral 1996, *Qərar və Qəraradlar Toplusu* 1996-I
- Vernillo Fransaya qarşı*, 20 fevral 1991, Seriya A № 198
- Versini Fransaya qarşı*, № 40096/98, 10 iyul 2001
- Vilho Eskelinen və digərləri Finlandiyaya qarşı* [BP], № 63235/00, AİHM 2007-II
- Vocaturro İtaliyaya qarşı*, 24 may 1991, seriya A № 206-C
- Voggenreiter Almaniyaya qarşı*, № 47169/99, AİHM 2004-I (çıxarışlar))
- Von Maltzan və digərləri Almaniyaya qarşı* (qərar) [BP], № 71916/01, 71917/01 və 10260/02, AİHM 2005-V
- Wagner və J.M.W.L. Lüksemburqa qarşı*, № 76240/01, 28 iyun 2007
- Waite və Kennedy Almaniyaya qarşı*, [BP], № 26083/94, AİHM 1999-I
- Warsicka Polşaya qarşı*, № 2065/03, 16 yanvar 2007
- Weissman və başqaları Rumuniyaya qarşı*, № 63945/00, AİHM 2006-VII (çıxarışlar)
- Werner Avstriyaya qarşı*, 24 noyabr 1997, *Qərar və Qəraradlar Toplusu* 1997-VII
- Wettstein İsveçrəyə qarşı*, № 33958/96, AİHM 2000-XII
- Wierzbicki Polşaya qarşı*, № 24541/94, 18 iyun 2002
- Wiesinger Avstriyaya qarşı*, 30 oktyabr 1991, seriya A no 213
- Woś Polşaya qarşı*, № 22860/02, AİHM 2006-VII
- Wynen Belçikaya qarşı*, № 32576/96, AİHM 2002-VIIN
- X. Fransaya qarşı*, 31 mart 1992, Seriya A № 234-C
- Yagtzilar və digərləri Yunanıstana qarşı*, 41727/98, AİHM 2001-XII
- Yakovlev Rusiyaya qarşı*, № 72701/01, 15 mart 2005
- Yavorivskaya Rusiyaya qarşı*, № 34687/02, 21 iyul 2005
- Yvon Fransaya qarşı*, № 44962/98, AİHM 2003-V
- Z və digərləri Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], № 29392/95, AİHM 2001-V
- Zagorodnikov Rusiyaya qarşı*, № 66941/01, 7 iyun 2007

Zalli Albaniyaya qarşı(qərarı), № 52531/07, 8 fevral 2011
Zander İsveçə qarşı, 25 noyabr 1993, Seriya A № 279-B
Zapletal Çex Respublikasına qarşı (qərarı), № 12720/06, 30 noyabr 2010
Ziegler İsveçərə qarşı, № 33499/96, 21 fevral 2002
Zielinski və Pradal və Gonzalez və digərləri Fransaya qarşı [BP], № 24846/94 və 34165/96-34173/96, AİHM 1999-VII
Zimmermann və Steiner İsveçərə qarşı, 13 iyul 1983, Seriya A № 66
Zollmann Birləşmiş Krallığa qarşı, (qərarı), № 62902/00, AİHM 2003-XII
Zolotas Yunanıstana qarşı, № 38240/02, 2 iyun 2005.
Zumtobel Avstriyaya qarşı, 21 sentyabr 1993, Seriya A № 268-A
Zvolsky et Zvolska Çex Respublikasına qarşı, № 46129/99, AİHM 2002-IX